

ВІСНИК

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Загальнодержавне періодичне видання

Засноване
19 лютого 1997 року

Свідоцтво
про державну реєстрацію
Серія КВ № 2444

Виходить
шість разів на рік

Засновник:
Конституційний Суд України
Адреса: 01033, м. Київ-33,
вул. Желянська, 14

4/2012

© Конституційний Суд України, 2012

Редакційна рада

А. Головін	— Голова Конституційного Суду України (голова Редакційної ради)
Ю. Баулін	— заступник Голови Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (заступник голови Редакційної ради)
Ю. Барабаш	— проректор, завідувач кафедри конституційного права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України
І. Домбровський	— суддя Конституційного Суду України у відставці
В. Кампо	— суддя Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук
М. Козюбра	— суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України
М. Костицький	— суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
П. Пацурківський	— декан юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, доктор юридичних наук, професор
А. Селіванов	— Постійний представник Верховної Ради України у Конституційному Суді України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
П. Стецюк	— суддя Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук
А. Стрижак	— суддя Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук
П. Ткачук	— суддя Конституційного Суду України у відставці, кандидат юридичних наук
С. Шевчук	— професор кафедри загальнотеоретичних та державно-правових наук Національного університету «Києво-Могилянська академія», доктор юридичних наук, член-кореспондент НАПрН України

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 1 липня 2010 р. № 1–05/5
«Вісник Конституційного Суду України» включено до переліку наукових фахових видань

У НОМЕРІ

Акти Конституційного Суду України

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 202 Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України», у редакції Закону України «Про внесення зміни до Регламенту Верховної Ради України» (справа про законодавчу ініціативу) 5

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Податкового кодексу України 10

Окрема думка судді Конституційного Суду України Бринцева В. Д.

стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Податкового кодексу України 19

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним зверненням приватного підприємства «Науково-виробнича фірма «VD MAIS» щодо офіційного тлумачення положень статті 786 Цивільного кодексу України 21

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин п'ятої, шостої статті 75, частини четвертої статті 77 Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» (справа про обрання Голови Верховної Ради України) 27

Висновок Конституційного Суду України

у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до статей 80, 105, 126, 149 Конституції України) 34

Теорія та практика конституційної юрисдикції

Головін А. Застосування методів юридичної герменевтики в інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України 43

Вдовіченко С., Кампо В. Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду 55

Зарубіжний досвід

Арнольд Р. Юридичні наслідки приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 63

Вітаємо ювілярів 69

Алфавітно-предметний покажчик до рішень і висновків Конституційного Суду України (1997–2011) 70

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
частини першої статті 202 Регламенту Верховної Ради України,
затвердженого Законом України
«Про Регламент Верховної Ради України»,
у редакції Закону України «Про внесення зміни
до Регламенту Верховної Ради України»
(справа про законодавчу ініціативу)

м. Київ
30 травня 2012 року
№ 12-рп/2012

Справа № 1-19/2012

Конституційний Суд України у складі суддів:

Головіна Анатолія Сергійовича — головуючого,
Бринцева Василя Дмитровича,
Вдовіченка Сергія Леонідовича,
Винокурова Сергія Маркіяновича,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Колоса Михайла Івановича,
Пасенюка Олександра Михайловича,
Стецюка Петра Богдановича,
Стрижака Андрія Андрійовича — доповідача,
Шаптали Наталі Костянтинівни,
Шишкіна Віктора Івановича,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 202 Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 року № 1861–VI (Відомості Верховної Ради України, 2010 р.,

№№ 14–17, ст. 133), у редакції Закону України «Про внесення зміни до Регламенту Верховної Ради України» від 11 січня 2012 року № 4308–VI (Голос України, 2012 р., 28 січня).

Приводом для розгляду справи відповідно до статей 39, 40 Закону України «Про Конституційний Суд України» стало конституційне подання 47 народних депутатів України.

Підставою для розгляду справи згідно зі статтею 71 Закону України «Про Конституційний Суд України» є твердження суб'єкта права на конституційне подання про неконституційність Закону України «Про внесення зміни до Регламенту Верховної Ради України».

Заслухавши суддю-доповідача Стрижака А. А. та дослідивши матеріали справи, у тому числі позиції, висловлені Президентом України, Головою Верховної Ради України, науковцями Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Національного університету «Одеська юридична академія», Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В:

1. Суб'єкт права на конституційне подання — 47 народних депутатів України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням вирішити питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення зміни до Регламенту Верховної Ради України» від 11 січня 2012 року № 4308–VI, яким частину першу статті 202 Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 року № 1861–VI, (далі — Регламент) викладено в новій редакції, відповідно до якої законопроекти про денонсацію міжнародного договору України вносять на розгляд Верховної Ради України Президент України та Кабінет Міністрів України. Згідно з попередньою редакцією частини першої статті 202 Регламенту це право мали також народні депутати України.

Автори клопотання стверджують, що обмеження народних депутатів України у праві вносити до Верховної Ради України законопроекти про денонсацію міжнародних договорів України є винятком з конституційних норм, і вважають, що оспорюване положення Регламенту суперечить статтям 6, 8, частині другій статті 19, статті 85, частині першій статті 93, статті 106 Конституції України.

2. Вирішуючи питання, порушене в конституційному поданні, Конституційний Суд України виходить з такого.

2.1. Україна є правовою державою, у якій визнається і діє принцип верховенства права; Конституція України має найвищу юридичну силу; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (стаття 1, частини перша, друга статті 8 Основного Закону України).

Згідно з Конституцією України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову; органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Кон-

ституцією України межах і відповідно до законів України (стаття 6), органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 19).

За частиною першою статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. У Висновку від 11 липня 2001 року № 3-в/2001 у справі про Римський Статут Конституційний Суд України вказав, що згода на обов'язковість міжнародного договору (його ратифікація) здійснюється Верховною Радою України у формі закону, який за своєю правовою природою не відрізняється від інших законів України (абзац третій підпункту 2.5 пункту 2 мотивувальної частини).

Наведене дає підстави вважати, що закони про ратифікацію та денонсацію міжнародних договорів України повинні прийматися в загальному порядку, встановленому для прийняття законів України.

2.2. У Конституції України закріплено загальні засади законодавчого процесу та, зокрема, визначено суб'єктів права законодавчої ініціативи. Відповідно до частини першої статті 93 Основного Закону України право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України, Кабінету Міністрів України і Національному банку України.

У Рішенні від 17 травня 2001 року № 5-рп/2001 у справі про зміни до закону про бюджет Конституційний Суд України дав тлумачення частини першої статті 93 Конституції України, згідно з яким Президент України, народні депутати України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України можуть подавати до Верховної Ради України законопроекти з будь-якого питання, крім тих законопроектів, які відповідно до Конституції України можуть вноситися спеціально визначеними нею суб'єктами права законодавчої ініціативи (пункт 1 резолютивної частини). В абзаці другому пункту 2 мотивувальної частини цього рішення Конституційний Суд України констатував, що частина перша статті 93 Основного Закону України не передбачає відмінностей щодо змісту й обсягу наданого зазначеним суб'єктам права законодавчої ініціативи.

Крім того, у Рішенні від 13 січня 2009 року № 1-рп/2009 у справі про право законодавчої ініціативи щодо внесення змін до закону про Державний бюджет України Конституційний Суд України вказав, що системний аналіз положень статей 52, 53, 54 Бюджетного кодексу України підтверджує, що ці норми не передбачають виключного права законодавчої ініціативи Кабінету Міністрів України щодо внесення змін до закону про Державний бюджет України; зазначені повноваження Кабінету Міністрів України не обмежують права інших суб'єктів, передбачених у статті 93 Конституції України, подавати до Верховної Ради України законопроект про внесення змін до закону про Державний бюджет України (абзац другий підпункту 3.4 пункту 3 мотивувальної частини).

Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України, яка міститься в Рішенні від 30 жовтня 1997 року № 5-зп у справі К. Г. Устименка, винятки з конституційних норм встановлюються самою Конституцією України, а не іншими нормативними актами (пункт 4 резолютивної частини).

У Рішенні від 23 грудня 1997 року № 7-зп у справі про Рахункову палату Конституційний Суд України зазначив, що верховенство конституційних норм поширюється на всі сфери державної діяльності, в тому числі і на законотворчий процес; Верховна Рада України, приймаючи закони, не має права допускати невідповідностей щодо будь-яких положень, прямо закріплених в Конституції України (абзац четвертий пункту 1 мотивувальної частини), перерозподіл конституційної компетенції шляхом прийняття закону є можливим тільки шляхом внесення змін до Конституції України (абзац двадцять другий пункту 3 мотивувальної частини).

Конституція України не містить положень, які виключали б можливість народних депутатів України вносити на розгляд Верховної Ради України законопроекти про ратифікацію та денонсацію міжнародних договорів України.

Законопроекти, які можуть подавати до Верховної Ради України лише окремі суб'єкти права законодавчої ініціативи, визначено в Основному Законі України. Згідно з частиною другою статті 96 Конституції України проект закону про Державний бюджет України на наступний рік подає Кабінет Міністрів України. Відповідно до статті 154, частини першої статті 156 Конституції України законопроекти про внесення змін до Конституції України можуть подавати до Верховної Ради України Президент України або не менш як третина чи дві третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

Виходячи з викладеного Конституційний Суд України вважає, що частина перша статті 202 Регламенту є такою, що суперечить статті 6, частинам першій, другій статті 8, частині другій статті 19, частині першій статті 93 Конституції України.

Враховуючи наведене та керуючись статтями 147, 150, 152, 153 Конституції України, статтями 51, 61, 63, 65, 69, 70 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

в и р і ш и в:

1. Визнати такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), частину першу статті 202 Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 року № 1861-VI, у редакції Закону України «Про внесення зміни до Регламенту Верховної Ради України» від 11 січня 2012 року № 4308-VI.

2. Частина перша статті 202 Регламенту Верховної Ради України, визнана неконституційною, втрачає чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

3. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

● *Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated May 30, 2012 No. 12-rp/2012 in the case upon the constitutional petition of 47 People's Deputies of Ukraine concerning conformity to the Constitution (constitutionality) of Article 202.1 of the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine approved by the Law «On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine» in the wording of the Law «On Introducing Amendments to the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine» (case on the legislative initiative)*

Subject of the right to constitutional petition — 47 People's Deputies of Ukraine — applied to the Constitutional Court of Ukraine with a petition to examine the conformity to the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Law «On Introducing Amendments to the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine» dated January 11, 2012 No. 4308-VI which introduced a new wording of Article 202.1 of the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine, approved by the Law «On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine» dated February 10, 2010 No. 1861-VI (hereinafter referred to as «the Rules of Procedure»), according to which draft laws on denunciation of an international treaty of Ukraine shall be submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine by the President of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine. According to the previous wording of Article 202.1 of the Rules of Procedure this right was also entitled to the People's Deputies of Ukraine.

According to Article 9.1 of the Constitution international treaties that are in force, agreed to be binding by the Verkhovna Rada of Ukraine, are part of the national legislation of Ukraine. In its Opinion dated July 11, 2001 No. 3-v/2001 in the case on the Rome Statute the Constitutional Court indicated that consent to the binding nature of the international treaty (its ratification) shall be given by the Verkhovna Rada of Ukraine in the form of the law which does not differ from other laws by its legal nature (paragraph 3 of item 2.5 of the motivation part).

The abovementioned gives grounds to consider that laws on ratification and denunciation of international treaties of Ukraine shall be adopted in a general order established for adoption of laws.

The Constitution envisages general principles of the legislative process and, in particular, defines subjects of the right to legislative initiative. Pursuant to Article 93.1 of the Fundamental Law the right to legislative initiative in the Verkhovna Rada of Ukraine is entitled to the President of Ukraine, People's Deputies of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine and the National Bank of Ukraine.

In the Decision dated May 17, 2001 No. 5-rp/2001 in the case on amendments to the law on budget the Constitutional Court provided interpretation of Article 93.1 of the Constitution of Ukraine, according to which the President of Ukraine, People's Deputies of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine and the National Bank of Ukraine have a right to submit draft laws on any issue except those draft laws which according to the Constitution shall be submitted by specially established subjects of the right to legislative initiative to the Verkhovna Rada of Ukraine (item 1 of the resolution part). In paragraph 2 of item 2 of the motivation part of this Decision the Constitutional Court stated that Article 93.1 of the Fundamental Law did not envisage

difference regarding content and scope of the right to legislative initiative entitled to mentioned subjects.

The Constitution does not include provisions which would exclude the possibility of the People's Deputies of Ukraine to submit draft laws on ratification and denunciation of international treaties of Ukraine for consideration of the Verkhovna Rada of Ukraine.

Proceeding from the abovementioned, the Constitutional Court considers that Article 202.1 of the Rules of Procedure runs contrary to Articles 6, 8.1, 8.2, 19.2, 93.1 of the Constitution of Ukraine.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine held to recognise as non-conforming with the Constitution (unconstitutional) Article 202.1 of the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine approved by the Law «On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine» dated February 10, 2010 No. 1861-VI in the wording of the Law «On Introducing Amendments to the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine» dated January 11, 2012 No. 4308-VI.

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
окремих положень Податкового кодексу України

м. К и ї в

Справа № 1-3/2012

12 червня 2012 року

№ 13-рп/2012

Конституційний Суд України у складі суддів:

Головіна Анатолія Сергійовича — головуючого,
Бринцева Василя Дмитровича,
Вдовіченка Сергія Леонідовича,
Винокурова Сергія Маркіяновича,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Колоса Михайла Івановича,
Маркуш Марії Андріївни,
Пасенюка Олександра Михайловича,
Сергейчука Олега Анатолійовича — доповідача,
Стецюка Петра Богдановича,
Стрижача Андрія Андрійовича,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Податкового кодексу України.

Приводом для розгляду справи згідно зі статтями 39, 40 Закону України «Про Конституційний Суд України» стало конституційне подання 53 народних депутатів України.

Підставою для розгляду справи відповідно до статей 71, 82 Закону України «Про Конституційний Суд України» є твердження суб'єкта права на конституційне подання про наявність спору щодо конституційності окремих положень Податкового кодексу України.

Заслухавши суддю-доповідача Сергейчука О. А. та дослідивши матеріали справи, у тому числі позиції, які висловили Президент України, Голова Верховної Ради України, Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України, науковці Національного університету державної податкової служби України, Національної академії правових наук України, Національного університету «Одеська юридична академія», Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В:

1. Суб'єкт права на конституційне подання — 53 народних депутати України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), Податковий кодекс України (далі — Кодекс) як повністю, так і в окремих частинах.

Неконституційність Кодексу автори клопотання вбачають у порушенні процедури його розгляду, ухвалення та набрання ним чинності, що суперечить частині другій статті 19, частині третій статті 84, статтям 85, 89 Конституції України.

Крім того, народні депутати України звернулися до Конституційного Суду України з клопотанням визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), окремі положення Кодексу, а саме: підпункт 16.1.13 пункту 16.1 статті 16; підпункт 20.1.11, підпункт 20.1.15.2 підпункту 20.1.15 пункту 20.1 статті 20; підпункти 94.2.2, 94.2.4, 94.2.5 пункту 94.2, пункти 94.5, 94.10 статті 94; пункт 119.2 статті 119; підпункт «б» підпункту 129.1.1, підпункт 129.1.2 пункту 129.1 статті 129; пункт 153.8 статті 153; підпункти 164.2.7, 164.2.13, 164.2.15 пункту 164.2 статті 164.

Суб'єкт права на конституційне подання стверджує, що зазначені положення Кодексу суперечать статтям 3, 13, 22, 30, 33, 41, 42, 43, 48, 55, 62, 64, 124 Конституції України.

2. Ухвалою Конституційного Суду України від 14 липня 2011 року № 35-у/2011 відмовлено у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Кодексу стосовно конституційності процедури розгляду, ухвалення і набрання ним чинності та підпункту 20.1.15.2 підпункту 20.1.15 пункту 20.1 статті 20, підпункту 94.2.4 пункту 94.2 статті 94, пункту 153.8 статті 153 Кодексу на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України «Про Конституційний

Суд України» — невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим цим Законом, невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

3. Вирішуючи питання щодо конституційності оспорюваних положень Кодексу, Конституційний Суд України виходить з того, що Україна є демократичною, правовою державою, у якій визнається і діє принцип верховенства права; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність; забезпечення економічної безпеки України є однією з найважливіших функцій держави; громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю; ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, право приватної власності є непорушним; кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом; конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України; кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом (стаття 1, частина друга статті 3, частина перша статті 8, частина перша статті 17, частина перша статті 24, частини перша, четверта статті 41, частина перша статті 42, частина перша статті 64, частина перша статті 67 Основного Закону України).

Згідно з частиною першою статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. За статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року «кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

3.1. Відповідно до пункту 4.1 статті 4 Кодексу податкове законодавство України ґрунтується, зокрема, на таких принципах: рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації; невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства; єдиний підхід до встановлення податків та зборів — визначення на законодавчому рівні усіх обов'язкових елементів податку.

3.2. У підпункті 16.1.13 пункту 16.1 статті 16 Кодексу передбачено, що платник податків зобов'язаний допускати посадових осіб контролюючого органу під час проведення ними перевірок до обстеження приміщень, територій (крім житла громадян), що використовуються для одержання доходів чи пов'язані з утриман-

ням об'єктів оподаткування, а також для проведення перевірок з питань обчислення і сплати податків та зборів у випадках, встановлених Кодексом.

Згідно з підпунктом 20.1.11 пункту 20.1 статті 20 Кодексу органи державної податкової служби мають право доступу під час проведення перевірок до територій, приміщень (крім житла громадян) та іншого майна, що використовується для провадження господарської діяльності, та/або є об'єктами оподаткування або використовується для отримання доходів (прибутку) чи пов'язані з іншими об'єктами оподаткування та/або можуть бути джерелом погашення податкового боргу.

На думку суб'єкта права на конституційне подання, вказані положення Кодексу не відповідають частинам першій, другій статті 30, частині першій статті 124 Конституції України, оскільки проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку допускається не інакше як за вмотивованим рішенням суду.

Конституційний Суд України зазначає, що в оспорюваних положеннях Кодексу йдеться не про проникнення, а про доступ контролюючих органів до обстеження визначених у Кодексі територій, приміщень та обов'язок платника податків допускати посадових осіб контролюючого органу під час проведення ними перевірок до обстеження відповідних приміщень, територій.

При цьому у разі недопущення посадових осіб органів державної податкової служби до обстеження територій, приміщень, вказаних у підпункті 20.1.11 пункту 20.1 статті 20 Кодексу, ці органи мають право звертатися до суду щодо зупинення видаткових операцій платника податків на рахунках такого платника податків у банках та інших фінансових установах (крім операцій з видачі заробітної плати та сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також визначених контролюючим органом грошових зобов'язань платника податків).

На думку Конституційного Суду України, закріплені в підпункті 16.1.13 пункту 16.1 статті 16, підпункті 20.1.11 пункту 20.1 статті 20 Кодексу компетенція контролюючих органів та обов'язок платників податків є необхідними умовами для забезпечення виконання приписів частини першої статті 67 Конституції України, згідно з якою кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.

Отже, немає підстав вважати наведені положення Кодексу такими, що порушують вимоги частин першої, другої статті 30 Конституції України, за якими кожному гарантується недоторканність житла та не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

Крім того, Конституційний Суд України зазначає, що народні депутати України не навели правового обґрунтування тверджень щодо невідповідності оспорюваних положень Кодексу вимогам статті 124 Конституції України.

Враховуючи викладене, Конституційний Суд України дійшов висновку, що підпункт 16.1.13 пункту 16.1 статті 16, підпункт 20.1.11 пункту 20.1 статті 20 Кодексу не суперечать частинам першій, другій статті 30, частині першій статті 124 Конституції України.

3.3. Суб'єкт права на конституційне подання вважає, що застосування адміністративного арешту майна платника податків до фізичної особи, яка, маючи податковий борг, виїжджає за кордон (підпункт 94.2.2 пункту 94.2 статті 94 Кодексу), обмежує її право вільно залишати територію України, гарантоване частиною першою статті 33 Основного Закону України.

Відповідно до Кодексу податковий борг становлять сума узгодженого грошового зобов'язання (з урахуванням штрафних санкцій за їх наявності), але не сплаченого платником податків у встановлений Кодексом строк, а також пеня, нарахована на суму такого грошового зобов'язання (підпункт 14.1.175 пункту 14.1 статті 14).

Адміністративний арешт майна платника податків є винятковим способом забезпечення виконання платником податків його обов'язків, визначених законом, і полягає у забороні платнику податків вчиняти щодо свого майна, яке підлягає арешту, дії, зазначені у пункті 94.5 статті 94 Кодексу (пункти 94.1, 94.3 статті 94 Кодексу).

За пунктом 94.5 статті 94 Кодексу адміністративний арешт майна платника податків може бути повним або умовним; повним адміністративним арештом майна платника податків визнається заборона платнику податків на реалізацію прав розпорядження або користування його майном; умовним адміністративним арештом майна платника податків визнається обмеження платника податків щодо реалізації прав власності на таке майно, який полягає в обов'язковому попередньому отриманні дозволу керівника відповідного органу державної податкової служби на здійснення платником податків будь-якої операції з таким майном.

Аналіз названих положень Кодексу дає підстави констатувати, що вони не містять заборони виїжджати за кордон фізичній особі, яка має податковий борг, а підпункт 94.2.2 пункту 94.2 статті 94 стосується лише обмеження права власності платника податків щодо належного йому майна у разі, якщо ця особа має податковий борг і виїжджає за кордон.

З огляду на викладене Конституційний Суд України дійшов висновку, що підпункт 94.2.2 пункту 94.2 статті 94 Кодексу не суперечить частині першій статті 33 Конституції України.

3.4. Адміністративний арешт майна платника податків відповідно до підпункту 94.2.5 пункту 94.2 статті 94 Кодексу може бути застосовано, якщо відсутня реєстрація особи як платника податків в органі державної податкової служби, якщо така реєстрація є обов'язковою відповідно до Кодексу, або коли платник податків, що отримав податкове повідомлення або має податковий борг, вчиняє дії з переведення майна за межі України, його приховування або передачі іншим особам.

Суб'єкт права на конституційне подання стверджує, що вказані положення Кодексу суперечать принципам недоторканності житла та непорушності права приватної власності, закріпленим у статтях 30, 41 Основного Закону України, оскільки, на його думку, зі змісту цих положень вбачається, що арешт може накладатися на майно, яке не використовується в господарській діяльності, у тому числі і на житло особи.

Згідно з Конституцією України кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори (частина перша статті 67), виключно законами України встановлюються система оподаткування, податки і збори (пункт 1 частини другої статті 92).

Наявність у законодавця права запроваджувати в законах на певний строк особливий порядок розпорядження платником податків своїми активами, до яких належить і житло, відповідає правовій позиції Конституційного Суду України, викладеній у Рішенні від 24 березня 2005 року № 2-рп/2005: «Встановлення системи оподаткування, податків і зборів, їх розмірів та порядку сплати є виключною прерогативою закону. При унормуванні цих суспільних відносин держава має право визначати механізми, які забезпечують платником належну сплату податків і зборів» (абзац четвертий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України вважає, що застосування адміністративного арешту майна платника податків з метою забезпечення виконання цим платником податків своїх обов'язків не є порушенням права особи на недоторканність житла. Отже, адміністративний арешт майна платника податків не позбавляє платника податків гарантованого статтею 41 Конституції України права власності на таке майно.

Враховуючи зазначене, Конституційний Суд України констатує, що підпункт 94.2.5 пункту 94.2 статті 94 Кодексу не суперечить статтям 30, 41 Конституції України.

4. Народні депутати України також стверджують про невідповідність статтям 24, 42, 46, 48, 55, 62, 64 Конституції України пунктів 94.5, 94.10 статті 94, пункту 119.2 статті 119, підпункту «б» підпункту 129.1.1, підпункту 129.1.2 пункту 129.1 статті 129, підпунктів 164.2.7, 164.2.13, 164.2.15 пункту 164.2 статті 164 Кодексу.

Відповідно до пункту 94.5 статті 94 Кодексу повним адміністративним арештом майна платника податків визнається заборона платнику податків на реалізацію прав розпорядження або користування його майном; у цьому випадку ризик, пов'язаний із втратою функціональних чи споживчих якостей такого майна, покладається на орган, який прийняв рішення про таку заборону.

Згідно з пунктом 94.10 цієї ж статті арешт на майно може бути накладено рішенням керівника органу державної податкової служби (його заступника), обґрунтованість якого протягом 96 годин має бути перевірена судом.

За пунктом 119.2 статті 119 Кодексу передбачається накладення штрафу за неподання, подання з порушенням встановлених строків, подання не у повному обсязі, з недостовірними відомостями або з помилками податкової звітності про суми доходів, нарахованих (сплачених) на користь платника податків, суми утриманого з них податку.

Відповідно до підпункту «б» підпункту 129.1.1, підпункту 129.1.2 пункту 129.1 статті 129 Кодексу при нарахуванні суми грошового зобов'язання контролюючими органами нарахування пені розпочинається від першого робочого дня, наступного за останнім днем граничного строку сплати грошового зобов'язання, визначеного у податковому повідомленні-рішенні згідно з Кодексом; пеня нараховується у день настання строку погашення податкового зобов'язання, нарахо-

ваного контролюючим органом або платником податків у разі виявлення його заниження на суму такого заниження та за весь період заниження (в тому числі за період адміністративного та/або судового оскарження).

У підпунктах 164.2.7, 164.2.13 пункту 164.2 статті 164 Кодексу йдеться про базу оподаткування, яка включається до загального місячного (річного) оподаткованого доходу платника податку.

Підпункт 164.2.15 пункту 164.2 статті 164 Кодексу передбачає оподаткування, зокрема, пенсійних виплат, що сплачуються платнику податку за договорами недержавного пенсійного забезпечення.

Конституційний Суд України зазначає, що в конституційному поданні не наведено правового обґрунтування тверджень щодо неконституційності оспорюваних норм, тобто порушено вимоги пункту 4 частини другої статті 39, частини першої статті 71 Закону України «Про Конституційний Суд України», що є підставою для припинення конституційного провадження у справі в цій частині згідно з пунктом 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України», пунктом 1 § 51 Регламенту Конституційного Суду України.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 153 Конституції України, статтями 39, 45, 51, 61, 63, 65, 69, 71, 73 Закону України «Про Конституційний Суд України», пунктом 1 § 51 Регламенту Конституційного Суду України, Конституційний Суд України

в и р і ш и в:

1. Визнати такими, що відповідають Конституції України (є конституційними), положення Податкового кодексу України, а саме:

— підпункт 16.1.13 пункту 16.1 статті 16, згідно з яким платник податків зобов'язаний допускати посадових осіб контролюючого органу під час проведення ними перевірок до обстеження приміщень, територій (крім житла громадян), що використовуються для одержання доходів чи пов'язані з утриманням об'єктів оподаткування, а також для проведення перевірок з питань обчислення і сплати податків та зборів у випадках, встановлених цим Кодексом;

— підпункт 20.1.11 пункту 20.1 статті 20, відповідно до якого органи державної податкової служби мають право доступу під час проведення перевірок до територій, приміщень (крім житла громадян) та іншого майна, що використовується для провадження господарської діяльності, та/або є об'єктами оподаткування або використовується для отримання доходів (прибутку) чи пов'язані з іншими об'єктами оподаткування та/або можуть бути джерелом погашення податкового боргу;

— підпункт 94.2.2 пункту 94.2 статті 94, згідно з яким адміністративний арешт майна платника податків може бути застосовано, якщо з'ясовується, що фізична особа, яка має податковий борг, виїжджає за кордон;

— підпункт 94.2.5 пункту 94.2 статті 94, відповідно до якого адміністративний арешт майна платника податків може бути застосовано, якщо з'ясовується, що відсутня реєстрація особи як платника податків в органі державної податкової служби, якщо така реєстрація є обов'язковою відповідно до цього Кодексу, або

коли платник податків, що отримав податкове повідомлення або має податковий борг, вчиняє дії з переведення майна за межі України, його приховування або передачі іншим особам.

2. Припинити конституційне провадження у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 94.5, 94.10 статті 94, пункту 119.2 статті 119, підпункту «б» підпункту 129.1.1, підпункту 129.1.2 пункту 129.1 статті 129, підпунктів 164.2.7, 164.2.13, 164.2.15 пункту 164.2 статті 164 Податкового кодексу України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» — невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України».

3. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

● *Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated June 12, 2012 No. 13-rp/2012 in the case upon the constitutional petition of 53 People's Deputies of Ukraine concerning conformity to the Constitution (constitutionality) of some provisions of the Tax Code of Ukraine*

Article 16.1.13 of the Tax Code (hereinafter referred to as «the Code») envisages that a taxpayer is obliged to allow officials of a controlling authority while carrying out inspections to survey the premises and territories (other than residential premises of citizens) that are used for obtaining income or are related to the maintenance of objects of taxation, as well as for inspecting calculation and payment of taxes and fees in the cases established by this Code.

According to Article 20.1.11 of the Code the state tax authorities have a right to examine areas, premises (other than residential premises of citizens) and other property used to conduct economic activities and/or are object of taxation and used to generate income (profit) or related to other taxable objects and/or may serve as a source of tax repayment.

In the opinion of the subject of the right to constitutional petition, the mentioned provisions of the Code do not conform to Articles 30.1, 30.2, 124.1 of the Constitution since entry into a dwelling place or other possessions of an individual, the examination or search thereof shall not be permitted other than pursuant to a substantiated court decision.

The Constitutional Court mentions that the disputed provisions of the Code concerns not entry but access of the controlling bodies to examination of the territories and premises defined in the Code and liability of a taxpayer to allow officials of the

controlling bodies while performing examination to examine respective premises, territories.

Herewith in case officials of bodies of the State Tax Service are not allowed to examine territories, premises defined in Article 20.1.11 of the Code these bodies have a right to apply to a court concerning suspension of expenditure operations of a taxpayer on bank accounts of such taxpayer in banks and other financial institutions (except operations on salary payments and discharge of tax, levies, single contribution for the mandatory state social insurance, as well as monetary obligation of a taxpayer defined by the controlling body).

The Constitutional Court deems that the authority of the controlling bodies and liability of taxpayers established in Articles 16.1.13, 20.1.11 of the Code are the necessary conditions for ensuring execution of Article 67.1 of the Constitution according to which everyone is obliged to pay taxes and levies in accordance with the procedure and in the extent established by law.

The subject of the right to constitutional petition considers that application of administrative arrest of property towards an individual who has incurred a tax debt and travels abroad (Article 94.2.2 of the Code) restricts his or her right to freely leave the territory of Ukraine guaranteed by Article 33.1 of the Fundamental Law.

Analysis of the mentioned provisions of the Code gives grounds to state that they do not comprise prohibition for an individual who has incurred a tax debt to travel abroad, but Article 94.2.2 concerns only the right of property of a taxpayer concerning the property he or she possesses in case this person has incurred a tax debt and travels abroad.

According to Article 94.2.5 of the Code administrative arrest of property may be applied if registration of a person as a taxpayer with the state tax authority is missing should such registration be mandatory according to the Code or when a taxpayer who has received a tax notice or has incurred a tax debt performs actions on transferring property outside Ukraine, concealing or handing it over to other persons.

The subject of the right to constitutional petition argues that mentioned provisions of the Code contravene with the principles of inviolability of a dwelling place and the right of private property provided by Articles 30, 41 of the Fundamental Law since, in his opinion, it is seen from the content of these provisions that arrest may be applied to property which is not used for economic activities, including a dwelling place of a person.

The right of the legislator to establish a special order for a taxpayer to dispose of his or her assets which include a dwelling place in laws for a certain term conforms to the legal position of the Constitutional Court stated in its Decision dated March 24, 2005 No. 2-rp/2005 reading that «the establishment of tax system, taxes and levies, its scale and order of discharge is an exclusive prerogative of a law. While regulating these public relations the state has a right to define mechanisms which ensure due discharge of taxes and levies by taxpayers (paragraph 4 of item 4.1 of the motivation part).

The Constitutional Court deems that application of administrative arrest to property of a taxpayer in order to ensure the taxpayer to discharge his or her liabilities is not a violation of the right of a person for inviolability of a dwelling place. Therefore, the administrative arrest of property of a taxpayer does not deprive the

taxpayer of the right of property for such assets guaranteed by Article 41 of the Constitution.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine held:

To recognise as conforming to the Constitution (constitutional) the provisions of the Tax Code, in particular:

— Article 16.1.13 according to which a taxpayer is obliged to allow officials of a controlling authority while carrying out inspections to survey the premises and territories (other than the residential premises of individuals) that are used for gaining income or the territories related to the maintenance of objects of taxation, as well as for inspecting calculation and payment of taxes and fees in the cases established by this Code;

— Article 20.1.11 according to which the state tax authorities have a right to examine areas, premises (other than residential premises of individuals) and other property used to conduct economic activities and/or are object of taxation and used to generate income (profit) or related to other taxable objects and/or may serve as a source of tax repayment;

— Article 94.2.2 according to which administrative arrest of property may be applied if it has been identified that an individual who has incurred a tax debt travels abroad;

— Article 94.2.5 according to which administrative arrest of property may be applied if registration of a person as a taxpayer with the state tax authority is missing should such registration be mandatory according to the Code or when the taxpayer who has received a tax notice or has incurred tax debt performs actions of transferring property outside Ukraine, concealing or handing it over to other persons.

ОКРЕМА ДУМКА

судді Конституційного Суду України Бринцева В. Д.

стосовно Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Податкового кодексу України

1. Конституційний Суд України у Рішенні від 12 червня 2012 року № 13-рп/2012 визнав конституційними окремі положення Податкового кодексу України (далі — Кодекс). При цьому достатньо повно і всебічно, у системному зв'язку з оспорованими нормами досліджено аргументи суб'єкта права на конституційне подання, відповідні положення Конституції України, міжнародно-правових актів, практику Європейського суду з прав людини.

Не викликає заперечень і аргументація Конституційного Суду України щодо необхідності припинення конституційного провадження у справі в його частині (пункт 2 резолютивної частини вказаного рішення).

2. Приводом для відкриття конституційного провадження у цій справі стало конституційне подання 53 народних депутатів України.

Головна підстава для конституційного подання, визначена авторами клопотання, — порушення процедури розгляду Кодексу, ухвалення та набрання ним чинності. Народні депутати України стверджували, що під час остаточного голосування за Кодекс у залі пленарних засідань реально знаходилися приблизно 100 законодавців, хоч згідно зі стенограмою участь у голосуванні взяли 268 народних депутатів України. Таким чином, на думку 53 народних депутатів України, було порушено вимоги частини третьої статті 84 Конституції України.

Ухвалою від 14 липня 2011 року Конституційний Суд України відмовив у відкритті конституційного провадження у цій частині, зазначивши, що в матеріалах справи немає офіційних відомостей про порушення встановленої процедури, а інформаційні матеріали, надані народними депутатами України, не можна вважати обґрунтуванням тверджень щодо неконституційності Кодексу (пункт 3 мотивувальної частини).

Наведена позиція Конституційного Суду України не виглядає достатньо аргументованою. Прийняття такого рішення на цій стадії було явно передчасним. Конституційний Суд України мав би під час пленарних засідань повно і всебічно дослідити обставини, на які посилаються автори клопотання, і залежно від результатів їх перевірки визначитись по суті справи щодо всіх питань, поставлених у конституційному поданні.

Відповідно до частини третьої статті 84 Конституції України голосування на засіданнях Верховної Ради України здійснюється народним депутатом України особисто. Конституційний Суд України у Рішенні від 7 липня 1998 року № 11-рп/98 у справі щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України звертав увагу парламенту на те, що в Конституції України відсутні положення, які надавали б право народному депутату України голосувати за іншого народного депутата України на засіданнях Верховної Ради України (абзац третій пункту 2 мотивувальної частини).

Незважаючи на однозначність і зрозумілість частини третьої статті 84 Основного Закону України, практика законотворчого процесу в Україні перенасичена заявами, у тому числі народних депутатів України, про систематичне грубе порушення цього конституційного положення.

У цих умовах належне чергове реагування Конституційного Суду України на порушення при прийнятті законів Верховною Радою України могло б сприяти недопущенню їх у майбутньому і підвищенню рівня довіри до результатів законотворчої діяльності єдиного органу законодавчої влади в державі.

Суддя Конституційного Суду України

В. БРИНЦЕВ

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

**РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

у справі за конституційним зверненням
приватного підприємства «Науково-виробнича фірма «VD MAIS»
щодо офіційного тлумачення положень статті 786
Цивільного кодексу України

м. Київ
3 липня 2012 року
№ 14-рп/2012

Справа № 1-20/2012

Конституційний Суд України у складі суддів:

Головіна Анатолія Сергійовича — головуєчого,
Бауліна Юрія Васильовича,
Бринцева Василя Дмитровича,
Вдовіченка Сергія Леонідовича,
Винокурова Сергія Маркіяновича,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича — доповідача,
Колоса Михайла Івановича,
Маркуш Марії Андріївни,
Пасенюка Олександра Михайловича,
Сергейчука Олега Анатолійовича,
Стецюка Петра Богдановича,
Стрижака Андрія Андрійовича,
Шаптали Наталі Костянтинівни,
Шишкіна Віктора Івановича,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційним зверненням приватного підприємства «Науково-виробнича фірма «VD MAIS» щодо офіційного тлумачення положень статті 786 Цивільного кодексу України.

Приводом для розгляду справи згідно зі статтями 42, 43 Закону України «Про Конституційний Суд України» стало конституційне звернення приватного підприємства «Науково-виробнича фірма «VD MAIS».

Підставою для розгляду справи відповідно до статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» є наявність неоднозначного застосування судами України положень статті 786 Цивільного кодексу України.

Заслухавши суддю-доповідача Запорожця М. П. та дослідивши матеріали справи, у тому числі позиції Верховної Ради України, Верховного Суду України, Вищого господарського суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, науковців Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Одеська юридична академія», Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В:

1. Суб'єкт права на конституційне звернення — приватне підприємство «Науково-виробнича фірма «VD MAIS» — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень статті 786 Цивільного кодексу України (далі — Кодекс) та роз'яснити, чи застосовується положення частини другої статті 786 Кодексу виключно до вимог наймача та наймодавця, визначених частиною першою цієї статті, чи до всіх вимог, які впливають з договору найму (оренди).

Згідно з частиною першою статті 786 Кодексу до вимог про відшкодування збитків у зв'язку з пошкодженням речі, яка була передана у користування наймачеві, а також до вимог про відшкодування витрат на поліпшення речі застосовується позовна давність в один рік. Як зазначено в частині другій цієї статті, перебіг позовної давності щодо вимог наймодавця починається з моменту повернення речі наймачем, а щодо вимог наймача — з моменту припинення договору найму.

Обґрунтовуючи необхідність в офіційному тлумаченні вказаних положень Кодексу, автор клопотання посилається на неоднозначне їх застосування Вищим господарським судом України щодо визначення початку перебігу позовної давності під час розгляду спорів стосовно договорів найму (оренди).

Так, із доданих до конституційного звернення судових рішень вбачається, що в одних випадках Вищий господарський суд України застосовує положення частини другої статті 786 Кодексу лише до вимог, наведених у частині першій цієї статті, а в інших — до всіх вимог, які впливають з договору найму (оренди).

2. Конституційний Суд України, розглядаючи порушені у конституційному зверненні питання, виходить з такого.

2.1. Згідно з Основним Законом України держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання (частина четверта статті 13); кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності; право приватної власності є непорушним (частина перша, четверта статті 41).

Відповідно до Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом (частина перша статті 55).

Правосуддя в Україні здійснюється на засадах верховенства права з метою захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Конституційний Суд України в Рішенні від 24 грудня 2004 року № 22-рп/2004 вказав, що забезпечення прав і свобод потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод (абзац четвертий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини).

2.2. Згідно з частиною першою статті 316 Кодексу правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Реалізуючи право власності, власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд, має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону (частини перша, друга статті 319 Кодексу), в тому числі укладати договори, що за положенням пункту 1 частини другої статті 11 Кодексу є однією з підстав виникнення цивільних прав та обов'язків.

Спори, що виникають між учасниками договірних правовідносин, підлягають вирішенню судом на підставі статті 55 Конституції України, загальних та спеціальних норм закону.

Як зазначив Конституційний Суд України, строки звернення до суду як складових механізму реалізації права на судовий захист є однією з гарантій забезпечення прав і свобод учасників правовідносин (абзац п'ятий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 22 лютого 2012 року № 4-рп/2012).

Загальні положення щодо позовної давності та порядку її обчислення, що підлягають застосуванню під час вирішення спорів між сторонами у зобов'язаннях, визначені у главі 19 Кодексу.

Під позовною давністю розуміється строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу (стаття 256 Кодексу).

Початок перебігу позовної давності обчислюється за правилами статті 261 Кодексу, частина перша якої пов'язує його з днем, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Відповідно до частини сьомої статті 261 Кодексу винятки з цього правила можуть бути встановлені законом.

У Кодексі, зокрема, визначено, що до вимог у зв'язку з недоліками проданого товару застосовується позовна давність в один рік, яка обчислюється від дня виявлення недоліків у межах строків, встановлених статтею 680 Кодексу, а якщо на товар встановлено гарантійний строк (строк придатності), — від дня виявлення недоліків у межах гарантійного строку (строку придатності) (стаття 681); до вимог щодо неналежної якості роботи, виконаної за договором підряду, застосовується позовна давність в один рік, а щодо будівель і споруд — три роки від дня прийняття роботи замовником (стаття 863); до вимог, що впливають із договору перевезення вантажу, пошти, застосовується позовна давність в один рік з мо-

менту, що визначається відповідно до транспортних кодексів (статутів) (частина третя статті 925).

Аналіз наведених положень Кодексу дає підстави для висновку, що передбачений спеціальним законом початок перебігу позовної давності обумовлюється особливостями правовідносин і повинен відповідати сутності порушеного права з урахуванням принципів справедливості, рівності та співмірності (пропорційності).

2.3. Відповідно до частини першої статті 759 Кодексу за договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк.

На стадіях укладення, виконання, зміни, розірвання та припинення договору найму у наймодавця та наймача виникають взаємні зобов'язання, зокрема: обов'язок наймодавця передати наймачеві майно у користування негайно або у строк, встановлений договором найму, провадити капітальний ремонт речі, переданої у найм, якщо інше не встановлено договором або законом; обов'язок наймача користуватися річчю відповідно до її призначення та умов договору, а в разі припинення договору найму негайно повернути наймодавцеві річ у стані, в якому вона була одержана, з урахуванням нормального зносу, або у стані, який було обумовлено в договорі (стаття 765, частина перша статті 773, частина друга статті 776, частина перша статті 785 Кодексу).

Під час вирішення спорів стосовно належного виконання зобов'язань, що випливають із договору найму (оренди), застосовуються положення, встановлені в главі 19 Кодексу, щодо позовної давності та порядку її обчислення.

Згідно зі статтею 786 Кодексу, яка є предметом тлумачення, до вимог про відшкодування збитків у зв'язку з пошкодженням речі, яка була передана у користування наймачеві, а також до вимог про відшкодування витрат на поліпшення речі застосовується позовна давність в один рік; перебіг позовної давності щодо вимог наймодавця починається з моменту повернення речі наймачем, а щодо вимог наймача — з моменту припинення договору найму (частини перша, друга).

Зі змісту статті 786 Кодексу вбачається, що її положення встановлюють спеціальну позовну давність — один рік — та початок її перебігу щодо вимог наймача і наймодавця, зазначених в частині першій цієї статті, на стадіях припинення та розірвання договору найму (оренди).

З огляду на наведене Конституційний Суд України вважає, що положення статті 786 Кодексу мають єдиний зміст, завершену структуру і встановлюють спеціальну позовну давність — один рік — та початок її перебігу щодо вимог наймодавця про відшкодування збитків у зв'язку з пошкодженням речі, яка була передана у користування наймачеві, а також до вимог наймача про відшкодування витрат на поліпшення речі. Положення частини другої цієї статті не поширюється на інші вимоги, що випливають із договору найму (оренди).

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 153 Конституції України, статтями 51, 62, 66, 67, 69, частиною першою статті 95 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

в и р і ш и в:

1. Положення статті 786 Цивільного кодексу України щодо початку перебігу позовної давності в один рік слід розуміти так, що воно застосовується до вимог наймодавця про відшкодування збитків у зв'язку з пошкодженням речі, яка була передана у користування наймачеві, та вимог наймача про відшкодування витрат на поліпшення речі і не поширюється на інші вимоги наймача та наймодавця, які випливають з договору найму (оренди).

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

● *Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 14-rp/2012 dated July 3, 2012 in the case upon the constitutional appeal of private enterprise «Scientific and Production Firm «VD MAIS» regarding official interpretation of Article 786 of the Civil Code of Ukraine*

Private enterprise «Scientific and Production Firm «VD MAIS» applied to the Constitutional Court of Ukraine with an appeal to provide official interpretation whether the provision of Article 786.2 of the Civil Code of Ukraine (hereinafter referred to as «the Code») shall be applied exclusively to the claims of tenant and landlord, determined in Article 786.1 of the Code or to all claims following from the lease (rent) agreement.

Considering the constitutional appeal, the Constitutional Court of Ukraine proceeds from the following.

General provisions regarding the period of limitation and the procedure of its calculation to be applied when resolving disputes between parties to the obligations are set out in Chapter 19 of the Code.

The period of limitation refers to the term within which a person may apply to court to demand protection of his or her civil right or interest (Article 256 of the Code).

Beginning of a period of limitation is calculated under the rules of Article 261 of the Code and is connected with the day when a person learnt or could learn about the violation of his/her right or about the person who violated such right (Article 261.1). Pursuant to Article 261.7 of the Code exceptions from this rule may be prescribed by law.

The Code, in particular, determined that regarding claims related to defects of goods sold the period of limitation shall be one year, calculated from the date of detection of flaws within the terms stipulated in Article 680 of the Code, and if there is a warranty period (expiry date) — since the detection of defects within the warranty (validity) period (Article 681); for the claims related to the improper quality of work performed under contract, the period of limitation shall be one year, and for

buildings and constructions — three years from the date of acceptance by a customer (Article 863); regarding claims arising from a contract of carriage of cargo, mail, the period of limitation shall be one year from the date determined in accordance with transport codes (statutes) (Article 925.3).

Analysis of the above provisions of the Code gives grounds to conclude that the beginning of a period of limitation provided by the special law is caused by the specific features of legal relations and must meet the essence of a violated right with account of the principles of justice, equality and proportionality.

According to Article 759.1 of the Code under lease (rent) agreement the landlord transfers or agrees to transfer property in use to the tenant for a fee for a specified period.

At the stage of conclusion, execution, amendment, cancellation and termination of the rent (lease) agreement there arise mutual obligations of the landlord and the tenant, in particular: obligation of landlord to transfer property for use to tenant immediately or within the period fixed in the lease (rent) agreement, to carry out major repairs of things transferred to rent, unless otherwise provided by contract or law; obligation of tenant to use the thing according to its purpose and terms and conditions of the contract and in case of termination of rent (lease) agreement to immediately return the thing to the landlord in the state in which it was received, subject to normal wear, or condition, which was stipulated by the agreement (Articles 765, 773.1, 776.2, 785.1 of the Code).

Pursuant to Article 786.1 of the Code, which is the subject of interpretation, a period of limitation applied to claims for compensation of damages in connection with damage to things which have been assigned for use by a tenant as well as claims for reimbursement to improve things shall be one year. The period of limitation regarding claims of the landlord begins with the return of things by the tenant and claims of the tenant - upon termination of the lease (rent) agreement (Article 786.2).

The Constitutional Court of Ukraine considers that the provisions of Article 786 of the Code have the only content, complete structure and establish specific period of limitation — one year — and its beginning regarding claims of the landlord for compensation in connection with damage caused to things which have been assigned for use by a tenant as well as regarding claims of a tenant on reimbursement of expenses to improve things. The provisions of Article 786.2 do not apply to other claims arising from the lease (rent) agreement.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine held that the provisions of Article 786 of the Civil Code of Ukraine regarding the beginning of one-year period of limitation shall be understood as reading that it is applied to the claims of landlord on reimbursement of expenses related to damage of the thing transmitted in use to the tenant and tenant's claims on reimbursement of expenses on the improvement of the thing and shall not apply to other claims of the tenant and landlord following from the lease (rent) agreement.

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

**РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
положень частин п'ятої, шостої статті 75, частини четвертої статті 77
Регламенту Верховної Ради України,
затвердженого Законом України
«Про Регламент Верховної Ради України»
(справа про обрання Голови Верховної Ради України)

м. Київ
11 липня 2012 року
№ 15-рп/2012

Справа № 1-23/2012

Конституційний Суд України у складі суддів:

Головіна Анатолія Сергійовича — головуючого,
Бауліна Юрія Васильовича,
Бринцева Василя Дмитровича,
Вдовіченка Сергія Леонідовича,
Винокурова Сергія Маркіяновича,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Колоса Михайла Івановича,
Маркуш Марії Андріївни,
Овчаренка В'ячеслава Андрійовича,
Пасенюка Олександра Михайловича,
Сергейчука Олега Анатолійовича — доповідача,
Стецюка Петра Богдановича,
Стрижак Андрія Андрійовича,
Шаптали Наталі Костянтинівни,
Шишкіна Віктора Івановича,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин п'ятої, шостої статті 75, частини четвертої статті 77 Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 року № 1861-VI (Відомості Верховної Ради України, 2010 р., №№ 14–17, ст. 133).

Приводом для розгляду справи згідно зі статтями 39, 40 Закону України «Про Конституційний Суд України» стало конституційне подання 51 народного депутата України.

Підставою для розгляду справи відповідно до статей 71, 82 Закону України «Про Конституційний Суд України» є твердження суб'єкта права на конституційне подання про неконституційність положень частин п'ятої, шостої статті 75, частини четвертої статті 77 Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 року № 1861-VI (далі — Регламент).

Заслухавши суддю-доповідача Сергейчука О. А. та дослідивши матеріали справи, у тому числі позиції, які висловили Президент України, Голова Верховної Ради України, Міністерство юстиції України, Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В:

1. Суб'єкт права на конституційне подання — 51 народний депутат України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати неконституційними положення частин п'ятої, шостої статті 75, частини четвертої статті 77 Регламенту.

Автори клопотання стверджують, що положення частини шостої статті 75 «якщо бюлетені для таємного голосування одержали не менше двох третин народних депутатів від їх фактичної чисельності», частини четвертої статті 77 «приймається таємним голосуванням шляхом подачі бюлетенів» та «голосування вважається таким, що відбулося, якщо бюлетені для таємного голосування одержали не менше двох третин народних депутатів від їх фактичної чисельності» Регламенту не відповідають частині другій статті 6, частині другій статті 8, частині другій статті 19, частині першій статті 88, статті 91 Основного Закону України.

На думку народних депутатів України, частиною шостою статті 75, частиною четвертою статті 77 Регламенту встановлюється додаткова, не передбачена Конституцією України, умова прийняття Верховною Радою України рішень про обрання та відкликання Голови Верховної Ради України з посади, а саме: бюлетені для таємного голосування мають одержати не менше двох третин народних депутатів України від їх фактичної чисельності.

Автори клопотання зауважують, що Конституція України не містить такої правової категорії, як фактична чисельність народних депутатів України, тому згідно з вимогами Основного Закону України рішення Верховної Ради України, зокрема про обрання та відкликання Голови Верховної Ради України з посади, мають прийматися більшістю від її конституційного складу незалежно від того, скільки народних депутатів України не брали участі в голосуванні або не одержали відповідні бюлетені.

Суб'єкт права на конституційне подання також вважає, що положення частин п'ятої статті 75, частини четвертої статті 77 Регламенту, за якими рішення щодо кандидатур на посаду Голови Верховної Ради України та про відкликання Голови Верховної Ради України з посади приймаються тільки таємним голосуванням шляхом подачі бюлетенів, без застосування процедури (ad hoc), передбаченої статтею 50 Регламенту, обмежують повноваження парламенту самостійно приймати рішення з таких процедурних питань, а отже, не відповідають частині першій статті 6, частині першій статті 88 Конституції України.

2. Конституційний Суд України, вирішуючи порушені в конституційному поданні питання, виходить з такого.

Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову; Конституція України має найвищу юридичну силу; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (частина перша статті 6, частина друга статті 8 Основного Закону України).

Згідно зі статтею 75 Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України, а за змістом її статей 76, 85 Верховна Рада України є органом народного представництва і здійснює повноваження, які відповідно до Конституції України віднесені до її відання.

3. Як вбачається зі статті 1, частини другої статті 5 Основного Закону України, визначальною засадою парламентаризму є відкритість роботи парламенту.

За статтею 84 Конституції України засідання Верховної Ради України проводяться відкрито (частина перша); рішення Верховної Ради України приймаються виключно на її пленарних засіданнях шляхом голосування (частина друга).

У Рішенні Конституційного Суду України від 6 квітня 2010 року № 11-рп/2010 зазначено, що Верховна Рада України є органом державної влади, який здійснює свої повноваження на засадах представництва народними депутатами України інтересів Українського народу (абзац перший підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини).

Сутність представницької демократії полягає, насамперед, в опосередкованій участі громадян у прийнятті рішень державного значення через своїх представників, покликаних виступати від імені виборців, виражати та захищати інтереси всього народу. Реалізація засади відкритості роботи парламенту гарантує підтримання постійного зв'язку народних депутатів України, як повноважних представників Українського народу у Верховній Раді України, із виборцями, що створює умови для всебічного аналізу діяльності як окремих народних депутатів України, так і парламенту в цілому.

Відповідно до частини п'ятої статті 82 Основного Закону України порядок роботи Верховної Ради України встановлюється Конституцією України та законом про регламент Верховної Ради України. За пунктом 21 частини першої статті 92 Основного Закону України організація і порядок діяльності Верховної Ради України, статус народних депутатів України визначаються виключно законами України. Верховна Рада України як орган державної влади зобов'язана діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 19 Конституції України), а закони, у тому числі й Закон України «Про Регламент Верховної Ради України», згідно з частиною другою статті 8 Основного Закону України приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

За частиною першою статті 88 Конституції України Верховна Рада України обирає зі свого складу Голову Верховної Ради України, Першого заступника і заступника Голови Верховної Ради України та відкликає їх.

В Основному Законі України, а саме в частині першій статті 88, не встановлено спеціальної вимоги стосовно обрання та відкликання Голови Верховної Ради України з посади таємним голосуванням шляхом подачі бюлетенів.

Зі змісту частини першої статті 84, частини першої статті 88 Основного Закону України вбачається, що Голова Верховної Ради України обирається та відкликається з посади на відкритому пленарному засіданні парламенту, за винятком випадків, коли за рішенням більшості від конституційного складу Верховної Ради України проводиться закрите пленарне засідання.

Згідно з частинами другою, третьою статті 84, частиною першою статті 88, статтею 91 Конституції України рішення про обрання чи відкликання Голови Верховної Ради України з посади приймається більшістю від конституційного складу парламенту на його пленарних засіданнях шляхом голосування.

З викладеного вбачається, що положення частини п'ятої статті 75, частини четвертої статті 77 Регламенту, за якими рішення щодо кандидатур на посаду Голови Верховної Ради України та про відкликання Голови Верховної Ради України з посади приймаються таємним голосуванням шляхом подачі бюлетенів, не забезпечують відкритості у роботі парламенту, а тому не відповідають частині першій статті 84 Основного Закону України.

Конституційний Суд України вважає, що обрання Голови Верховної Ради України таємним голосуванням шляхом подачі бюлетенів, тобто прийняття рішення не на пленарному засіданні Верховної Ради України, суперечить частині другій статті 84 Конституції України, відповідно до якої рішення Верховної Ради України приймаються виключно на її пленарних засіданнях.

4. Згідно з оспорюваними положеннями частини шостої статті 75, частини четвертої статті 77 Регламенту обраним Головою Верховної Ради України вважається кандидат на посаду, який отримав більшість голосів народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України, якщо бюлетені для таємного голосування одержали не менше двох третин народних депутатів України від їх фактичної чисельності; голосування вважається таким, що відбулося, якщо бюлетені для таємного голосування одержали не менше двох третин народних депутатів України від їх фактичної чисельності.

Як наголосив Конституційний Суд України у Рішенні від 14 жовтня 2003 року № 16-рп/2003, рішення Верховної Ради України є результатом її волевиявлення і ухвалюються на колегіальній основі (абзац другий пункту 5 мотивувальної частини).

Рішення Верховної Ради України про обрання та відкликання Голови Верховної Ради України з посади оформляються відповідними постановами Верховної Ради України (частина сьома статті 75, частина четверта статті 77 Регламенту).

Згідно зі статтею 91 Конституції України Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених Основним Законом України.

У Рішенні Конституційного Суду України від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002 сформульовано правову позицію, відповідно до якої Верховна Рада України правомочна реалізовувати свої повноваження за умови присутності на її пленарних засіданнях на момент голосування не менше тієї кількості народних депутатів України, яка згідно з частиною четвертою статті 89, статтею 91, частиною четвертою статті 94, частинами другою, п'ятою, шостою статті 111, части-

ною першою статті 135, статтею 155, частиною першою статті 156 Конституції України необхідна для прийняття відповідного рішення (абзац другий пункту 2 резолютивної частини).

У цьому ж рішенні зазначено, що неучасть певної кількості народних депутатів України у голосуванні не є складовою процесу прийняття рішень Верховною Радою України (пункт 4 резолютивної частини).

Отже, згідно з Основним Законом України єдиною вимогою щодо чисельності народних депутатів України, якою обумовлюється прийняття рішень (актів) повноважною Верховною Радою України, є наявність визначеної у статті 91 та інших положеннях Основного Закону України відповідної кількості голосів народних депутатів України від конституційного складу парламенту.

Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення частини шостої статті 75 «якщо бюлетені для таємного голосування одержали не менше двох третин народних депутатів від їх фактичної чисельності», частини четвертої статті 77 «голосування вважається таким, що відбулося, якщо бюлетені для таємного голосування одержали не менше двох третин народних депутатів від їх фактичної чисельності» Регламенту не відповідають статті 91 Конституції України.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 152, 153 Конституції України, статтями 51, 57, 61, 63, 65, 69, 71, 73, 82 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України

в и р і ш и в:

1. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 року № 1861–VI, а саме:

– частини п'ятої статті 75 «рішення щодо кандидатур на посаду Голови Верховної Ради України приймається таємним голосуванням шляхом подачі бюлетенів»;

– частини шостої статті 75 «якщо бюлетені для таємного голосування одержали не менше двох третин народних депутатів від їх фактичної чисельності»;

– частини четвертої статті 77 «приймається таємним голосуванням шляхом подачі бюлетенів» та «голосування вважається таким, що відбулося, якщо бюлетені для таємного голосування одержали не менше двох третин народних депутатів від їх фактичної чисельності».

2. Положення Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 року № 1861–VI, визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

3. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

● *Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 15-rp/2012 dated July 11, 2012 in the case upon the constitutional petition of 51 People's Deputies of Ukraine regarding conformity to the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of paragraphs five and six Article 75, paragraph four Article 77 of the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine, approved by the Law of Ukraine «the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine» (case on elections of the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine)*

Subject of the right to constitutional petition — 51 People's Deputies of Ukraine — applied to the Constitutional Court of Ukraine with a petition to rule on the unconstitutionality of the provisions of Articles 75.5, 75.6, 77.4 of the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine approved by the Law of Ukraine «On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine» dated February 10, 2010 No. 1861-VI (hereinafter referred to as «the Rules of Procedure»).

In examining the constitutional petition, the Constitutional Court of Ukraine proceeds from the following.

As it is seen from Articles 1, 5.2 of the Fundamental Law of Ukraine the distinctive principle of the parliamentarianism is openness of parliamentary activities.

Essence of the representative democracy envisages, first of all, indirect participation of citizens in decision making of state importance by means of their representatives called on to act on behalf of voters, express and protect interests of all people. Implementation of the principle of openness of parliamentary activities guarantees constant communication of the People's Deputies of Ukraine as plenipotentiary representatives of the Ukrainian People in the Verkhovna Rada of Ukraine with voters which creates conditions for comprehensive analysis of activities of specific People's Deputies of Ukraine and the parliament as a whole.

According to Article 82.5 of the Fundamental Law of Ukraine rules on the conduct of work of the Verkhovna Rada of Ukraine shall be laid down in the Constitution of Ukraine and the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine.

The Fundamental Law of Ukraine, specifically Article 88.1, does not provide a special requirement concerning election and recall of the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine from office by secret vote by means of submission of secret ballot.

It is seen from the content of Articles 84.1, 88.1 of the Fundamental Law of Ukraine that the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine shall be elected and recalled from office at the open plenary meeting of the parliament except occasions when a closed plenary meeting is held upon decision of majority of the constitutional composition of the Verkhovna Rada of Ukraine.

The Constitutional Court of Ukraine deems that according to Articles 84.2, 84.3, 88.1, 91 of the Constitution of Ukraine decisions concerning election or recall of

the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine from office shall be adopted by majority of the constitutional composition at its plenary meetings by means of voting.

It is seen from the abovementioned that provisions of Articles 75.5, 77.4 of the Rules of Procedure according to which decisions concerning candidates for position of the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine and recall of the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine from office shall be made by secret vote by means of submission of ballots do not ensure openness of parliamentary activities, thereby do not conform to Article 84.1 of the Fundamental Law of Ukraine.

Thus, election of the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine by secret vote by means of submission of ballots, i.e. adoption of decision not at the plenary meeting of the Verkhovna Rada of Ukraine contravenes Article 84.2 of the Constitution of Ukraine according to which decisions of the Verkhovna Rada of Ukraine shall be made at its plenary meetings only.

According to the disputed provisions of Articles 75.6, 77.4 of the Rules of Procedure the elected Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine is considered a candidate for a position who received majority of votes of the People's Deputies of Ukraine of the constitutional composition of the Verkhovna Rada of Ukraine if ballots for secret vote are submitted to no less than two thirds of the People's Deputies of Ukraine of their actual number; vote is considered to have taken place if ballots for secret vote are submitted to no less than two thirds of the People's Deputies of their actual number.

With regard to this the Constitutional Court of Ukraine mentioned that decisions of the Verkhovna Rada of Ukraine concerning election and recall of the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine from office shall be executed with relevant resolutions of the Verkhovna Rada of Ukraine (Articles 75.7, 77.4 of the Rules of Procedure). Pursuant to Article 91 of the Constitution of Ukraine the Verkhovna Rada of Ukraine adopts laws, resolutions and other acts by the majority of its constitutional composition except in cases envisaged by the Fundamental Law of Ukraine.

Thus, according to the Fundamental Law of Ukraine the only requirement concerning number of the People's Deputies of Ukraine which determines adoption of decisions (acts) by the competent Verkhovna Rada of Ukraine is the presence of the relevant number of votes of the People's Deputies of Ukraine of the constitutional composition of the parliament defined by Article 91 and other provisions of the Fundamental Law of Ukraine.

The Constitutional Court of Ukraine came to a conclusion that provisions of Article 75.6 «if ballots for secret vote submitted to no less than two thirds of the People's Deputies of their actual number», Article 77.4 «vote is considered to have taken place if ballots for secret vote are submitted to no less than two thirds of the People's Deputies of their actual number» of the Rules of Procedure do not conform to Article 91 of the Constitution of Ukraine.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine held:

To recognise as non-conforming with the Constitution of Ukraine (unconstitutional) the provisions of the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine approved

by the Law of Ukraine «On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine» dated February 10, 2010 No. 1861-VI, in particular:

— Article 75.5 «decisions concerning candidates for position of the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine shall be made by secret vote by means of submission of ballots»;

— Article 75.6 «if ballots for secret vote submitted to no less than two thirds of the People's Deputies of their actual number»;

— Article 77.4 «is adopted by secret vote by means of submission of ballots and» and «vote is considered to have taken place if ballots for secret vote are submitted to no less than two thirds of the People's Deputies of their actual number».

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

ВИСНОВОК КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

у справі за зверненням Верховної Ради України
про надання висновку щодо відповідності законопроекту
про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності вимогам
статей 157 і 158 Конституції України
(справа про внесення змін до статей 80, 105, 126, 149
Конституції України)

м. Київ
10 липня 2012 року
№ 1-в/2012

Справа № 1-21/2012

Конституційний Суд України у складі суддів:

Головіна Анатолія Сергійовича — головуючого,
Бауліна Юрія Васильовича,
Бринцева Василя Дмитровича,
Вдовіченка Сергія Леонідовича,
Винокурова Сергія Маркіяновича,
Гультая Михайла Мирославовича,
Запорожця Михайла Петровича,
Колоса Михайла Івановича,
Маркуш Марії Андріївни,
Пасенюка Олександра Михайловича,
Сергейчука Олега Анатолійовича,
Стецюка Петра Богдановича,
Стрижак Андрія Андрійовича — доповідача,
Шаптали Наталі Костянтинівни,

розглянув на пленарному засіданні справу про надання Конституційним Судом України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності (реєстр. № 10530) вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Приводом для розгляду справи відповідно до статті 159 Конституції України стало надходження до Конституційного Суду України законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності згідно з Постановою Верховної Ради України «Про включення до порядку денного десятої сесії Верховної Ради України шостого скликання законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності і про його направлення до Конституційного Суду України» від 20 червня 2012 року № 4990–VI для надання висновку щодо його відповідності вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Підставою для розгляду справи є необхідність надання Конституційним Судом України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Заслухавши суддю-доповідача Стрижака А. А. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В:

1. Верховна Рада України згідно з Постановою «Про включення до порядку денного десятої сесії Верховної Ради України шостого скликання законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності і про його направлення до Конституційного Суду України» від 20 червня 2012 року № 4990–VI (Голос України, 2012 р., 27 червня) звернулася до Конституційного Суду України з клопотанням дати висновок щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності (реєстр. № 10530) (далі — Законопроект) вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

У Законопроекті пропонується внести зміни до статей 80, 105, 126, 149 Конституції України (Відомості Верховної Ради України, 1996 р., № 30, ст. 141), пов'язані з інститутами недоторканності Президента України, народних депутатів України, суддів судів загальної юрисдикції та суддів Конституційного Суду України, а саме:

«1. Внести до Конституції України (Відомості Верховної Ради України, 1996 р., № 30, ст. 141) такі зміни:

- 1) частини першу та третю статті 80 виключити;
  - 2) частину першу статті 105 виключити;
  - 3) у статті 126:
у частині першій слова «і недоторканність» виключити;
частину третю виключити;
  - 4) у статті 149 слова «та недоторканності» виключити.
2. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування».

2. Відповідно до пункту 1 частини першої статті 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції України.

Згідно зі статтею 159 Конституції України законопроект про внесення змін до Конституції України розглядається Верховною Радою України за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Перевіряючи Законопроект на предмет його відповідності вимогам статей 157 і 158 Конституції України, Конституційний Суд України виходить з такого.

3. За статтею 158 Основного Закону України законопроект про внесення змін до Конституції України, який розглядався Верховною Радою України, і закон не був прийнятий, може бути поданий до Верховної Ради України не раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту (частина перша). Верховна Рада України протягом строку своїх повноважень не може двічі змінювати одні й ті самі положення Конституції України (частина друга статті 158 Основного Закону України).

Законопроекти про внесення змін до статей 80, 105, 126, 149 Конституції України протягом року Верховною Радою України шостого скликання не розглядалися.

З дня прийняття Конституції України положення її статей 80, 105, 126, 149 не змінювалися.

Отже, Законопроект відповідає вимогам статті 158 Конституції України.

4. Відповідно до частини другої статті 157 Основного Закону України Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану.

На момент надання Конституційним Судом України висновку в Україні не введено воєнного або надзвичайного стану, тому в цій частині Законопроект є таким, що не суперечить вимогам частини другої статті 157 Конституції України.

5. Згідно з частиною першою статті 157 Основного Закону України Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України.

5.1. Законопроектом пропонується виключити частину першу статті 80 Конституції України, за змістом якої народним депутатам України гарантується депутатська недоторканність, та частину третю цієї статті, відповідно до якої народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані.

Конституційний Суд України раніше досліджував аналогічні за змістом законопроекти про внесення змін до частин першої, третьої статті 80 Основного Закону України, в результаті чого дійшов висновку, що такі зміни не суперечать вимогам частини першої статті 157 Конституції України (висновки Конституційного Суду

України від 27 червня 2000 року № 1-в/2000, від 10 вересня 2008 року № 2-в/2008, від 1 квітня 2010 року № 1-в/2010).

Конституційний Суд України розглядав також питання щодо відповідності вимогам статей 157 і 158 Основного Закону України законопроекту про внесення змін до статті 105 Конституції України, а саме про виключення частини першої, за якою Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень.

У своєму Висновку від 1 квітня 2010 року № 1-в/2010 Конституційний Суд України констатував, що виключення зі статті 105 Конституції України частини першої може призвести до обмеження прав і свобод людини і громадянина, ліквідації незалежності та до порушення територіальної цілісності України, що не відповідає вимогам частини першої статті 157 Конституції України (абзац сьомий підпункту 4.4 пункту 4 мотивувальної частини).

За результатами розгляду законопроектів, якими пропонувалися зміни до статей 80, 105 Конституції України та щодо відповідності яких вимогам статей 157 і 158 Конституції України Конституційний Суд України давав висновки, закони Верховною Радою України не прийняті.

На час розгляду Законопроекту підстав для зміни Конституційним Судом України правових позицій із зазначених питань немає.

5.2. Відповідно до статті 126 Основного Закону України незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України (частина перша); суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом (частина третя).

Згідно зі статтею 149 Конституції України на суддів Конституційного Суду України поширюються гарантії незалежності та недоторканності, підстави щодо звільнення з посади, передбачені статтею 126 цієї Конституції, та вимоги щодо несумісності, визначені в частині другій статті 127 цієї Конституції.

Законопроектом пропонується виключити в частині першій статті 126 Конституції України слова «і недоторканність» та частину третю у цій статті, а в статті 149 Конституції України — слова «та недоторканності».

5.2.1. Частина перша статті 157 Конституції України містить два положення. В одному з них закріплено, що Конституція України не може бути змінена, якщо зміни спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України.

Перевіряючи пропоновані Законопроектом зміни до статей 126, 149 Конституції України на відповідність саме цьому положенню, Конституційний Суд України вважає, що такі зміни не спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України, тому вони не суперечать зазначеному положенню частини першої статті 157 Конституції України.

5.2.2. В частині першій статті 157 Основного Закону України також встановлено, що Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина.

Вирішуючи питання щодо відповідності пропонованих Законопроектом змін до статей 126, 149 Конституції України наведеному положенню Основного Закону України, Конституційний Суд України виходить з такого.

Згідно з Конституцією України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються (частина перша статті 124). Відповідно до частини третьої статті 124 Конституції України судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Конституційний Суд України в Рішенні від 1 грудня 2004 року № 19-рп/2004 у справі про незалежність суддів як складову їхнього статусу зауважив, що складовою незалежності суддів є їхня недоторканність, призначення якої — забезпечити здійснення правосуддя; затвердження Конституцією України гарантій недоторканності суддів зумовлено їхньою професійною діяльністю у відправленні правосуддя; за Основним Законом України недоторканність судді полягає у тому, що суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом (абзаци перший, третій, четвертий підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини).

У Рішенні від 19 травня 1999 року № 4-рп/99 у справі про запити народних депутатів України Конституційний Суд України також зазначив, що з метою забезпечення здійснення правосуддя Конституція України гарантує незалежність і недоторканність суддів і забороняє вплив на них у будь-який спосіб (частини перша, друга статті 126) (абзац перший пункту 3 мотивувальної частини).

На необхідності забезпечення суддівського імунітету як гарантії об'єктивного і неупередженого правосуддя наголошується й у міжнародних актах.

Відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом.

Згідно з пунктами 1, 2 Основних принципів незалежності судових органів, схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та від 13 грудня 1985 року, незалежність судових органів гарантується державою і закріплюється в конституції або законах країни. Усі державні та інші установи зобов'язані шанувати незалежність судових органів і дотримуватися її. Судові органи вирішують передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонук, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з будь-якого боку і з будь-яких би то не було причин.

Про необхідність забезпечення незалежності судової влади йдеться також у Європейській хартії про закон про статус суддів від 10 липня 1998 року, Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи «Незалежність, дієвість та роль суддів» від 13 жовтня 1994 року № (94) 12, Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 року № (2010) 12.

За частиною першою статті 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого са-

моврядування, посадових і службових осіб (частина друга статті 55 Конституції України).

Законопроектом передбачається скасування однієї зі складових незалежності суддів — інституту недоторканності суддів судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України. У зв'язку з цим Конституційний Суд України зазначає, що держава і суспільство, висувуючи до суддів та їх професійної діяльності високі вимоги, повинні, в свою чергу, забезпечити їм відповідні додаткові гарантії належного здійснення правосуддя.

Недоторканність суддів не є їх особистим привілеєм. Ця гарантія спрямована, передусім, на забезпечення безперешкодного виконання суддями своїх професійних обов'язків — здійснення об'єктивного і справедливого правосуддя, метою якого є захист прав і свобод людини і громадянина. Скасування такої гарантії правосуддя, як недоторканність суддів, опосередковано може призвести до обмеження права на судовий захист, гарантованого статтею 55 Конституції України.

Отже, пропоновані Законопроектом зміни до частин першої, третьої статті 126, статті 149 Конституції України передбачають обмеження прав і свобод людини і громадянина, тому вони є такими, що не відповідають вимогам частини першої статті 157 Конституції України.

На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 157, 158, 159 Конституції України, статтями 51, 57, 66, 67, 69 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України дійшов висновку:

1. Визнати таким, що відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України, положення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності (реєстр. № 10530), яким пропонується:

«1) частини першу та третю статті 80 виключити».

2. Визнати такими, що не відповідають вимогам частини першої статті 157 Конституції України, положення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності (реєстр. № 10530), якими пропонується:

«2) частину першу статті 105 виключити;

3) у статті 126:

у частині першій слова «і недоторканність» виключити;

частину третю виключити;

4) у статті 149 слова «та недоторканності» виключити».

3. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності (реєстр. № 10530) вимогам статей 157 і 158 Конституції України є обов'язковим до виконання, остаточним і не може бути оскаржений.

Висновок Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

● *Summary to the Opinion of the Constitutional Court of Ukraine No. 1-v/2012 dated July 10, 2012 in the case upon the appeal of the Verkhovna Rada of Ukraine on providing opinion regarding conformity of a draft-law on introducing amendments to the Constitution of Ukraine on immunity to requirements of Articles 157 and 158 of the Constitution of Ukraine (case on introducing amendments to Articles 80, 105, 126 and 149 of the Constitution of Ukraine)*

The draft-law on introducing amendments to the Constitution of Ukraine concerning immunity (registration No. 10530) (hereinafter referred to as «the Draft law») proposes to introduce amendments to Articles 80, 105, 126, 149 of the Constitution of Ukraine related to the institutes of immunity of the President of Ukraine, People's Deputies of Ukraine, judges of general jurisdiction and judges of the Constitutional Court of Ukraine.

According to Article 159 of the Constitution of Ukraine a draft law on introducing amendments to the Constitution of Ukraine is considered by the Verkhovna Rada of Ukraine upon the availability of an opinion of the Constitutional Court of Ukraine on the conformity of the draft law with the requirements of Articles 157 and 158 of this Constitution.

The Constitutional Court of Ukraine proceeds from the following.

Draft laws on introducing amendments to Articles 80, 105, 126, 149 of the Constitution of Ukraine have not been considered by the Verkhovna Rada of Ukraine of the sixth convocation during the year. The provisions of Articles 80, 105, 126, 149 of the Constitution have not been amended since its adoption. Thus, the Draft law conforms with the requirements of Article 158 of the Constitution of Ukraine.

At the moment of provision of the opinion by the Constitutional Court of Ukraine there is no martial law or a state of emergency in Ukraine, thus in this part the Draft law does not contravene the requirements of Article 157.2 of the Constitution of Ukraine.

The Draft law proposes to exclude Article 80.1 of the Constitution of Ukraine according to which People's Deputies of Ukraine are guaranteed parliamentary immunity and Article 80.3 according to which People's Deputies of Ukraine shall not be held criminally liable, detained or arrested without the consent of the Verkhovna Rada of Ukraine. The Constitutional Court of Ukraine has previously examined similar draft laws and came to conclusion that these amendments did not contravene the requirements of Article 157.1 of the Constitution of Ukraine (Opinions of the Constitutional Court of Ukraine dated June 27, 2000 No. 1-v/2000, September 10, 2008 No. 2-v/2008, April 1, 2010 No. 1-v/2010).

The Constitutional Court of Ukraine also considered the issue of conformity of a draft law on introducing amendments to Article 105 of the Constitution of Ukraine

with requirements of Articles 157 and 158 of the Fundamental Law of Ukraine, in particular concerning exclusion of Article 105.1 according to which the President of Ukraine enjoys the right of immunity during the term of authority. In its Opinion dated April 1, 2010 No. 1-v/2010 the Constitutional Court of Ukraine stated that exclusion of Article 105.1 of the Constitution of Ukraine may lead to restriction of human and citizens' rights and freedoms, liquidation of the independence and violation of the territorial indivisibility of Ukraine which did not conform with the requirements of Article 157.1 of the Constitution of Ukraine.

At the time of consideration of the Draft law there is no grounds for the Constitutional Court of Ukraine to change its legal position concerning mentioned issues.

According to Articles 126.1, 126.3 of the Fundamental Law of Ukraine independence and immunity of judges are guaranteed by the Constitution and the laws of Ukraine, a judge shall not be detained or arrested without the consent of the Verkhovna Rada of Ukraine until a verdict of guilty is rendered by a court.

Pursuant to Article 149 of the Constitution of Ukraine judges of the Constitutional Court of Ukraine are subject to the guarantees of independence and immunity and to the grounds for dismissal from office envisaged by Article 126 of the Constitution and the requirements concerning incompatibility as determined in Article 127.2 of the Constitution.

The Draft law proposes to exclude words «and immunity» in Article 126.1 of the Constitution of Ukraine, Article 126.3, and words «and immunity». in Article 149 of the Constitution of Ukraine.

The Constitutional Court of Ukraine deems that these amendments do not envisage the liquidation of the independence or violation of the territorial indivisibility of Ukraine, thus, they do not contravene the mentioned provision of Article 157.1 of the Constitution of Ukraine.

Article 157.1 of the Fundamental Law of Ukraine also provides that the Constitution of Ukraine shall not be amended if amendments envisage the abolition or restriction of human and citizens' rights and freedoms.

The Draft law provides for abolition of one of the components of independence of judges — the institute of immunity of judges of general jurisdiction and the Constitutional Court of Ukraine. In this regard the Constitutional Court of Ukraine mentions that by setting high demands to judges and their professional activities the State and society shall, in their turn, provide them with additional guarantees of independent execution of justice.

The necessity of provision of the judicial immunity as a guarantee of objective and unbiased justice is also stipulated in the international acts.

Immunity of judges is not their personal privilege. This guarantee is directed, first of all, to ensuring unhampered execution of professional duties by judges, namely execution of objective and fair justice the purpose of which is the protection of human and citizens' rights and freedoms. Abolition of such a guarantee of justice as immunity of judges may indirectly lead to restriction of the right to judicial protection guaranteed by Article 55 of the Constitution of Ukraine.

Thus, amendments to Articles 126.1, 126.3, Article 149 of the Constitution of Ukraine proposed by the Draft law envisage restriction of human and citizens' rights and freedoms, thereby they do not conform with requirements of Article 157.1 of the Constitution of Ukraine.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine held:

1. To recognise as conforming with Articles 157 and 158 of the Constitution of Ukraine the provisions of the Draft law on introducing amendments to the Constitution of Ukraine concerning immunity which envisage:

«1) to exclude Articles 80.1 and 80.3»

2. To recognise as non-conforming with the requirements of Article 157.1 of the Constitution of Ukraine the provisions of the Draft law which envisage:

«2) to exclude Article 105.1;

3) to exclude words «and immunity» in Article 126.1; to exclude Article 126.3;

4) to exclude words «and immunity» in Article 149».

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Застосування методів юридичної герменевтики в інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України

А. Головін

Голова Конституційного Суду України

У статті розглядаються засади інтерпретаційної діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні в контексті застосування сучасної наукової методології дослідження юридичних текстів — юридичної герменевтики. Особливу увагу приділено аналізу діяльності Конституційного Суду України щодо захисту прав і свобод громадян при розгляді справ за конституційними зверненнями про офіційне тлумачення Конституції та законів України.

Ключові слова: класична герменевтика, юридична герменевтика, гносеологія, правова експертиза, епістемологія, інтерпретація, герменевтичні канони, герменевтичне коло, конституційний контроль, методи лінгвістики, методи філософії, правоінтерпретація, рефлексія, теорія інтерпретації, офіційне тлумачення, юридичний термін.

Як зазначається в юридичній літературі, суть юридичної герменевтики (грец. *hermeneuo* — пояснюю, тлумачу) полягає насамперед у «тлумаченні правового змісту того чи іншого чинного закону стосовно конкретних умов, даного випадку»¹.

Ця наукова методологія досить молода, вона утворилася на базі класичної герменевтики, яка у первісному значенні виникла як «напрямок наукової діяльності, пов'язаний з дослідженням, поясненням, тлумаченням філологічних, а також філософських, історичних і релігійних текстів. У давньогрецькій філології та філософії — з тлумаченням Біблії, екзегезою; у протестантській теології — з інтерпретацією священних текстів у їх полеміці з католицькими богословами»².

Засновником сучасної герменевтики вважають німецького філософа і теолога Ф. Шлейєрмахера³, який заклав основи герменевтики як загальної теорії інтерпретації. Він розглядав герменевтику як метод усіх наук про дух (гуманітарних наук), доводячи, що за допомогою психологічного «вживання» можна проникнути у внутрішній світ авторів давніх текстів, будь-яких історичних діячів і на цій основі реконструювати історичні події, зрозуміти їх глибше, ніж їх усвідомлювали самі учасники цих подій.

¹ История философии / Под ред. В. П. Кохановского, В. П. Яковлева. — 6-е изд. — Ростов н/Д: Феникс. — 2008. — С. 301.

² Барихин А. Б. Большая юридическая энциклопедия / А. Б. Барихин. — М.: Книжный мир. — 2010. — С. 175.

³ Фридрих Даниель Ернст Шлейєрмахер (нім. Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher; 1768–1834) — німецький філософ, теолог і проповідник.

Юридична герменевтика своїм розвитком та становленням зобов'язана перш за все Х.-Г. Гадамеру¹, який вважав, що для неї, як і для теологічної, основоположним фактором є протистояння між текстом-джерелом права (законом) і текстом, що є результатом його застосування в конкретній ситуації тлумачення (судовий вирок, рішення органу влади)².

На наш погляд, украй важливим у цьому визначенні є посилання вченого на необхідність урахування під час тлумачення «конкретної ситуації». З цього випливає, що для правильного розуміння змісту тексту відповідно до поставлених у конституційному поданні (зверненні) питань орган конституційної юрисдикції повинен у кожний момент у кожній конкретній ситуації розуміти його по-новому і по-іншому.

Таким чином, інтерпретаційна діяльність не може обмежуватися дослідженням виключно наданого тексту, а повинна здійснюватися із застосуванням методів як лінгвістики, так і філософії, зокрема подвійної і потрійної рефлексії (від лат. *reflexio* — звернення назад), за якими об'єктом пізнання може бути сам спосіб пізнання (гносеологія), а також знання (епістемологія), думка або вчинок. Тобто інтерпретації підлягає не лише текст, а і його автор, і конкретна історична ситуація.

Цю наукову концепцію у принципі підтримує й професор А. Колодій. Він відносить юридичну герменевтику до однієї з головних доктрин теорії природного права, трактуючи його як таке, що історично розвивається і є «справедливим для даного часу». Вчений вважає, що природне право впливає з ідеї права або справедливості, яка передбачає рівність індивідів, їх безпеку, відсутність щодо них сваволі тощо. Ідея права (сфера належного), тобто його основні правоположення і принципи, є загальною, надпозитивною, істотною для цього часу і приводиться у відповідність до можливого фактичного (життєвого) порядку речей (сфери реального). На його думку, категорія праворозуміння — першоджерельна у юридичній герменевтиці. Вона означає не просто пізнання права, а процес, завдяки якому на «ґрунті «живої історичної мови» відбувається становлення конкретного історичного права. Юридична герменевтика тлумачить право як продукт герменевтичного праворозуміння, яке конструюється засобами мови»³.

Юридична герменевтика, додає А. Бернюков, — це потужний методологічний напрям юриспруденції, в центрі дослідження якого перебуває процес інтерпретації змістів правової реальності у всій різноманітності її проявів⁴.

¹ Гадамер Ханс-Георг (нім. Hans-Georg Gadamer; 1900–2002) — німецький філософ, один з найбільш значних мислителів другої половини ХХ сторіччя, відомий насамперед як засновник «філософської герменевтики».

² Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики: пер. с нем. / Общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. — М.: Прогресс. — 1988. — С. 321.

³ Колодій А. М. Герменевтика юридична. Законодательная база // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakony.com.ua/juridical.html?catid=37240>.

⁴ Бернюков А. М. Юридичне мислення як гносеологічна основа правової герменевтики / А. М. Бернюков // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 36. наук. праць. — 2006. — Вип. 3. — С. 386.

Таким чином, нині юридична герменевтика є самостійним методологічним напрямом, предметом якого є способи з'ясування, роз'яснення змісту (тлумачення) та викладу правової норми (юридична техніка).

О. Гермаш також відносить до предмета юридичної герменевтики «правову експертизу юридичних текстів як спеціальну сферу знань про виправлення їх вад»¹. Стосовно тези про «виправлення вад», то з цим навряд чи можна погодитися, оскільки виправлення вад юридичної норми за загальноновизнаними правилами належить до повноважень органу, який цю норму запровадив. До функцій експертного дослідження юридичних текстів (правової експертизи) належить визначення відповідності досліджуваного юридичного тексту (правової норми) певним критеріям (вимогам Конституції, законів, усталеним правилам побудови та редакційно-лексичного оформлення нормативно-правових актів² тощо). Під час такого дослідження вади зазначених текстів можуть лише «виявлятися», надаватися рекомендації щодо їх усунення, однак ні в якому разі не «виправлятися».

Головним методологічним принципом герменевтики є так зване герменевтичне коло. Цей принцип, за визначенням Х.-Г. Гадамера, полягає у тому, що для розуміння цілого необхідно зрозуміти його окремі частини, але задля розуміння окремих частин вже потрібно мати уявлення про зміст цілого. Завданням юридичної герменевтики є розробка найбільш адекватних і найменш витратних способів викладу і тлумачення юридичного тексту.

Х.-Г. Гадамер також вважав, що інтерпретація (тлумачення) не є випадковим додатковим актом щодо розуміння, скоріше, розуміння завжди є інтерпретацією, відповідно інтерпретація є «експліцитною формою розуміння»³.

Вагомий внесок у розробку методології герменевтичного аналізу правових текстів зробив італійський вчений Е. Бетті⁴. Керуючись тим, що інтерпретатор повинен ретроспективно відтворити реальний процес створення тексту шляхом реконструкції послання і об'єктивації намірів автора тексту, він сформулював чотири герменевтичних канони, а саме:

- іманентності герменевтичного масштабу, який полягає у тому, що реконструкція тексту повинна відповідати погляду автора. Інтерпретатор нічого не має привносити ззовні; йому належить шукати сенс тексту, поважаючи несхожість і герменевтичну автономію об'єкта;

- тотальності герменевтичного розгляду, зміст якого полягає в тому, що єдність цілого простежується через окремі частини, а зміст окремих частин — через єдність цілого (тобто вже згадуване «герменевтичне коло»);

¹ Гермаш О. М. До питання про метод юридичної герменевтики // Суспільство і право. — 2009. — № 4. — С. 43.

² Методичні рекомендації щодо проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів. Постанова колегії Міністерства юстиції України від 21 листопада 2000 року № 41 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/va041323-00>.

³ Gadamer H. Truth and Method. — New York: Crossroads. — 1982. — P. 274.

⁴ Бетті (Betti) Еміліо (1890–1968) — італійський юрист, історик і філософ, один із провідних теоретиків герменевтики.

– актуальності розуміння, за яким інтерпретатор не може бути об'єктивним повною мірою. Реконструкція чужої думки у будь-якому випадку здійснюється під впливом власного «духовного обрію»;

– смислової адекватності розуміння, згідно з яким автор і інтерпретатор можуть зрозуміти один одного, якщо вони конгеніальні і перебувають «на одному рівні». Цей канон передбачає також уміння інтерпретатора прийняти мету об'єкта інтерпретації як свою¹.

Вивченням питань, пов'язаних із застосуванням класичних канонів юридичної герменевтики у сучасній інтерпретаційній діяльності органів державної влади, у тому числі єдиного органу конституційної юрисдикції в нашій державі, займалися такі відомі вітчизняні вчені-правознавці, як А. Колодій, О. Марченко, А. Мережко, П. Рабінович та інші.

Зокрема, як наголошує професор П. Рабінович, юридична герменевтика набуває особливої актуалізації, оскільки має чи не вирішальне значення в обґрунтуванні, оцінці природних явищ і повинна стати так званою універсальною мовою². Учений також підкреслює, що герменевтика — це загальна теорія розуміння, яка має «виходи» чи не на всі етапи та зони правового регулювання у загальнотеоретичному правознавстві. У ній нині вироблено такі поняття, положення та процедури, використання яких дозволяє піднести наукову та практико-прикладну розробку тлумачення юридичних норм на якісно новий рівень. Йдеться, наприклад, про поняття смислу, інформативності тексту та їх класифікацію залежно від цієї ж властивості, а також про такі поняття, як адекватність смислової інтерпретації, інтерпретаційна модель, інтерпретаційний «зсув», переосмислення тексту, рівень семосоціопсихологічної підготовки суб'єктів, семосоціопсихологічне групування. Наведені поняття, як вважає П. Рабінович, дозволяють, зокрема, «виявити ступінь задуму (волі) законодавця, рівень інформативності закону, ступінь підготовленості, здатності адресатів законів до їх адекватного тлумачення тощо»³.

Російський професор Д. Керімов додає, що розуміння герменевтичного прийому як особливого методу тлумачення правової норми включає не тільки буквальну розшифровку тексту норми, що тлумачиться, а й оцінку правової ситуації, супутньої реалізації цієї норми⁴.

Дійсно, використання юридичної герменевтики як методології дозволяє адекватно тлумачити зміст правових норм, забезпечує їх ефективну реалізацію. Проблема тлумачення норм права, що здійснюється різними суб'єктами інтерпретаційної діяльності, багатогранна, стосується різних аспектів життєдіяльності держави і суспільства, має теоретичну і практичну значимість.

По-перше, тлумачення інтерпретується як внутрішній розумовий процес, який здійснює особа, що застосовує норму права, внаслідок чого відбувається з'ясу-

¹ *Betti E.* Theoria generale della interpretatione. — Milano. — 1955. — P. 78.

² *Рабінович П.* Герменевтика і правове регулювання // Вісник Академії правових наук України. — 1999. — № 2. — С. 62.

³ Там само. — С. 66.

⁴ *Керімов Д. А.* Методологія права (предмет, функції проблеми філософії права). — М.: Аванта +. — 2001. — С. 301.

вання її смислу (змісту) як необхідний підготовчий етап для правильного вирішення справи.

По-друге, тлумачення — це роз'яснення змісту норми, що ініціюється певними органами чи особами і має самостійний спеціальний характер та допоміжне призначення. Це роз'яснювальне тлумачення, не створюючи норм права, відіграє певну регулятивну роль, спрямовуючи юридичну практику в напрямі єдиного розуміння норм усіма, хто ними керується.

Згідно з Конституцією України офіційне тлумачення Конституції і законів України віднесено до виключної компетенції Конституційного Суду України.

Це спеціальне повноваження було вилучено з відання Верховної Ради України та передано до повноважень Конституційного Суду України з прийняттям Конституції України 1996 року. Практика діяльності органів конституційної юрисдикції зарубіжних країн свідчить, що наявність повноважень щодо офіційного тлумачення правових актів характерна переважно для конституційних судів деяких пострадянських країн (Азербайджан, Молдова), а також постсоціалістичних країн Східної Європи (Болгарія).

Як зазначено з цього приводу в Рішенні Конституційного Суду України від 11 липня 1997 року № 3-зп, впровадження такого конституційного припису було зумовлене переходом до нового порядку здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (частина перша статті 6 Конституції України), органи яких взаємодіють між собою на підставі конституційно закріпленої системи стримувань і противаг, здійснюючи свої повноваження у межах, встановлених Конституцією, і відповідно до законів України (частина друга статті 6 Конституції України)¹.

Повноваження Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції направлено на роз'яснення будь-якого конституційного положення, що міститься в окремій статті або в групі взаємопов'язаних між собою статей Основного Закону України. Таке тлумачення прийнято називати абстрактним, тобто таким, що виходить за межі розгляду справи за конкретним конституційним поданням (зверненням), і загальнообов'язковим для всіх суб'єктів права, які здійснюють застосування і безпосередню реалізацію конституційних норм. Водночас надання офіційного тлумачення законів України як сфера інтерпретаційної діяльності органу конституційної юрисдикції, як правило, пов'язується з реалізацією його повноважень з вирішення конкретних справ та визначається як казуальне².

На наш погляд, такий поділ не повною мірою відповідає суті інтерпретаційної діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні, оскільки:

— рішення Конституційного Суду України є остаточними та обов'язковими до виконання на всій території держави. При цьому витлумачена Конституційним

¹ Рішення Конституційного Суду України від 11 липня 1997 року № 3-зп у справі щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України // Офіційний вісник України. — 1997. — № 29. — С. 85.

² Кравець І. А. Конституційна герменевтика: поняття, ознаки та роль у реалізації Конституції // Навосибірськ: вид. Сиб. Акад. Держ. служби. — 2010. — С. 19.

Судом України правова норма повинна застосовуватися всіма органами державної влади виходячи виключно з цього тлумачення у всіх аналогічних випадках, а не тільки в контексті розглянутої ним справи;

— ці рішення та сформульовані у них правові позиції мають прецедентні властивості, що апіорі виключає будь-яку їх казуальність.

Законом України «Про Конституційний Суд України» передбачено, що Конституційний Суд України здійснює тлумачення положень Конституції та законів України за конституційними поданнями та конституційними зверненнями. Суб'єктами конституційного подання з цих питань є Президент України, не менш як сорок п'ять народних депутатів України (підпис депутата не відкликається), Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховний Суд України, Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, а суб'єктами конституційного звернення — громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи.

Цим же Законом встановлено вимоги, за якими підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України є необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації їх положень, підставою для конституційного звернення — наявність неоднозначного застосування положень Конституції та законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Отже, у першому випадку законодавець практично розкриває зміст офіційного тлумачення, яке де-факто ототожнюється ним зі з'ясуванням або роз'ясненням, офіційною інтерпретацією правових норм. Хоча в іншому випадку такого роз'яснення не надано, і це, на наш погляд, пояснюється іншим смисловим навантаженням норми та конфігурацією її викладення.

В етимологічному розумінні терміни «тлумачення» («визначення змісту, роз'яснення, з'ясування суті чого-небудь; надання якогось пояснення»)¹ та «інтерпретація» (лат. *interpretatio* — роз'яснення, тлумачення) є синонімами. Однак, як свідчить аналіз рішень Конституційного Суду України, вони, зазвичай, не підмінюють одне одного, а застосовуються у певному, вже традиційно визначеному порядку.

Зокрема, вислів «офіційне тлумачення» використовується у рішеннях у справах як за конституційними поданнями, так і за конституційними зверненнями для кваліфікаційного визначення типу проведеного дослідження. Наприклад, «до Конституційного Суду України звернувся громадянин Стріхар В. В. з клопотанням дати офіційне тлумачення положень статті 233 Кодексу законів про працю України у взаємозв'язку з положеннями статей 116, 117, 237¹»² або «Верховний

¹ *Lingvo Online* — безкоштовний онлайн-словник // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.lingvo.ua/uk/Interpret/uk>.

² *Рішення Конституційного Суду України від 22 лютого 2012 року № 4-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Стріхара Володимира Васильовича щодо офіційного тлумачення положень статті 233 Кодексу законів про працю України у взаємозв'язку з положеннями статей 117, 237¹ цього кодексу* // Офіційний вісник України. — 2012. — № 18. — Ст. 662. — С. 26.

Суд України звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення поняття «щомісячне довічне грошове утримання», що міститься у підпункті «е» підпункту 165.1.1 пункту 165.1 статті 165 Податкового кодексу України»¹ тощо.

Слово «інтерпретація», як правило, вживається в актах Конституційного Суду України як визначення підстави для розгляду справи. Наприклад, «практичну необхідність в офіційній інтерпретації, роз'ясненні Конституційним Судом України зазначених положень Кодексу 1960 року щодо їх дії в часі Верховний Суд України обґрунтовує численними клопотаннями осіб, засуджених за особливо тяжкі злочини»² або «підставою для розгляду справи згідно з частиною першою статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» є практична необхідність в офіційній інтерпретації положення частини другої статті 95 Конституції України та словосполучення «збалансованість бюджету», використаного в частині третій цієї статті»³ тощо.

Стосовно двох інших термінів «з'ясування» та «роз'яснення», застосованих у диспозиції статті 93 Закону України, слід зазначити, що згідно з юридичною літературою поняття «тлумачення права» охоплює єдність двох процесів: 1) усвідомлення (з'ясування) і 2) роз'яснення змісту правової норми.

Зокрема, з'ясування або усвідомлення — це внутрішній інтелектуальний процес суб'єкта інтерпретації зі встановлення змісту правової норми, що не виходить за межі його свідомості, тобто з'ясування змісту норми для себе. Натомість роз'яснення — це виражене у формі, доступній для інших осіб, вербальне або документальне (письмове) встановлення змісту правової норми для інших осіб.

Це методологічне герметевтичне правило застосовується в рішеннях єдиного органу конституційної юрисдикції. Зокрема, слово «з'ясування» вживається в аспекті конкретизації питань, порушених перед Конституційним Судом України. Наприклад, у Рішенні від 25 жовтня 2000 року № 12-рп/2000 зазначено, що «громадянка Стешина Р. А. звернулась до Конституційного Суду України з клопотанням про офіційне тлумачення поняття «зона відчуження», що вживається у статті 2 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», зокрема щодо з'ясування питання ...» Конституційний Суд України вирішив, що «положення «зона відчуження — це територія, з якої проведено евакуацію населення в 1986 році» пункту 1 частини другої статті 2 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» в аспекті питань, порушених у конституційному зверненні громадянки Стешиної Р. А., слід розуміти так:

¹ Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2011 року № 18-рп/2011 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо офіційного тлумачення поняття «щомісячне довічне грошове утримання», що міститься у підпункті «е» підпункту 165.1.1 пункту 165.1 статті 165 Податкового кодексу України // Офіційний вісник України. — 2011. — № 100. — Ст. 3666. — С. 47.

² Рішення Конституційного Суду України від 26 січня 2011 року № 1-рп/2011 у справі про заміну смертної кари довічним позбавленням волі // Вісник Конституційного Суду України. — 2011. — № 2. — С. 7.

³ Рішення Конституційного Суду України від 27 листопада 2008 року № 26-рп/2008 у справі про збалансованість бюджету // Вісник Конституційного Суду України. — 2009. — № 1. — С. 42.

зоною відчуження є територія, що з 26 квітня 1986 року охоплює ту частину радіаційно небезпечних земель, рівень забруднення яких зумовив необхідність евакуації населення у 1986 році на підставі відповідних актів органів державної влади, незалежно від часу прийняття цих актів та проведення евакуації»¹, тобто надав повне та однозначне письмове роз'яснення питання.

Такий порядок застосування синонімів у інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України відповідає одному з основних правил герменевтики, за яким усталені терміни повинні мати чітко визначений зміст та чітко визначені межі дефініцій, вживання синонімів для заміни один одного є небажаним, а інколи і неприпустимим, оскільки обумовлює необхідність додаткового роз'яснення.

Це кореспондується із загальновизнаним визначенням самого поняття «термін» (від лат. *terminus* — межа, кордон) — «слово або словосполучення, яке точно і однозначно визначає чітко окреслене спеціальне поняття будь-якої галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо і його співвідношення з іншими поняттями в межах спеціальної сфери. На відміну від слів загальної лексики, які часто є багатозначними та мають емоційний відтінок, терміни в межах сфери застосування є однозначними і позбавлені експресії»². Відповідно юридичний термін — це слово чи словосполучення, використане в законодавстві, що є узагальненим найменуванням юридичного поняття, має точний і визначений зміст, вирізняється смисловою однозначністю та функціональною стійкістю.

З цього приводу російський учений-правознавець А. Піголкін підкреслює, що особливості правової термінології визначаються характерними ознаками самого права, до яких прийнято відносити системність, що передбачає тісний взаємозв'язок між термінами, їх внутрішньою відповідністю і узгодженістю³.

Як зазначалося, характерною ознакою юридичної герменевтики, за висловом А. Колодія, є надання роз'яснення тексту правової норми, яке є «справедливим для даного часу» або, за Х.-Г. Гадамером, враховує «конкретну ситуацію», що стосовно інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України, зокрема, означає:

- по-перше, до його повноважень не належить тлумачення законів, що втратили юридичну силу⁴;

- по-друге, з втратою чинності правовою нормою, яка була предметом офіційного тлумачення Конституційного Суду України, надані ним роз'яснення її змісту перестають бути актуальними.

Наприклад, після припинення дії змін до Конституції України втратило сенс роз'яснення Конституційного Суду України щодо конституційного порядку фор-

¹ Рішення Конституційного Суду України від 25 жовтня 2000 року № 12-рп/2000 у справі про зону відчуження // Офіційний вісник України. — 2000. — № 44. — Ст. 1898. — С. 72.

² Див.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%BC%D1%96%D0%BD>.

³ Піголкін А. С., Юсупов С. Н. Пути оптимизации работы над правовой терминологией // Советское государство и право. — 1983. — № 12. — С. 45.

⁴ Ухвала Конституційного Суду України від 5 червня 1997 року № 18-у // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://upiter/pls/wccu/p0062?lang=0&rej=0&pf5511=33399>.

мування коаліції депутатських фракцій у парламенті¹, оскільки в чинній редакції Основного Закону України зазначене конституційне положення взагалі відсутнє.

Натомість це правило може не застосовуватися у випадках, коли зміст роз'яснення Конституційного Суду України, базуючись на основних конституційних принципах, має, так би мовити, «універсальний характер».

Наприклад, Верховна Рада України Постановою «Про призначення чергових виборів Президента України» від 1 квітня 2009 року № 1214–VI призначила чергові вибори Президента України на неділю 25 жовтня 2009 року. У Постанові містилося, зокрема, посилання на частину першу статті 17 Закону України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року № 474–XIV, якою визначено, що чергові вибори Президента України відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Президента України.

Конституційний Суд України у Рішенні від 12 травня 2009 року № 10-рп/2009 зазначив, що Конституція України визначає іншу дату проведення виборів глави держави, та наголосив, що норми Основного Закону України є нормами прямої дії та за своєю юридичною силою є вищими, ніж норми законів².

Хоча у подальшому положення статті 103 Конституції України в редакції, на яку посилався Конституційний Суд України, втратили чинність, його роз'яснення лишаються актуальними, оскільки вони полягають у тому, що при обчисленні строку повноважень Президента України та визначенні дати його чергових виборів повинні застосовуватися положення чинної Конституції України, а не норми законів або інших правових актів, оскільки згідно з пунктом 7 частини першої статті 85 Основного Закону України до повноважень Верховної Ради України належить «призначення виборів Президента України у строки, передбачені цією Конституцією».

Слід також зазначити, що хоча інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України в цілому побудована на основних принципах юридичної герменевтики, специфіка конституційного правосуддя обумовлює наявність особливих ознак, притаманних саме цій діяльності.

Зокрема, як слушно зазначає П. Рабінович, свою стрижневу діяльність — правоінтерпретацію — Конституційний Суд України реалізує «не тільки «явно» — коли здійснює тлумачення, відповідаючи на конституційне звернення, а й, так би мовити, «неявно» — коли оцінює конституційність (або ж неконституційність) законів чи інших актів. Адже такій оцінці має неодмінно передувати знову ж таки з'ясу-

¹ Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2010 року № 11-рп/2010 у справі за конституційним поданням 68 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 59 Регламенту Верховної Ради України стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України // Вісник Конституційного Суду України. — 2010. — № 3. — С. 44.

² Рішення Конституційного Суду України від 12 травня 2009 року № 10-рп/2009 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 17 Закону України «Про вибори Президента України» та Постанови Верховної Ради України «Про призначення чергових виборів Президента України» // Вісник Конституційного Суду України. — 2009. — № 4. — С. 7.

вання змісту (смыслу) кожного з юридичних приписів, котрі стають об'єктом співставлення: і припису конституційного, і того, що «порівнюється з першим»¹.

До цього необхідно додати те, що «неявна» інтерпретація має місце також при реалізації інших повноважень Конституційного Суду України, окрім вирішення питань конституційності законів та інших правових актів, а також надання офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Наприклад, у Висновку від 11 липня 2001 року № 3-в/2001 у справі про відповідність Конституції України міжнародного договору, що вносився до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість, Конституційний Суд України роз'яснив, що «термін «передача» означає доставлення особи державою до Суду, а «видача» — доставлення особи однією державою в іншу державу згідно з положеннями міжнародного договору, конвенції чи національного законодавства»².

Крім цього, вирішуючи питання про відповідність вимогам статей 157 та 158 Конституції України законопроектів про внесення змін до Основного Закону України, Конституційний Суд України, зокрема, роз'яснив:

— граничний вік перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування фактично є пенсійним віком для цієї категорії працівників. На пенсійний вік громадян впливає низка чинників — економічний стан суспільства, рівень зайнятості, вікова структура населення тощо. Саме тому пенсійний вік, як правило, регулюється звичайними законами³;

— образа чи наклеп на Президента України можуть розглядатися не тільки як посягання на громадянські права особи, що перебуває на цьому посту, а й як прояв неповаги до Української держави та її народу в цілому⁴;

— перехідні положення Конституції України спрямовані на її запровадження в життя. Значна частина перехідних положень згодом вичерпує свою дію і має лише історичне значення⁵.

Таким чином, можна констатувати, що інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України побудована за принципом класичного герменевтичного кола, а саме: як тлумачення норми закону є неможливим без з'ясування її конституційності, так само вирішенню питання щодо конституційності цієї норми передуює з'ясування її змісту.

На перший погляд, це визначення має суто теоретичний абстрактний характер, та насправді значення застосування саме цього принципу в практичній

¹ Рабінович П., Савчук Н. Офіційне тлумачення законодавства: герменевтичний аспект // Право України. — 2001. — № 11. — С. 22.

² Висновок Конституційного Суду України від 11 липня 2001 року № 3-в/2001 у справі про Римський Статут // Офіційний вісник України. — 2001. — № 28. — Ст. 1267. — С. 104.

³ Висновок Конституційного Суду України від 2 червня 1999 року № 2-в/99 у справі про внесення змін до статті 46 Конституції України // Офіційний вісник України. — 1999. — № 24. — С. 176.

⁴ Висновок Конституційного Суду України від 1 квітня 2010 року № 1-в/2010 у справі про внесення змін до статей 80, 105, 108 Конституції України // Вісник Конституційного Суду України. — 2010. — № 3. — С. 67.

⁵ Висновок Конституційного Суду України від 15 січня 2008 року № 1-в/2008 у справі про внесення змін до статей 85, 118, 119, 133, 136, 140, 141, 142, 143 Конституції України // Вісник Конституційного Суду України. — 2008. — № 1. — С. 60.

інтерпретаційній діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні важко переоцінити, особливо у сфері захисту конституційних прав громадян.

По-перше, воно свідчить про те, що, порушуючи клопотання про офіційне тлумачення закону або його окремих положень, суб'єкт права на конституційне подання (звернення), по суті, одночасно ініціює здійснення конституційного судового контролю цих положень чи закону в цілому. Це впливає насамперед з того, що Конституційний Суд України як гарант верховенства Конституції на території держави за своїм конституційним статусом не може тлумачити неконституційні законодавчі норми.

Тобто ще однією характерною особливістю герменевтичної діяльності Конституційного Суду України є те, що офіційне тлумачення правової норми є де-факто особливою формою конституційного контролю.

По-друге, викладене є науковим підтвердженням обґрунтованості законодавчого правила, за яким у разі, якщо під час розгляду справи про офіційне тлумачення будуть встановлені ознаки неконституційності закону або його окремих положень, Конституційний Суд України у цьому ж провадженні вирішує питання про їх конституційність.

Наприклад, під час розгляду справи за конституційним зверненням громадянина Костенка Ю. І. щодо офіційного тлумачення окремих норм Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» Конституційний Суд України установив наявність невідповідності Конституції України положення абзацу шостого статті 2 цього закону та, керуючись, зокрема, частиною другою статті 95 Закону України «Про Конституційний Суд України», визнав його неконституційним¹.

Так само, розглянувши справу за конституційним зверненням громадянки Галкіної З. Г. щодо офіційного тлумачення положення частини четвертої статті 3 Закону України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва», Конституційний Суд України визнав неконституційним положення цього Закону, згідно з яким «забороняється розірвання фізичними та юридичними особами будь-яких договорів, результатом яких є передача забудовниками завершеного об'єкта (частини об'єкта) житлового будівництва за умови, що за такими договорами здійснено оплату 100 відсотків вартості об'єкта (частини об'єкта) житлового будівництва»².

Побудована на основних засадах юридичної герменевтики та специфічних особливостях конституційного правосуддя правоінтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України є важливим елементом як вітчизняного судового кон-

¹ *Рішення Конституційного Суду України від 16 червня 2011 року № 6-рп/2011 у справі за конституційним зверненням громадянина Костенка Юрія Івановича щодо офіційного тлумачення окремих положень підпунктів 1, 2 пункту 1 Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» щодо порядку офіційного використання копій Прапора Перемоги»* // Вісник Конституційного Суду України. — 2011. — № 6. — С. 59.

² *Рішення Конституційного Суду України від 13 березня 2012 року № 5-рп/2012 у справі про заборону розірвання договорів інвестування житлового будівництва* // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://upiter/pls/wccu/P000?lang=0>.

ституційного контролю, так і загальнодержавного механізму захисту прав людини і громадянина в цілому.

Не випадково Голова Конституційного Суду Республіки Вірменія, член Венеціанської комісії професор Г. Арутюнян, проаналізувавши норми вітчизняного законодавства, яким врегульовано порядок надання офіційного тлумачення законів України, дійшов висновку, що «чинний в Україні інститут конституційного звернення громадянина де-факто є однією з форм конституційної скарги, оскільки, по суті, виконує функцію нормативної конституційної скарги»¹.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що використання положень герменевтики при реалізації Конституційним Судом України своїх конституційних повноважень також сприяє ефективному і правильному розумінню, а отже, й вирішенню важливих питань реалізації правових норм у разі їх застосування відповідними суб'єктами правовідносин у всіх сферах суспільного життя, укріпленню принципу верховенства права в Україні, конституціоналізації правового порядку, що є запорукою надійного захисту прав і свобод людини і громадянина в нашій державі.

Головин А. С. Применение методов юридической герменевтики в интерпретационной деятельности Конституционного Суда Украины. В статье рассматриваются основы интерпретационной деятельности единственного органа конституционной юрисдикции Украины в контексте применения современной научной методологии исследования юридических текстов — юридической герменевтики. Особое внимание уделено анализу деятельности Конституционного Суда Украины по защите прав и свобод граждан при рассмотрении дел по конституционным обращениям об официальном толковании Конституции и законов Украины.

Ключевые слова: герменевтика классическая, герменевтика юридическая, гносеология, экспертиза правовая, эпистемология, интерпретация, герменевтические каноны, герменевтический круг, конституционный контроль, методы лингвистики, методы философии, правоинтерпретация, рефлексия, теория интерпретации, официальное толкование, юридический термин.

Holovin A. Application of methods of legal hermeneutics in the interpretational activities of the Constitutional Court of Ukraine. The article researches the principles of the interpretational activities of the sole body of the constitutional jurisdiction in Ukraine within the context of application of contemporary research methodology of legal texts — legal hermeneutics. Special attention is paid to analysis of activities of the Constitutional Court of Ukraine regarding protection of citizens' rights and freedoms while considering cases upon the constitutional appeals concerning official interpretation of the Constitution and laws of Ukraine.

Kew words: classical hermeneutics, legal hermeneutics, gnoseology, legal expertise, epistemology, interpretation, hermeneutic canons, hermeneutic circle, constitutional control, methods of linguistics, methods of philosophy, legal interpretation, reflection, theory of interpretation, official interpretation, legal term.

---

¹ Арутюнян Г. Г. Конституционализм: уроки, вызовы, гарантии. — К.: Логос. — 2011. — С. 77.

Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду¹

С. Вдовіченко

суддя Конституційного Суду України

В. Кампо

суддя Конституційного Суду України

У статті досліджуються філософські, природно-правові та позитивістські аспекти права на людську гідність, його конституційне регулювання та захист органами конституційної юстиції.

Ключові слова: право на людську гідність та його судовий захист, Конституційний Суд України, провідне право людини.

1. Вступ

Захист прав і свобод людини і громадянина в Україні є однією з ключових проблем розвитку демократичної, соціальної, правової держави². Пасивні, позбавлені ініціативи громадяни є поганими партнерами влади, яка хоче змінити країну. Причина пасивності громадян у тому, що виховані чиновниками протягом десятиліть радянської і пострадянської доби в душі патерналізму і чинопочитання українські громадяни часто-густо не те що не докладають зусиль, щоб захистити у встановленому законом порядку свої права і свободи, але й не намагаються їх практично реалізувати.

Відповідно, необхідність пошуку й утвердження нових гарантій цих прав і свобод, на нашу думку, є однією з найголовніших причин реформування Конституції України, яке нещодавно ініціював Президент України В. Янукович³.

Однак забезпечення нових гарантій прав і свобод людини і громадянина треба шукати не тільки у діяльності оновлених після конституційних реформ органів і посадових осіб публічної влади, а й у новій науковій доктрині цих прав і свобод, яка є невід'ємним елементом механізму здійснення таких гарантій.

Відомо, коли в державі панує нормативістська наукова доктрина, яка «освячує» правовий догматизм, формалізм, тоді на практиці права і свободи людини і громадянина нерідко набувають значення юридичних фікцій, бо їх реалізація залежить від «доброї волі» чиновника, майнового статку особи чи неформальних

---

¹ Автори статті висловлюють вдячність за допомогу в її підготовці науковим консультантам В. Барвіцькому та О. Кравчук.

² Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К.: НІСД, 2012. — 256 с.

³ Див.: Указ Президента України «Про Конституційну Асамблею» від 17 травня 2012 року № 328/2012 // Офіційний вісник України. — 2012. — № 39 (01.06.2012). — Ст. 1449.

зв'язків тощо. І навпаки, в умовах соціологічної наукової доктрини прав людини громадянин знає, що свої права і свободи він захищатиме за підтримки громадських структур — тоді права кожного набувають реального змісту.

Таким чином, існують значні розбіжності між нормативістською і соціологічною доктринами прав людини; ці розбіжності відображають різні рівні розвитку держави: спочатку патерналістської, а потім — соціальної, громадянської. Однак в умовах перехідного суспільства (яким є українське суспільство) ці доктрини не варто протиставляти та абсолютизувати їх відмінності, бо у житті вони цілком узгоджуються одна з одною, а їх представники успішно використовують методологію і теорії обох доктрин у своїх працях¹.

У забезпеченні прав людини особливе значення має право на людську гідність, яке закріплюється у конституціях різних країн, але фактично стає реальним лише тоді, коли воно саме гарантує реалізацію інших прав і свобод громадян. Інакше кажучи, його роль полягає у тому, щоб підвищувати рівень захищеності цих прав і свобод завдяки ціннісному значенню людської гідності.

Як свідчить зарубіжний і частково вітчизняний досвід, із введенням права на людську гідність у механізм захисту інших прав і свобод людини і громадянина цей механізм починає працювати на людину. Тому посадовці центральних органів влади — законодавчої, виконавчої, судової — повинні звертати особливу увагу на правове і фактичне забезпечення права на людську гідність своїх співвітчизників, а також розуміти, що це право одночасно є природним правом людини, а тому воно невід'ємне і вичерпне.

В юридичній науці категорія «гідність» є поняттям багатоаспектним, має чимало різних ознак, значень та виявляється в усіх сферах буття людини. Гідність є невід'ємною природною ознакою цивілізованої людини; вона взаємопов'язана з правами і свободами особи та, безперечно, потребує правового регулювання, захисту й охорони.

Право на людську гідність має два значення: насамперед воно належить до природних прав людини і є однією з головних соціальних цінностей демократичного суспільства — цінністю, що на практиці повинна служити критерієм оцінки конституційності та законності актів, дій чи бездіяльності органів і посадових осіб публічної влади, інших юридичних і фізичних осіб. Це право також належить до позитивно визначених конституційних прав і свобод та забезпечує захист громадян від певних посягань з боку фізичних і юридичних осіб.

Соціально-правову природу, механізми захисту позитивного і природного права на людську гідність, його роль і значення у системі прав і свобод людини і громадянина досліджували та продовжують досліджувати українські та зарубіжні вчені, зокрема С. Авак'ян (Росія), Б. Банашак (Польща), М.-Е. Гайс (ФРН), В. Головченко, О. Грищук, О. Мучнік, П. Рабінович, З. Ромовська (Україна)

¹ Див., напр.: Рабінович П. М., Гудима Д. А., Добрянський С. П., Рабінович С. П., Пашук Т. І., Ярмол Л. В. Права людини: соціально-антропологічний вимір. Колективна монографія / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ держ. буд-ва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / Редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. — Серія І. Дослідження та реферати. — Вип. 13. — Львів: Світ, 2006. — 280 с.

та інші.

Проте конституційні та природно-правові аспекти права на людську гідність, зокрема його роль у контексті реалізації та захисту інших прав і свобод людини і громадянина, Конституційним Судом України, судами загальної юрисдикції, науковцями практично не досліджувалися. Щоб частково заповнити цю наукову прогалину, пропонуємо увазі читачів матеріали цього дослідження.

Як відомо, починаючи з часів Великої французької революції 1789 року і до кінця 1940-х років в Європі серед прав людини фактично ключовим вважалося право приватної власності. Найвідоміший російський марксист В. Ленін вважав, що всі буржуазні конституції слугують одній меті — захисту права приватної власності¹.

Страхиття Другої світової війни (1939–1945 роки), геноциди і голодомори примусили прогресивне людство в особі ООН та інших міжнародних організацій замислитись над тим, що серед усіх цінностей найважливішою є людина, її права, честь і гідність, безпека тощо. Так, у документах ООН з'явилися положення про право на людську гідність та його захист². Згодом у конституційних і законодавчих актах багатьох країн було закріплене відповідне право, а практика його захисту підтвердила актуальність та ефективність такого закріплення³.

В Україні через об'єктивні та суб'єктивні обставини питання про конституційне право на людську гідність розглядалося науковцями переважно з позицій юридичного позитивізму⁴. Однак досвід переконує, що позитивістські підходи до цього питання вже є завузкими. Суспільна практика містить багато громадських оцінок правової і позаправової ролі людської гідності. У зв'язку з виборчим процесом політики активно використовують термін «гідне життя», в якому фактично поєднуються право на людську гідність і право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею (статті 3, 28, 43 Конституції України).

Суспільствознавці переважно негативно оцінюють рівень людської гідності сучасних українців, що є цілком зрозумілим в умовах насадження чиновницьким апаратом бюрократичного патерналізму. Право, юридична наука покликані, очевидно, підвищити цей рівень; це суспільне завдання зрозуміли вчені, які вже давно аналізують право на людську гідність у системному зв'язку з іншими правами людини з метою більш якісного їх наповнення юридичним змістом та застосування ефективного правозахисту⁵.

¹ *Ленін В. І.* Доклад на московской губернской конференции завкомов / Полное собрание сочинений. Т. 1–55: Монография / В. И. Ленин. — Т. 36. — М.: Политиздат, 1962. — С. 531.

² Див., напр.: *Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання* від 10 грудня 1984 року (ратифікована Україною із застереженнями 26 січня 1987 року, застереження до статті 20 зняті відповідно до Закону України від 5 листопада 1998 року № 234-XIV).

³ Наприклад, *стаття 1 (1) Основного Закону ФРН, Основний закон про гідність і свободу людини держави Ізраїль* тощо.

⁴ *Головченко В. В., Головченко О. В.* Правозастосування і захист прав людини в суверенній Україні: Монографія. — Чернівці: Видавець Лозовий В. М., 2012. — С. 55.

⁵ *Рабінович А. В.* Право людини на гідний рівень споживання та юридичний механізм його забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження) / А. В. Рабінович; редкол.: П. М. Рабінович [та ін.]; Акад. правових наук України; НДІ держ. буд-ва та місцевого самоврядування. — Львів: Край, 2008. — 162 с.

Фактично право на людську гідність слід розглядати в позитивістському і природно-правовому сенсі. Особливий інтерес становить саме останнє його розуміння як найбільш конструктивного та необхідного громадянам, бо в його основі Божа воля і творчість видатних філософів, воля всього людства, широка суспільна і судова практика.

Отже, спробуємо проаналізувати право на людську гідність у духовному, історичному, філософському, правовому та емпіричному сенсі з тим, щоб дати відповідь на питання: право на людську гідність в Україні є суто позитивним правом чи воно має також риси природного права.

2. Релігійні та морально-етичні основи права на людську гідність

Особливе значення права на людську гідність пов'язане з його релігійними та етико-моральними засадами. Деякі сучасні філософи заперечують, наприклад, вирішальний вплив релігії і моралі на право виходячи з принципів світоглядного плюралізму¹. Однак такий підхід не є бездоганим: світ може змінювати знання про себе, але це не може бути підставою для заперечення деяких істин, що є вічними для людства і потребують не скасування, а більш глибокого вивчення.

У філософських словниках гідність або достойність визначається як етична і природно-правова категорія, що позначає цінність людської особистості, визнану як нею самою, так і її соціальним оточенням. Усвідомлення власної гідності — це функція загальної і правової культури людини, що є похідною від рівня розвиненості її духовного «Я».

У натхненому Богом історичному трактаті, що міститься в Біблії, яка є духовним джерелом для формування засад законодавства та практики його реалізації, чітко зазначено, що всі люди наділені гідністю. Творячи людину за своїм образом і подобою, Всевишній наділив її почуттям самоповаги, власної гідності й достоїнства. Отже, всі люди мають природне право на гідність, незалежно від їх майнового стану, соціального походження тощо, бо вони створені за образом Божим.

Феномен гідності має ціннісну природу, в яку Бог закрив параметри існування та еталон вимірювання для всіх людських створінь. Саме з цього фундаментального факту відповідно до теологічної доктрини людської гідності випливає першочергове значення імперативності вищих моральних цінностей та основних прав людини, її гідності, що не залежать від будь-яких тимчасових міркувань доцільності тощо. Таким чином, людина як Боже створіння гідна того, щоб жити у пристойних природних і соціальних умовах, щоб керувати собою, а також гідна ставлення до себе як до суб'єкта морального вибору².

Домінування духовного начала, насамперед, означає готовність людини жити і діяти за законом Божим, за совістю, за правдою. В сучасних умовах людська гідність залишається тією найвищою цінністю, яку мають боронити людство, дер-

¹ Див., напр.: *Габермас Ю.* Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Пер. з нім. А. Дахній; наук. ред. Б. Поляруш. — Львів: Астролябія, 2005. — 416 с.

² *Миронова Г. А.* Гідність людини у правових умовах медичного втручання: досвід операціоналізації поняття // Проблеми філософії права. — 2008–2009. — Том VI–VII. — С. 205.

жава і суспільство. Не може бути вільною, правовою та держава, яка належним чином не забезпечує людської гідності своїх громадян.

Відповідно до Конституції України захист прав і свобод людини, гідності кожного громадянина є першочерговим обов'язком Української держави. Знайти правильне співвідношення між поняттями державної системи, прав людини і моральної основи суспільства — чи не основне завдання кожної влади. На практиці це завдання у перехідному українському суспільстві часом реалізується по-різному¹. Однак через правозахист, зміцнення духовності та правових засад суспільного і державного життя, розвиток особистості це суспільство рухається до утвердження людської гідності, прав і свобод громадян².

Свою «філософію гідності людини» пропонує відомий вітчизняний науковець О. Мучнік, який розуміє під нею світогляд, згідно з яким самозбереження, розвиток і благополуччя будь-якої людини, народу, а також усього людства перебуває у прямій залежності від дбайливого ставлення до особистості кожного індивіда незалежно від його громадянства, расової, етнічної, релігійної або партійної належності. У своїй праці автор виділяє також «культуру гідності», під якою розуміє стереотип поведінки, що вирізняється солідарністю, доброзичливістю, схильністю до взаємної підтримки і навіть самовідданості заради збереження гідності один одного³. Власне, це все те, чого так бракує культурі пересічного українця і без чого він не може піднятися у розвитку своєї особистості вище за традиційну культуру.

Очевидно, що без релігійних, етико-моральних і культурних основ право на людську гідність не мало б ґрунтового фундаменту, який тільки й гарантує його невичерпну дію. Отже, ці основи фактично визначають духовну сутність цього права, що завдяки їм набуває ціннісного значення та виконує особливу роль у системі прав і свобод людини і громадянина.

3. Європейська історія і філософія про людську гідність

У позитивному значенні концепція права на людську гідність бере свій початок з античних часів, коли це право стало розумітись як реально існуюче. Зокрема, римському праву були притаманні такі поняття, як індивідуальна та групова честь, що відображають одну з характеристик гідності. Починаючи з Середньовіччя людська гідність асоціюється з певними класовими групами. У процесі економічного та політичного становлення феодальної держави гідність як моральне

¹ Наприклад, див.: *Інтерв'ю* в матеріалі «Любов і голод рухають людьми...» доктора філософії, президента Українського пен-клубу, політв'язня родянського режиму Євгена Сверстюка, директора Інституту філософії імені Григорія Сковороди НАН України Мирослава Поповича, віце-ректора Українського католицького університету, українського правозахисника, публіциста, релігієзнавця, члена-засновника Української Гельсінської групи Мирослава Мариновича // *Експрес*, 19–26 квітня 2012 року. — С. 12.

² Див., напр.: *Виступи* Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на представленні щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні, 14 січня 2011 року, 7 лютого 2012 року / Н. Карпачова; Омбудсман України. — К., 2012. — 103 с.

³ Мучник А. Г. *Философия достоинства, свободы и прав человека*. — К.: Парламентское изд-во, 2009. — С. 23–25.

право закріплюється за певними соціальними групами та набуває юридичного змісту, при цьому йдеться переважно про високостатусні, владні соціальні групи.

Поступово, з цивілізаційним розвитком суспільства (переходом від феодалізму до капіталізму) концепція права на людську гідність починає формально стосуватися всіх членів соціуму. У філософсько-правових поглядах XIX століття утверджується ідея абсолютної людської цінності (І. Кант та інші). Це було пов'язано, передусім, з опором людей приниженню та насиллю з боку абсолютистської феодальної держави та її владних соціальних груп (наприклад, антифеодальні демократичні революції)¹.

Проблема людської гідності як самостійний предмет наукового дослідження виникла у європейській гуманістичній філософії XIII–XVI століть, але свого розквіту досягла лише у XVII–XVIII століттях.

Представники органічного консерватизму у XIII столітті на основі гідності давали визначення суспільства. За словами невідомого письменника суспільство можна визначити як «ступінчасту шкалу гідності, що зростає від селянина до князя; вона здійснюється як піраміда від широкого фундаменту, зменшуючись до цятки на своїй вершині»².

Проблема людської гідності була однією з головних у філософсько-правовій антропології Ренесансу і Нового часу; вона була тісно пов'язана з проблемою вільної волі (свободи). Тоді гідність розглядалась як ціннісне ядро у новосформованій структурі європейської правової свідомості. Класичним виразом права на людську гідність стала філософсько-етична формула кантівського категоричного імперативу, яка вимагала, аби люди завжди ставилися один до одного як до самоцінностей і ніколи як до засобів досягнення своїх цілей³. Сама людська гідність визначалася І. Кантом як абсолютна цінність, яка не допускає жодного еквівалента, а отже, перевищує будь-яку ціну. Видатний філософ зазначав, що всі речі мають свою цінність, а людина має гідність — внутрішню і безвідносну, абсолютну цінність⁴.

Фактично природно-правова філософія, яку представляв І. Кант, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо та інші філософи XVII–XVIII століть зводила юридичну формулу людської гідності до універсальних етичних максимумів і релігійних абсолютів. На почутті власної гідності, на їхню думку, мала будуватися самосвідомість особистості як громадянина, готового обстоювати свої права і свободи; це ж почуття не повинно було дозволяти йому порушувати морально-правові норми⁵.

За словами іншого відомого філософа того часу Т. Гоббса «гідність людини є річ, відмінна від вартості або цінності, а також заслуг, і полягає у здатності до то-

¹ Детальніше див., напр.: *История государства и права зарубежных стран.* — Ч. 1: Учеб. / Под ред. О. А. Жидкова, Н. А. Крашенинниковой. — М.: Инфра-М-Норма, 1997. — 461 с.

² *Консерватизм: Антологія.* — 2-е вид. — К.: Простір, Смолоскип, 2008. — С. 109.

³ Бачинін В. А., Журавський В. С., Панов М. І. *Філософія права: Словник.* — К.: Ін Юре, 2003. — 408 с.

⁴ Цитовано за: Синха Сурия Пракаш. *Юриспруденція. Філософія права. Краткий курс* / Пер. с англ. — М.: Академия, 1996. — С. 114.

⁵ Бачинін В. А., Журавський В. С., Панов М. І. *Філософія права: Словник.* — К.: Ін Юре, 2003. — С. 108.

го, гідним чого її вважають»¹. Французький філософ Ж.-Ж. Руссо людську гідність пов'язував зі свободою: «Відмовитися від своєї свободи — означає відмовитися від своєї людської гідності, від прав людини, навіть від обов'язків... Такий підхід не-сумісний з людською природою»².

Дослідник класичного лібералізму Дж. Кекес, аналізуючи «принади лібералізму», посилається на І. Канта, який вважав, що всі люди рівні у своїй здатності до самостійності, що моральна відповідальність і людська гідність також ґрунтуються на цій здатності і що моральність вимагає поваги до кожного, здатного на таку самостійність. Тож І. Кант сформулював ідею, що індивіди мають користуватися рівною повагою внаслідок їхньої самостійності, втручання в яку означало б порушення абсолютної моральної заборони³.

Інший дослідник класичного лібералізму В. Гелстоун серед переваг ліберального устрою суспільства називає мінімальне приниження гідності, наголошуючи, що ліберальні суспільства мають тенденцію зменшувати сферу дії двох найбільших принижень у людських взаєминах: свавільної брутальності як інструменту врядування й соціального контролю і кричущих злиднів, що сковують усі сподівання й перешкоджають досягненню всіх цілей⁴.

Німецький дослідник П. Хеберле⁵, відповідаючи на запитання, що таке гідність людини, твердить, що у цьому випадку слід керуватися тезою, згідно з якою сукупність індивідуально орієнтованих громадянських прав і обов'язків повинна дозволити кожній людині стати, бути і залишатися особистістю. З-поміж гарантій особистого буття (особистісного існування) у різних сферах інтимного, приватного і соціального життя людській гідності належить першочергове місце: від того, яким чином людина стає особистістю, залежить і розуміння її гідності. П. Хеберле зазначає, що конституційна держава реалізує принцип гідності людини, перетворюючи громадян з об'єктів впливу на активно діючих суб'єктів.

У цьому контексті еволюцію поняття «гідність людини» можна трактувати як реалізацію окремою сформованою особистістю її самостійних дій. Дослідник також зазначає, що про поняття «гідність людини» можна говорити стосовно всього її життя — від народження до смерті. Але у ряді випадків цей конституційний принцип діє навіть до і після згадуваних подій. Прикладами можуть слугувати захист особистої гідності померлого і дискусія про права плоду в утробі матері⁶.

На думку деяких дослідників, гідність людини треба розуміти у двох значеннях: в об'єктивному — як визнання і повагу до особи з боку оточуючих, а також у суб'єктивному — як усвідомлення особою свого суспільного становища⁷.

¹ Гоббс Т. Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. — М., 2001. — С. 67.

² Цитовано за: Капицын В. М. Права человека и механизмы их защиты: Учеб. пособ. — М.: ЭКМОС, 2003. — С. 91.

³ Кекес Дж. Засадничі цінності лібералізму/ Лібералізм: антологія. — 2-е вид. — К.: Простір, Смолоскип, 2009. — С. 113.

⁴ Геллстоун В. Захист лібералізму / Лібералізм: антологія. — 2-е вид. — К.: Простір, Смолоскип, 2009. — С. 796.

⁵ Государственное право Германии. — Т. 1. — М., 1994. — С. 14–15.

⁶ Там само. — С. 22.

⁷ Будагова А. Ш. Достоинство личности // Конституционное право: словарь / Отв. ред. В. В. Макасов. — М., 2001. — С. 139–140.

З часом під час цивілізаційного розвитку європейського суспільства, особливо у XX столітті, поняття, роль і значення права на людську гідність суттєво змінились. Якщо у XVIII–XIX і навіть у першій половині XX століття головним правом людини фактично вважалося право на приватну власність, то після Другої світової війни (1939–1945 роки) юридично, а потім і практично у країнах Західної Європи таким правом стало право на людську гідність.

У сучасній Україні також відбувається переоцінка соціальних цінностей: якщо донедавна право приватної власності було визначальним для суспільної оцінки особи, то тепер на перший план вийшли (з урахуванням суспільних настроїв) духовні та морально-етичні критерії її оцінки, а з ними — і цінність людської гідності. Це дало поштовх для плідних наукових дискусій на цю тему.

Так, молодий український вчений С. Рабінович констатує, що змістом низки сучасних природно-правових концепцій виступає надання практико-юридичного значення тим чи іншим моральним категоріям (честь, гідність, приниження, повага тощо). Власне, в основу інституту природних прав людини покладено ідею про людину як моральний суб'єкт, повага до гідності якої має бути юридично забезпечена. Більше того, в ідеях недоторканності й непорушності людської гідності та прав людини неважко побачити загальний регулятивний механізм архаїчного табу, який полягає у «сакральному виокремленні певного об'єкта, наділенні його особливим статусом, та в «забороні на профанацію сакрального»¹.

Таким чином, європейська історія і філософія Нового часу не тільки поглибили теологічні підходи до людської гідності, а й фактично заклали теоретичні основи як природного, так і позитивного права на людську гідність: його соціальну цінність, юридичний зміст, межі тощо. Дуже важливо, що процес осмислення європейської історії та філософії права на людську гідність не пройшов повз незалежну Україну: українські вчені, починаючи з прийняття Конституції України 1996 року, включилися у розробку сучасних інтерпретацій цього права.

(Далі буде)

Вдовиченко С. Л., Кампо В. М. Право на человеческое достоинство: украинская теория и практика в контексте европейского опыта. В статье исследуются философские, природно-правовые и позитивистские аспекты права на человеческое достоинство, его конституционное регулирование и защита органами конституционной юстиции.

Ключевые слова: право на человеческое достоинство и его судебная защита, Конституционный Суд Украины, ведущее право человека.

Vdovichenko S., Kampo V. The Right to Human Dignity: Ukrainian Theory and Practice in the Context of the European Experience. The article provides research on philosophical, natural legal and positivist aspects of the right to human dignity, its constitutional regulation and protection by bodies of the constitutional justice.

Key words: the right to human dignity and its judicial protection, the Constitutional Court of Ukraine, leading human right.

---

¹ Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: Монографія. — Л.: ЛДУВС, 2010. — С. 82–83.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Юридичні наслідки приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод¹

Р. Арнольд

доктор, професор Регенсбурзького університету

Статтю присвячено дослідженню ролі Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод для розвитку інституту основних прав у країнах Європейського Союзу, зокрема шляхом її застосування національними судами і міжнародними судовими установами. На підставі проведеного дослідження автор прогнозує перспективи щодо гармонізації норм національного права та зазначеної Конвенції й аналізує роль рішень Європейського суду з прав людини в цьому процесі.

Ключові слова: Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, Суд Європейського Союзу, гармонізація з національним правом.

Відмінна особливість сучасного європейського конституціоналізму полягає у зростаючому значенні індивіда, чия гідність, автономія і свобода є найвищими цінностями національного та наднаціонального конституційного порядку в державах-членах Європейського Союзу (далі — ЄС) та у самому ЄС². Людина перебуває в центрі діючого правопорядку; призначення держави, а також наднаціонального ЄС, який все більше підмінює ці держави, полягає у забезпеченні захисту людини й реалізації її фізичного, соціального, культурного й духовного потенціалу. Цьому антропоцентричному принципу сучасного конституційного права відповідає засаднича роль прав людини та їх конституційне закріплення на державному й наднаціональному рівнях³. Перелік основних прав у національних конституціях держав-членів ЄС доповнюється наднаціональними документами в галузі захисту прав людини, як, наприклад, Хартія Європейського Союзу про основні права (далі — Хартія), що набрала чинності 1 грудня 2009 року, або Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція), прийнята понад 60 років тому. З того часу сфера її дії постійно розширювалася шляхом прийняття додаткових протоколів до неї⁴.

¹ Наукова редакція судді Конституційного Суду України, к. ю. н. Кампа В. М.

² Див.: Конституція Європейського Союзу // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2004:310:SOM:EN:HTML>.

³ Див.: Rainer Arnold, Interdependenz im Europ?ischen Verfassungsrecht, Essays in Honour of Georgios I. Kassimatis, Athens 2004, S. 733–751.

⁴ Йдеться про протоколи до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод № 1-14-bis // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

Паралельно з процесом розвитку багатопланового механізму забезпечення реалізації основних прав людини і громадянина в країнах ЄС свій внесок у гарантування захисту цих прав вносить інститут конституційного правосуддя, головним завданням якого є захист конституції, особливо гарантованих у ній прав людини, у тому числі від зазіхань з боку законодавця¹. Для виконання цього завдання застосовується нормативний контроль, а в деяких країнах — механізм конституційної скарги.

Майбутнє приєднання ЄС до Конвенції, на що вказують різні факти та обставини, на нашу думку, зумовить суттєві зміни, особливо інституційного характеру. Це торкнеться, зокрема, й праворозуміння державами-членами ЄС природи основних прав людини і громадянина. Зустрічний процес, як своєрідний зворотній зв'язок, повинен відбутися і в Європейському суді з прав людини (далі — Європейський суд).

Як відомо, інститут основних прав людини і громадянина в ЄС здавна захищався у процесі судової практики. При цьому, наприклад, Суд Європейського Союзу² (далі — Суд ЄС) використовує норми, що склалися на основі загальної конституційної традиції європейських країн. Ці норми є результатом застосування ціннісного методу на основі порівняльно-правового аналізу. Зазначений Суд також звертається до конституцій окремих держав-членів ЄС та до Конвенції³. Остання навіть отримала статус документа, обов'язкового для органів ЄС, що було закріплено в першому договорі про ЄС у 1993 році. Ця Конвенція також вплинула на важливі положення Хартії, зокрема її глави 6.

Таким чином, Конвенція та її тлумачення, зокрема, Європейським судом вже давно стали орієнтирами для створення неписаних правових принципів, що використовуються для захисту основних прав людини і громадянина цим Судом.

Також вплив Конвенції на право ЄС, як вже зазначалося, відбувався шляхом рецепції Судом ЄС позицій окремих конституцій національних держав. З іншого боку, всі держави-члени ЄС були й залишаються членами Ради Європи, а отже, визнають вплив Конвенції на свої конституції. Звичайно, ступінь цього впливу був і залишається неоднаковим: у Австрії Конвенція є частиною конституційного права⁴; в Іспанії вона відповідно до положення абзацу другого статті 19 Конституції держави служить тлумаченню основних прав⁵. У багатьох інших державах-членах ЄС, таких як Франція⁶ або центрально- і східноєвропейські держави⁷, Конвенція посідає місце між конституцією і законами; завдяки принципу тлумачення національного законодавства відповідно до міжнародно-правових зобов'язань⁸ вона

¹ Див.: Rainer Arnold, Grundrechtsschutz in Europa: Vielfalt und Konvergenz, Festschrift Dzialocha, Wroclaw 2012.

² Детальніше див.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://curia.europa.eu/jcms/jcms/_l_6/.

³ *EuGH Slg.* 1969,419 (Stauder); 1979, 3727 (Hauer).

⁴ *BGBI.* 59/1964.

⁵ Див.: *STC* 133/2010 FJ 6.

⁶ Див.: ст. 55 Конституції Франції.

⁷ Rainer Arnold, Le principe de l'Etat de droit dans les nouvelles Constitutions de l'Europe centrale et orientale, Hommage à Rolv Ryssdal, Ancien Président de la Cour européenne des droits de l'homme, édition Carl Heymanns, 2000.

⁸ *BVerfGE* 111, S. 307, 329.

впливає на тлумачення основних прав людини і громадянина. Це справедливо навіть для ФРН, де Конвенція через панування традиційного вчення про трансформацію міжнародно-правових актів має статус звичайного закону. Незважаючи на це Федеральний конституційний суд Німеччини (далі — ФКС) використовує Конвенцію для тлумачення конституційного принципу правової державності. А нещодавно він зобов'язав застосовувати її при тлумаченні основних прав людини і громадянина¹. На практиці ФКС приймає до розгляду конституційні скарги навіть у випадках, коли німецькі суди або адміністративні органи не додержувалися тлумачення Конвенції, яке давав Європейський суд, порушуючи цим принцип правової державності і німецьке конституційне право, що йому відповідає.

Розвиток інституту основних прав людини і громадянина у ЄС відбувався двома шляхами: через пряме звернення національних держав безпосередньо до положень Конвенції або опосередковано, тобто шляхом звернення до положень конституцій цих держав, які містять аналогічні положення.

Тому не дивно, що у своєму рішенні «Босфор»² у 2005 році Європейський суд відзначив важливе значення Конвенції для основних прав людини і громадянина у ЄС. Завдяки цьому Суд вважає за можливе відмовитися від перевірки актів ЄС на відповідність Конвенції, вказавши, що в конституціях держав-членів ЄС існують основні права людини і громадянина, ідентичні тим, що закріплені у Конвенції, а тому використання цих прав є достатнім для конституційної оцінки правових актів ЄС.

На нашу думку, після приєднання ЄС до Конвенції вищезгадана тенденція розвитку практики держав-членів ЄС щодо інтерпретації основних прав людини і громадянина може підсилитися. До того ж рішення Суду ЄС, що стосуються цих прав, підлягатимуть контролю з боку Європейського суду. Це буде, так би мовити, загальноєвропейський контроль того, що відбуватиметься в Європі у рамках ЄС у сфері основних прав людини і громадянина.

Зміст положень про основні права людини і громадянина навряд чи розвиватиметься в ЄС по-різному. Навпаки, варто очікувати певної стандартизації цих положень. Припустимі обмеження зазначених прав також не розходитимуться у різних державах-членах ЄС, навіть якщо частина обмежень конвенціональних прав буде обумовлена особливостями окремих країн («необхідні в демократичному суспільстві обмеження»³). Однак оцінки, що будуть даватися у разі обмеження прав, можуть базуватися на різних аргументах, тож можливі розходження і при визначенні «меж розсуду»⁴ окремих держав, а в недалекому майбутньому — і ЄС, визнаних у практиці Європейського суду.

Вектор розвитку основних прав і свобод людини і громадянина вказує на те, що хоча механізми їх реалізації та захисту в ЄС і Конвенції автономні, позиції Європейського суду в тривалій перспективі набудуть пріоритетного значення. Це

¹ BVerfGE 111, S. 307, 328.

² Рішення Великої палати у справі «Босфорус ейрвейз» проти Ірландії» від 30 червня 2005 року № 45036/98.

³ Див.: *Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод*.

⁴ Rainer Arnold, *Fundamental Rights Review in Europe: Substitution or Standard Control? Essays in Honour of Sergio Ortino*, 2012.

стосується не тільки правових положень, прямо запозичених з Конвенції, які відповідно до правила тлумачення Хартії повинні використовуватися в незмінному вигляді, зберігаючи інтерпретацію Європейського суду¹ та інших прав, що містяться в Хартії. Такий наслідок обумовлений принципом відкритості національних правових систем для впливу з боку міжнародного публічного права, з якого випливає обов'язок учасників Конвенції тлумачити з урахуванням її положень весь масив права², а не лише запозичені з неї норми. Отже, тим самим підсилюватиметься роль Конвенції та її вплив на інші акти ЄС у галузі прав людини.

Практика Європейського суду в майбутньому враховуватиме концепції, розроблені в окремих державах-членах ЄС, а згодом — і в самому ЄС. Завдяки цьому не тільки Конвенція та її тлумачення служитиме джерелом права у роботі суддів Суду ЄС, а навпаки, розвиток основних прав людини і громадянина у ЄС впливатиме на Європейський суд. Європейцям треба буде вчитися й на досвіді країн з іншими правовими системами, зокрема під час «діалогу суддів». Цей процес хоча й двосторонній, але в кінцевому підсумку веде до переважного впливу Європейського Суду, а не Суду ЄС.

Відповідно до загальних принципів права ЄС Договір про приєднання³ й Конвенція, що є частиною його тексту, стають «складовою правової системи Європейського Союзу»⁴. Отже, імплементація положень Конвенції відбувається шляхом рецепції, а не трансформації. У результаті цього Конвенція набуває більшої юридичної сили порівняно із вторинним правом ЄС і правом окремих держав-учасниць ЄС, включаючи їх конституційне право⁵. Таким чином, завдяки її імплементації Конвенція набуває надконституційного статусу. Як підсумок, прирівнювання Конвенції щодо юридичної чинності до звичайних федеральних законів⁶, що характерно, наприклад, для німецької доктрини, не може зберегтися. Це справедливо, як мінімум, для тих сфер життя, що віднесені до компетенції ЄС. Враховуючи, що ці сфери досить великі, можна виходити з того, що пріоритет Конвенції стосовно внутрішньодержавного, наприклад конституційного, права, діятиме в істотній частині національного правопорядку. Рано чи пізно пріоритет Конвенції доведеться поширити й на інші сфери внутрішньодержавного права з тим, щоб уникнути існування двох неузгоджених систем у побудові ієрархії правових актів. Очевидно, що тим самим буде підтримано погляд, відповідно до якого механізм схвалення міжнародних договорів, передбачений абзацом другим статті 59 Основного Закону ФРН, є не процедурою трансформації, а порядком ухвалення питань застосування міжнародного договору⁷.

¹ Див.: абзац 3 ст. 52 Хартії ЄС про основні права.

² Такими є загальні тенденції у європейському праві; стосовно Основного Закону Німеччини див.: BVerfGE 111, S. 307, 317.

³ Йдеться про Договір про приєднання, підписаний в Афінах 16 квітня 2003 року.

⁴ Такою є термінологія Суду ЄС. EuGH Rs. 181/73, Slg. 1974, 460.

⁵ Див.: абзац другий статті 216 Договору про фінансування ЄС.

⁶ Це випливає з абзацу другого статті 59 Abs. 2 Основного Закону і було підтверджено Федеральним конституційним судом. Див.: BVerfGE 111, S. 307, 316.

⁷ Див.: Karl-Josef Partsch, Die Anwendung des Völkerrechts im innerstaatlichen Recht, Berichte der Deutschen Gesellschaft für Völkerrecht H. 6, 1965.

Іншим важливим наслідком стане ефективне забезпечення доступу громадян до європейських судів, а саме до Європейського суду (у першій інстанції) й до Суду ЄС. Як наслідок може з'явитися наступне тлумачення права на позов (абзац третій статті 263 Договору про функціонування ЄС): факт порушення права, а не статус адресата оспорюваної норми¹, відіграватиме вирішальну роль у цьому.

Ще одне непросте питання стосується сумісності порядку проходження інстанцій в межах національних і європейської судових систем². Якщо, як це часто трапляється, акт вторинного права ЄС застосовується органом державної влади країни-члена ЄС, то його оскарження може відбуватися шляхом звернення до судів цієї країни, а на завершальному етапі — шляхом звернення до Європейського суду. Дотепер цей Суд приймав подібні скарги до розгляду. Та обставина, що внутрішньодержавний акт, який оскаржується, має підставою вторинне право ЄС³, що суперечить Конвенції, наприклад якийсь регламент, на практиці не буде перешкодою для перевірки Європейським судом дій державних органів, тому що останні є органами держав-учасниць Конвенції.

Тим самим, можливо, виключається участь Суду ЄС у зазначених процесах. Саме до цього Суду сьогодні має звернутися національний суд, якщо він вважає, що акт вторинного права ЄС суперечить положенням акта з вищою юридичною силою. Суперечність такого акта Конвенції одночасно суперечить і базовому праву ЄС, а саме абзацу другому статті 216 Договору про функціонування ЄС. Адже в цьому випадку має місце порушення міжнародної норми, обов'язкової для учасників цього Договору.

Якщо акт ЄС, що суперечить Конвенції, є рішенням у сенсі абзацу четвертого статті 288 Договору про функціонування ЄС, то в такому випадку зацікавлена особа повинна буде звернутися до Європейського суду як суду першої інстанції, рішення якого, вона, можливо, оскаржить потім у Суді ЄС. Якщо Конвенції суперечать положення певного регламенту, то зацікавлена особа має одержати право на подання скарги про визнання відповідних норм нечинними. Вимога статті 13 Конвенції щодо забезпечення ефективного судового захисту, у разі вичерпання засобів внутрішньодержавного судового захисту, призводить, на думку частини авторів, до необхідності визнання права на подання скарги про нечинність.

Якщо національний акт має підставою норми вторинного права ЄС, то для запобігання остаточному набранню ним чинності (наприклад, у німецькому адміністративному праві це відбувається через місяць після прийняття такого акта) повинні застосовуватися засоби захисту, що надаються національною судовою системою. Навіть якщо в Європейському суді як суді першої інстанції буде успішно оскаржене порушення Конвенції з боку акта ЄС, то це саме по собі не

¹ Див.: Markus Kotzur в: Geiger/Khan/Kotzur, EUV/AEUV, Kommentar, 5. Aufl. 2010, Art. 263 Rn. 28–33.

² Див.: абзац 1b ст. 267 Договору про функціонування ЄС.

³ Вторинне право ЄС — це акти, розроблені інституціями ЄС на основі установчих договорів ЄС // Докладніше див.: Топорнин Б. Н. Европейское право: Учеб. / Б. Н. Топорнин. — М.: Юрист, 2001. — С. 283.

перешкоджає остаточному набранню чинності національним актом. У таких ситуаціях є сенс звертатися до внутрішньодержавних судів. У рамках цієї процедури Суд ЄС повинен також бути задіяний для перевірки чинності норми, що заперечується, згідно з пунктом b абзацу першого статті 267 Договору про функціонування ЄС.

Доктрина, напрацьована Європейським судом в його рішенні «Босфор», не зможе застосовуватись після приєднання ЄС до Конвенції. В іншому разі перевірки можуть піддаватися лише загальнообов'язкові акти ЄС, що очевидно порушують Конвенцію. Така практика перешкоджатиме виконанню Європейським судом його контрольної функції, хоча саме реалізація останньої була мотивом для приєднання ЄС до Конвенції. Такий висновок заперечує також можливість перевірки рішень Суду ЄС на їх відповідність Конвенції.

Приєднання ЄС до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, на нашу думку, надасть завершеного вигляду системі захисту прав людини і громадянина в ЄС. Важливо, щоб при цьому відбулася гармонізація фундаментальних елементів змісту основних прав людини і громадянина між національним та європейським правом, але водночас, щоб збереглися можливості для контролю рішень, що базуються на особливостях певних конституційних культур, розташованих на різних рівнях у сфері дії прав людини (внутрішньодержавні конституційні простори, конституційний простір ЄС та Конвенції). При вирішенні цього непростого завдання чималу роль повинна відіграти ідея субсидіарності.

Арнольд Р. Юридические последствия присоединения Европейского Союза к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Статья посвящена исследованию роли Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод для развития института основных прав в странах Европейского Союза, в частности путем ее применения национальными судами и международными судебными органами. На основании проведенного исследования автор прогнозирует перспективы гармонизации национального права и норм указанной Конвенции, а также анализирует роль решений Европейского суда по правам человека в этом процессе.

Ключевые слова: Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод, Европейский суд по правам человека, Суд Европейского Союза, гармонизация с национальным правом.

Arnold R. Legal Consequences of Accession of the European Union to the European Convention on Human Rights. The article is devoted to the influence of the European Convention on Human Rights on the development of the institute of fundamental rights in the European Union states, in particular by means of its application by national courts and international judicial bodies. On the basis of the research the author predicts the perspectives of harmonization of national law with the provisions stated in the Convention, specifically the role of judgments of the European Court on Human Rights in this process.

Key words: the European Convention on Human Rights, the European Court of Human Rights, the Court of Justice of the European Union, harmonization with national law.

ВІТАЄМО ЮВІЛЯРІВ

Судді Конституційного Суду України,
його Секретаріат та Редакційна рада
«Вісника Конституційного Суду України»
щиро вітають ювілярів –

суддю Конституційного Суду України,
заслуженого юриста України
ОВЧАРЕНКА В'ячеслава Андрійовича з 55-річчям,

суддю Конституційного Суду України у відставці,
доктора філософських наук, професора,
заслуженого діяча науки і техніки України
МИРОНЕНКА Олександра Миколайовича з 70-річчям!

Бажаємо вам, шановні ювіляри, міцного здоров'я, родинного затишку, творчої енергії та натхнення для втілення всіх планів і задумів. Нехай здійснюються ваші заповітні мрії, а життя дарує повні щастям роки.

Алфавітно-предметний покажчик до рішень і висновків Конституційного Суду України (1997-2011)

Алфавітно-предметний покажчик до рішень і висновків Конституційного Суду України (далі — Покажчик) має на меті допомогти читачам працювати з зазначеними актами, максимально швидко знаходити потрібну інформацію, у тому числі правові позиції Конституційного Суду України з того чи іншого питання.

Покажчик складено до рішень і висновків Конституційного Суду України, прийнятих у 1997–2011 роках. За цей час єдиний орган конституційної юрисдикції України прийняв 263 рішення та надав 21 висновок.

Покажчик розрахований на широке коло користувачів: юристів, студентів юридичних навчальних закладів, працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також усіх, хто цікавиться питаннями теорії і практики конституціоналізму, конституційного права, захисту прав і свобод людини тощо. З огляду на це під час розробки Покажчика особлива увага приділялася його структурі з тим, щоб формулювання були зрозумілими, а користування — зручним.

Покажчик складено за правовими категоріями (юридичними поняттями, назвами органів державної влади, місцевого самоврядування тощо), які застосовуються у Конституції України, законах України, актах Конституційного Суду України та можуть бути ключовими для пошуку потрібної інформації. Зазначені правові категорії викладено в алфавітному порядку у вигляді окремих статей, в яких максимально стисло сформульовано питання, що розглядалися Конституційним Судом України, із зазначенням реквізитів відповідних рішень, висновків Конституційного Суду України. Окремі з таких статей додатково структуровані для більшої зручності користування Покажчиком.

Від імені суддів Конституційного Суду України та працівників його Секретаріату хочу подякувати укладачам першого алфавітно-предметного покажчика за 1997–2005 роки, який було опубліковано у Книзі 6 «Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 2005» за редакцією відповідального редактора, кандидата юридичних наук Євграфова П. Б. та Сергієнко Н. М. І хоча відтоді така робота не проводилася, однак потреба у ній завжди відчувалася, оскільки за цей час Конституційний Суд України прийняв значну кількість рішень, висновків.

Планується й надалі доповнювати та удосконалювати Покажчик з урахуванням прийнятих Конституційним Судом України у 2012 році актів і тих, що приймаються у подальшому.

З повагою до читачів
Голова Конституційного Суду України

А. С. ГОЛОВІН

АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ (АРК):

статус АРК — непов'язаність особливостей повноважень, організації та діяльності органів АРК з принципом поділу влади (від 21 грудня 2001 року № 19-рп/2001, пп. 5.2)*; територія АРК (від 16 січня 2003 року № 1-рп/2003, пп. 1.4, 2.1); делегування законом повноважень органам влади АРК та повернення їх органам виконавчої влади (від 3 лютого 2009 року № 4-рп/2009, п. 6, 7, 8, 9, 10); принцип поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади щодо АРК (від 3 лютого 2009 року № 4-рп/2009, п. 9);

Конституція АРК (від 16 січня 2003 року № 1-рп/2003); верховенство відносно правових актів, які приймають органи АРК (від 27 лютого 2001 року № 1-рп/2001, пп. 2.2; від 18 вересня 2008 року № 17-рп/2008, пп. 3.1); внесення змін до Конституції АРК (від 18 вересня 2008 року № 17-рп/2008, пп. 3.1, 3.2);

повноваження АРК:

— відання АРК у бюджетній та податковій сферах (від 16 січня 2003 року № 1-рп/2003, пп. 4.1); бюджет АРК (від 27 лютого 2001 року № 1-рп/2001, пп. 4.2);

— порядок управління майном, що належить АРК або передане їй в управління (від 27 лютого 2001 року № 1-рп/2001, пп. 4.1);

— забезпечення виконання цінової політики органами АРК (від 10 лютого 2000 року № 2-рп/2000, п. 3);

— повноваження щодо об'єднань громадян — неповноважність врегульовувати питання утворення і діяльності політичних партій та інших об'єднань громадян (від 3 березня 1998 року № 2-рп/98); відсутність переваг у питаннях формування політичних партій перед іншими суб'єктами адміністративно-територіального устрою України (від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007, п. 11); невідомість будь-яких питань, пов'язаних з утворенням чи діяльністю політичних партій (від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007, п. 11);

Верховна Рада АРК:

— статус Верховної Ради АРК — недопустимість визначення Верховної Ради АРК як органу законодавчої влади (від 2 червня 1998 року № 7-рп/98, п. 4); правовий статус Президії Верховної Ради АРК (від 27 лютого 2001 року № 1-рп/2001, пп. 3.3); визначення повноважень Рахункової палати Верховної Ради АРК (від 27 лютого 2001 року № 1-рп/2001, п. 5); порядок обчислення скликань у разі проведення позачергових виборів (від 4 червня 2009 року № 13-рп/2009, п. 6); конституційні засади виборів та строк повноважень Верховної Ради АРК (від 17 червня 2010 року № 2-в/2010; від 18 листопада 2010 року № 3-в/2010, пп. 4.4);

— повноваження Верховної Ради АРК — неповноважність врегульовувати питання утворення і діяльності політичних партій та інших об'єднань громадян (від 3 березня 1998 року № 2-рп/98); неповноважність встановлювати правові засади обчислення часу (від 25 березня 1998 року № 4-рп/98, п. 4); недопустимість визначення Верховної Ради АРК як органу законодавчої влади (від 2 червня 1998 року № 7-рп/98, п. 4); повноваження Верховної Ради АРК у бюджетній сфері (від 2 червня 1998 року № 7-рп/98, п. 2, 3); неповноважність проводити «парламентські слухання» (від

* У дужках зазначаються: дата прийняття та номер акта Конституційного Суду України, його пункти (п.), підпункти (пп.), резолютивна частина (р.ч.). Номер акта Конституційного Суду України містить вказівку на його вид: рішення (зп, рп), висновок (в), ухвала (уп).

27 лютого 2001 року № 1-рп/2001, пп. 2.1); неповноважність виносити на все-народне обговорення проект нормативно-правового акта (від 27 лютого 2001 року № 1-рп/2001, пп. 2.4); неповноважність вирішувати питання укладення і розірвання контрактів з керівниками підприємств, установ, організацій, що належать АРК (від 27 лютого 2001 року № 1-рп/2001, пп. 3.2); неправомірність надавати Президії Верховної Ради АРК деякі повноваження (від 27 лютого 2001 року № 1-рп/2001, пп. 3.3); право Верховної Ради АРК і сільських, селищних, міських рад встановлювати додаткові пільги щодо оподаткування у межах сум, які надходять до їх бюджетів (від 16 лютого 2010 року № 5-рп/2010, пп. 3.5, п. 1 р.ч.);

— правові акти Верховної Ради АРК (від 2 червня 1998 року № 7-рп/98, п. 3, 4; від 27 лютого 2001 року № 1-рп/2001); неповноважність використовувати термін «закон Автономної Республіки Крим» як форму нормативно-правового акта Верховної Ради АРК (від 25 березня 1998 року № 4-рп/98, п. 5); неповноважність приймати закони (від 2 червня 1998 року № 7-рп/98, п. 3, 4);

— статус депутатів Верховної Ради АРК — сумісність мандата депутата Верховної Ради АРК з іншими видами діяльності (від 21 грудня 2001 року № 19-рп/2001); несумісність посади сільського, селищного, міського голови з мандатом депутата Верховної Ради АРК (від 20 травня 2004 року № 12-рп/2004).

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ — визначення територіального устрою України виключно законами (від 13 липня 2001 року № 11-рп/2001, п. 4, п. 3 р.ч.); адміністративно-територіальна одиниця (від 13 липня 2001 року № 11-рп/2001, п. 2); терміни «район», «район у місті» (від 13 липня 2001 року № 11-рп/2001, п. 1 р.ч.); поняття «державна територія» (територія України) і «територія відповідної адміністративно-територіальної одиниці» (від 16 січня 2003 року № 1-рп/2003, пп. 1.4); поняття «столиця» (від 16 січня 2003 року № 1-рп/2003, пп. 3.1).

БАНКРУТСТВО — принципи державної політики стосовно банкрутства щодо суб'єктів господарювання у комунальному секторі економіки та права і законні інтереси їх кредиторів (від 20 червня 2007 року № 5-рп/2007, пп. 3.1).

БЛАГОДІЙНИЦТВО І БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ — плата за надання медичних послуг як внесення добровільної компенсації (від 25 листопада 1998 року № 15-рп/98, п. 3, 4); правовий режим благодійних внесків і пожертв фізичних та юридичних осіб (від 28 жовтня 2009 року № 28-рп/2009, пп. 3.2).

БЮДЖЕТ — контроль Рахункової палати за виконанням видаткової частини Державного бюджету України (від 23 грудня 1997 року № 7-зп, п. 2, 3); повноваження Верховної Ради АРК у бюджетній сфері (від 2 червня 1998 року № 7-рп/98, п. 2, 3); парламентський контроль за формуванням та виконанням Державного бюджету України та місцевих бюджетів (від 21 грудня 2000 року № 4-в/2000, п. 3, 4, 5); принцип самостійності місцевих бюджетів (від 9 лютого 2000 року № 1-рп/2000, пп. 5.1, 5.2; від 16 січня 2003 року № 1-рп/2003, пп. 4.1; від 16 лютого 2010 року № 5-рп/2010, пп. 3.4, 3.5); бюджет АРК (від 27 лютого 2001 року № 1-рп/2001, пп. 4.2); прагнення держави до збалансованості бюджету (від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001, п. 3; від 16 березня 2004 року № 6-рп/2004, п. 6; від 27 листопада 2008 року № 26-рп/2008, пп. 3.2, 3.3, п. 1 р.ч.; від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011, пп. 2.3).

ВВІЗНЕ МИТО — тимчасова надбавка до діючих ставок ввізного мита (від 23 червня 2009 року № 15-рп/2009).

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА (від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, пп. 4.1; від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.12; від 10 червня 2010 року № 15-рп/2010, пп. 3.2; від 8 грудня 2011 року № 16-рп/2011, п. 5);

— елементи (від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010, пп. 4.1);

— легітимна мета (від 16 жовтня 2008 року № 24-рп/2008, п. 5);

— справедливість (від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, пп. 4.1; від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004, пп. 3.4); вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми (від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, пп. 5.3); принцип справедливості в кримінальному праві (від 26 січня 2011 року № 1-рп/2011, п. 4); розмірність як елемент принципу справедливості (від 24 березня 2005 року № 2-рп/2005, пп. 4.3);

— принцип правової визначеності (від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010, пп. 3.1, 3.3; від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010, пп. 4.1, 4.3);

— принцип пропорційності (від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, пп. 4.2; від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011, пп. 2.1);

— передбачуваність законодавчої політики (від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005, п. 4);

— верховенство закону у системі нормативно-правових актів (від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008, пп. 4.2);

— верховенство права у розбудові системи правосуддя та здійсненні судочинства (від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010, пп. 3.2, 3.4);

— верховенство права в податковій сфері (від 16 лютого 2010 року № 5-рп/2010, пп. 3.5).

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ (ВРУ):

статус ВРУ — єдиний орган законодавчої влади (від 2 червня 1998 року № 7-рп/98, п. 4; від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002, п. 2, п. 1 р.ч.); повноважність (від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002); умови дострокового припинення повноважень ВРУ (від 19 травня 2004 року № 11-рп/2004); порядок обчислення скликань у разі проведення позачергових виборів (від 4 червня 2009 року № 13-рп/2009, п. 6);

— можливість зміни статусу — зменшення конституційного складу ВРУ (від 27 червня 2000 року № 1-в/2000, пп. 3.1); запровадження двопалатного парламенту (від 11 липня 2000 року № 2-в/2000, пп. 3.1); зміна строку повноважень (від 18 листопада 2010 року № 3-в/2010, пп. 4.1); зміна строків проведення чергових виборів (від 18 листопада 2010 року № 3-в/2010, пп. 4.2);

— фракції, коаліція депутатських фракцій — порядок утворення фракцій (від 3 грудня 1998 року № 17-рп/98); коаліція депутатських фракцій у ВРУ (від 17 вересня 2008 року № 16-рп/2008, пп. 3.2, 3.3, п. 1 р.ч.); формування коаліції депутатських фракцій (від 6 квітня 2010 року № 11-рп/2010);

— порядок роботи ВРУ — поняття «парламентська (депутатська) більшість», «більшість від конституційного складу» парламенту (його палат), «більшість голосів депутатів» (від 27 червня 2000 року № 1-в/2000, пп. 3.3.1); сесії, засідання ВРУ (від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002, п. 3, п. 3 р.ч.); обчислення строку, протягом якого пленарні засідання ВРУ не можуть розпочатися (від 19 травня 2004 року № 11-рп/2004, п. 4, п. 1 р.ч.);

акти та дії ВРУ, органів ВРУ:

— акти ВРУ (від 14 жовтня 2003 року № 16-рп/2003, п. 5, 7, пп. 1.1 р.ч.; від 7 липня 2009 року № 17-рп/2009, пп. 4.1; від 14 липня 2009 року № 46-уп/2009; від 11 травня 2010 року № 13-рп/2010, пп. 3.1; від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011, пп. 3.2); нормативно-правові акти ВРУ (від 10 червня 2009 року № 14-рп/2009, пп. 2.3); акти правозастосовного характеру (від 10 червня 2009 року № 14-рп/2009, пп. 2.3, п. 3);

— дії ВРУ (від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011, пп. 3.2);

— рішення ВРУ (від 14 жовтня 2003 року № 16-рп/2003, п. 5, 7, пп. 1.1 р.ч.); рішення про направлення запиту до Президента України (від 14 жовтня 2003 року № 16-рп/2003, п. 8, 9, пп. 1.3 р.ч.);

— прийняття окремих актів, рішень ВРУ — прийняття регламенту ВРУ виключно як закону України (від 3 грудня 1998 року № 17-рп/98, п. 5, 6; від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008, пп. 4.3; від 17 вересня 2008 року № 16-рп/2008, пп. 3.1, п. 3, 4 р.ч.; від 26 листопада 2009 року № 30-рп/2009, п. 4); неконституційність встановлення постановою ВРУ тимчасового порядку призначення суддів на адміністративні посади та звільнення з цих посад (від 25 березня 2010 року № 9-рп/2010, п. 2);

— акти органів ВРУ (від 23 червня 1997 року № 2-зп);

комітети ВРУ (від 10 червня 2010 року № 16-рп/2010, пп. 3.1); недопустимість здійснення будь-яких повноважень від імені ВРУ (від 14 березня 2001 року № 1-в/2001, п. 8); статус, звернення комітетів ВРУ (від 5 березня 2003 року № 5-рп/2003, пп. 4.2); відсутність повноваження погоджувати призначення на посади та звільнення з посад посадових осіб, надавати згоду на створення і ліквідацію спеціальних підрозділів по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю (від 27 травня 2009 року № 12-рп/2009, пп. 3.2); участь комітетів ВРУ у здійсненні парламентського контролю (від 10 червня 2010 року № 16-рп/2010, пп. 3.1, 3.2);

комісії ВРУ — тимчасова спеціальна комісія ВРУ (від 18 листопада 2004 року № 17-рп/2004, п. 3, 4);

повноваження ВРУ:

— визначаються виключно Конституцією України (від 14 червня 2001 року № 8-рп/2001, п. 3; від 7 квітня 2004 року № 9-рп/2004, пп. 4.2; від 15 вересня 2009 року № 21-рп/2009, п. 3; від 10 червня 2010 року № 16-рп/2010, пп. 3.2); відсутність права надавати собі додаткові контрольні повноваження шляхом прийняття закону (від 11 квітня 2000 року № 4-рп/2000, п. 4);

— прийняття законів (від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000, п. 3); недопустимість обмеження законодавчих повноважень (від 6 грудня 2001 року № 17-рп/2001, пп. 2.2); обов'язок ВРУ привести закони України у відповідність до Конституції України (від 1 квітня 2008 року № 3-рп/2008, пп. 2.3); припинення юридичних прав чи обов'язків суб'єктів права, у тому числі шляхом визнання акта таким, що втратив чинність (від 10 червня 2009 року № 14-рп/2009, пп. 2.3);

— повноваження тлумачити закони України (від 11 липня 1997 року № 3-зп);

— повноваження ВРУ щодо виборів — повноваження призначати позачергові вибори сільської, селищної, міської, районної у місті, районної, обласної ради, а також сільського, селищного, міського голови (від 9 лютого 2000 року № 1-рп/2000, пп. 4.1, 4.2); відсутність у ВРУ повноваження відмінити вже призначені нею чергові або позачергові вибори до органів місцевого самоврядування (від 10 червня 2009 року № 14-рп/2009, п. 4); відсутність повноваження визначати рік (що є складовою дати)

проведення чергових виборів до Верховної Ради АРК (від 17 грудня 2009 року № 33-рп/2009);

— врегулювання ВРУ окремих питань — неповноважність здійснювати безпосереднє регулювання цін і тарифів (від 2 березня 1999 року № 2-рп/99; від 10 лютого 2000 року № 2-рп/2000, п. 3); встановлення ВРУ граничного рівня тарифу у сфері надання послуг не є безпосереднім регулюванням (встановленням) цін (від 16 березня 2004 року № 6-рп/2004, п. 7); недопустимість визначення діяння як правопорушення будь-яким іншим нормативно-правовим актом, крім закону (від 19 квітня 2000 року № 6-рп/2000, п. 2, 4); неповноважність утворювати і ліквідовувати райони у містах, встановлювати і змінювати їх межі, найменування і перейменування (від 13 липня 2001 року № 11-рп/2001, п. 2, п. 1 р.ч.); неповноважність ВРУ створювати при Президенті України будь-які органи (від 7 квітня 2004 року № 9-рп/2004, пп. 4.2); законодавче регулювання питань третейського самоврядування (від 10 січня 2008 року № 1-рп/2008, пп. 5.1, 5.2); неконституційність законодавчого закріплення порядку, згідно з яким розміри посадових окладів суддів встановлюються Кабінетом Міністрів України (від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008, пп. 7.2); обов'язок додержуватись конституційного принципу спеціалізації при прийнятті законів щодо організації і діяльності судів (від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010, пп. 3.2); унормування порядку голосування з питань обрання та звільнення суддів (від 21 червня 2011 року № 7-рп/2011, пп. 3.1);

— виключне повноваження звертатися до Конституційного Суду України з питань надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам Основного Закону України (від 9 червня 1998 року № 8-рп/98, п. 4, п. 2 р.ч.);

— повноваження ВРУ у сфері телерадіомовлення (від 15 вересня 2009 року № 21-рп/2009, п. 3);

— делегування повноважень ВРУ — недопустимість делегування виключних повноважень ВРУ іншому органу (від 23 грудня 1997 року № 7-зп, п. 3); неконституційність делегування законодавчої функції парламентом іншому органу влади (від 9 жовтня 2008 року № 22-рп/2008, пп. 3.3; від 23 червня 2009 року № 15-рп/2009, п. 5; від 20 травня 2010 року № 14-рп/2010, пп. 3.2); визначення делегування повноважень (від 3 лютого 2009 року № 4-рп/2009, п. 8); неконституційність делегування повноваження Кабінету Міністрів України визначати окремі елементи правового механізму регулювання ввізного мита (від 23 червня 2009 року № 15-рп/2009, п. 4, 5, 6);

парламентський контроль (від 14 березня 2001 року № 1-в/2001, п. 8; від 10 червня 2010 року № 16-рп/2010, пп. 3.1); здійснення парламентського контролю шляхом реалізації народним депутатом України права на запит (від 19 травня 1999 року № 4-рп/99; від 11 квітня 2000 року № 4-рп/2000; від 10 травня 2000 року № 8-рп/2000, п. 3, 4; від 20 березня 2002 року № 4-рп/2002; від 5 березня 2003 року № 5-рп/2003, пп. 4.1; від 14 жовтня 2003 року № 16-рп/2003, п. 6, 7, пп. 1.2 р.ч.; від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008, п. 3); відсутність права надавати собі додаткові контрольні повноваження шляхом прийняття закону (від 11 квітня 2000 року № 4-рп/2000, п. 4); участь комітетів ВРУ у здійсненні парламентського контролю (від 10 червня 2010 року № 16-рп/2010, пп. 3.1, 3.2);

— здійснення парламентського контролю у фінансово-економічній сфері (від 25 березня 1999 року № 1-в/99, п. 2); парламентський контроль за формуванням та

виконанням Державного бюджету України та місцевих бюджетів (від 21 грудня 2000 року № 4-в/2000, п. 3, 4, 5);

— неповноважність здійснювати контроль за діяльністю прокуратури (від 11 квітня 2000 року № 4-рп/2000, п. 4; від 14 червня 2001 року № 8-рп/2001, п. 3); неповноважність давати доручення Генеральній прокуратурі України (від 14 червня 2001 року № 8-рп/2001);

— контрольні повноваження щодо Кабінету Міністрів України (від 10 лютого 2000 року № 2-рп/2000, п. 4);

участь ВРУ, коаліції депутатських фракцій у ВРУ в формуванні органів державної влади — призначення ВРУ осіб на посади та звільнення з цих посад за поданням Президента України (від 26 лютого 2009 року № 6-рп/2009, пп. 3.2); призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України (від 26 лютого 2009 року № 6-рп/2009, пп. 3.3, п. 1 р.ч.); участь коаліції депутатських фракцій у ВРУ у формуванні Кабінету Міністрів України (від 28 квітня 2009 року № 8-рп/2009); унормування порядку голосування з питань обрання та звільнення суддів (від 21 червня 2011 року № 7-рп/2011, пп. 3.1);

законодавча процедура:

— право законодавчої ініціативи (від 28 березня 2001 року № 2-рп/2001, п. 2; від 17 травня 2001 року № 5-рп/2001; від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002, п. 2); суб'єкт законодавчої ініціативи щодо внесення змін до закону про Державний бюджет України (від 17 травня 2001 року № 5-рп/2001; від 13 січня 2009 року № 1-рп/2009, пп. 3.4, п. 1 р.ч.);

— учасники законотворчості (від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002, п. 2);

— повноважність прийняття ВРУ актів, рішень (від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002, п. 4, п. 2, 4 р.ч.);

— порядок голосування та повторного розгляду законів (від 7 липня 1998 року № 11-рп/98); позачерговий розгляд законопроектів, визначених Президентом України як невідкладні (від 28 березня 2001 року № 2-рп/2001); встановлення на певних етапах законодавчої процедури вимог щодо невідкладності (від 9 жовтня 2007 року № 7-рп/2007, пп. 2.3, п. 2 р.ч.);

— обов'язок народного депутата України голосувати особисто (від 7 липня 1998 року № 11-рп/98, п. 1, 2, п. 1, 2 р.ч.; від 14 березня 2001 року № 1-в/2001, п. 6); особиста участь народного депутата України у засіданнях ВРУ та її органів, до складу яких його обрано (від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002, п. 3, 4);

— процедура набрання чинності законом (від 3 жовтня 1997 року № 4-зп, п. 2, 3, п. 1 р.ч.; від 9 жовтня 2007 року № 7-рп/2007; від 7 липня 2009 року № 17-рп/2009, п. 4; від 14 липня 2009 року № 46-уп/2009; від 14 липня 2009 року № 18-рп/2009, п. 3; від 10 вересня 2009 року № 20-рп/2009, п. 3; від 24 листопада 2009 року № 29-рп/2009, п. 2; від 26 листопада 2009 року № 30-рп/2009, пп. 3.2; від 11 травня 2010 року № 13-рп/2010, пп. 3.1); строки підписання та офіційного оприлюднення Президентом України законів України (від 7 липня 1998 року № 11-рп/98, п. 3); непоширення положень статті 94 Конституції України щодо набрання чинності законом на Конституцію України (від 3 жовтня 1997 року № 4-зп, п. 2, 3); порядок підписання і офіційного оприлюднення законів України про ратифікацію міжнародних договорів (від 12 липня 2000 року № 9-рп/2000, п. 2);

окремі питання законотворчості — недопустимість при прийнятті ВРУ законів допускати невідповідності щодо будь-яких положень, прямо закріплених в Конституції України (від 23 грудня 1997 року № 7-зп, п. 1); недопустимість перерозподілу конституційної компетенції шляхом прийняття закону (від 23 грудня 1997 року № 7-зп, п. 3); повноважність ВРУ приймати закони з інших, крім перелічених у статті 92 Конституції України, питань (від 2 березня 1999 року № 2-рп/99, п. 2; від 14 березня 2001 року № 1-в/2001, п. 3); критерії встановлення кваліфікаційних вимог до віку кандидата на посаду (від 18 квітня 2000 року № 5-рп/2000, п. 2); недопустимість визначення діяння як правопорушення будь-яким іншим нормативно-правовим актом, крім закону (від 19 квітня 2000 року № 6-рп/2000, п. 2, 4); вимога визначеності, ясності і недовозначності правової норми (від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, пп. 5.3); недопустимість відтворення положень правових актів, визнаних неконституційними (від 10 червня 2010 року № 16-рп/2010, пп. 3.3); неконституційність одночасного прийняття самостійних правових актів, предмет регулювання та конституційно визначені процедури розгляду і ухвалення яких є різними (від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010, п. 5).

ВИБОРИ — конституційні засади виборів Верховної Ради АРК (від 17 червня 2010 року № 2-в/2010);

— строки проведення (від 10 червня 2009 року № 14-рп/2009, п. 5); визначення строків та порядку проведення виборів депутатів місцевих рад та міських голів міст Києва і Севастополя (від 27 березня 1998 року № 5-рп/98); регулювання законодавцем правовідносин, пов'язаних із датою проведення голосування на виборах органів і посадових осіб місцевого самоврядування, а також з припиненням їх повноважень (від 17 червня 2010 року № 2-в/2010, п. 5);

— строки повноважень органів державної влади, органів місцевого самоврядування, Верховної Ради АРК — конституційні засади виборів та строк повноважень Верховної Ради АРК (від 17 червня 2010 року № 2-в/2010; від 18 листопада 2010 року № 3-в/2010, пп. 4.4); строк повноважень сільської, селищної, міської, районної, обласної ради та сільського, селищного, міського голови, обраних на чергових виборах (від 17 червня 2010 року № 2-в/2010);

— періодичність проведення виборів (від 4 червня 2009 року № 13-рп/2009); періодичність проведення виборів до представницьких органів та строк їх повноважень (від 18 листопада 2010 року № 3-в/2010); періодичність обрання та призначення органів державної влади (від 28 квітня 2009 року № 8-рп/2009, пп. 3.1); забезпечення дотримання періодичності виборів Президента України (від 12 травня 2009 року № 10-рп/2009, пп. 3.1);

— відсутність у ВРУ повноваження відмінити вже призначені нею чергові або поза-чергові вибори до органів місцевого самоврядування (від 10 червня 2009 року № 14-рп/2009, п. 4);

результати волевиявлення:

— розподіл депутатських мандатів — встановлення прохідного бар'єра для реалізації політичними партіями, виборчими блоками партій права на участь у розподілі депутатських мандатів (від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98, п. 5); розподіл депутатських мандатів між списками політичних партій, виборчих блоків партій (від 25 березня 1998 року № 3-рп/98, п. 3, п. 1 р.ч.);

— обов'язковість результатів народного волевиявлення (від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005, пп. 4.2, п. 1 р.ч.);

виборчий процес — грошова (виборча) застава (від 30 січня 2002 року № 2-рп/2002); визначення стислих строків оскарження порушень під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування (від 3 липня 2003 року № 13-рп/2003, п. 3); передвиборча агітація (від 24 березня 2005 року № 3-рп/2005, п. 4); порядок скасування рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.4); непідписання або відмова у підписанні протоколу окремими членами виборчої комісії (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.5); здійснення встановлених законом виборчих процедур (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.2); скасування інституту відкріпних посвідчень (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.15);

державний реєстр виборців — повноваження Центральної виборчої комісії встановлювати порядок ведення Державного реєстру виборців (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.13); повноваження керівника органу ведення Державного реєстру виборців видавати наказ стосовно вчинення певних дій щодо ведення Державного реєстру виборців (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.14).

ВИБОРЧІ ПРАВА — сутність виборчого права (від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98, п. 4); рівні правові можливості у здійсненні виборчого права (від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98, п. 10, 13; від 27 червня 2000 року № 1-в/2000, пп. 3.1); рівні умови щодо здійснення виборчого права (від 24 грудня 2004 року № 22-рп/2004, пп. 3.2); скасування інституту відкріпних посвідчень (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.15);

право обирати (від 6 липня 1999 року № 7-рп/99, п. 1; від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, п. 3); реалізація громадянами волевиявлення особисто (від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98, п. 6); здійснення виборчого права громадянами, які за вироком суду перебувають в місцях позбавлення волі (від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98, п. 7); можливість голосування за межами приміщення для голосування (від 24 грудня 2004 року № 22-рп/2004, пп. 3.2); реалізація, захист права обирати на виборах Президента України (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009); реалізація права голосу на виборах Президента України виборцем, який перебуває за межами території України, незалежно від перебування його на консульському обліку (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.1);

право бути обраним (від 6 липня 1999 року № 7-рп/99, п. 1, п. 2 р.ч.; від 4 грудня 2001 року № 16-рп/2001, п. 2; від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, п. 3); недопустимість зобов'язання кандидата у народні депутати України звільнитися на період виборчої компанії від виконання обов'язків за місцем роботи (від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98, п. 8); недопустимість зобов'язання кандидатів в депутати Верховної Ради АРК про припинення виконання службових повноважень на період виборчої кампанії (від 17 квітня 2003 року № 9-рп/2003); недопустимість обмежень конституційного права громадян балотуватися на виборах (від 17 квітня 2003 року № 9-рп/2003, п. 3); недопустимість обмеження пасивного виборчого права залежно від способу реалізації цього права (від 23 жовтня 2003 року № 17-рп/2003, п. 3); реалізація, захист права бути обраним на виборах Президента України (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009).

ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ СУДУ — обов'язковість судових рішень (від 10 червня 2003 року № 11-рп/2003, пп. 3.6); виконання рішень третейських судів (від 24 лютого 2004 року № 3-рп/2004, п. 5, п. 1 р.ч.); забезпечення примусового виконання рішень третейських судів (від 10 січня 2008 року № 1-рп/2008, п. 4); забезпечення позову (від

31 травня 2011 року № 4-рп/2011, п. 4, 5, п. 1 р.ч.; від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011, пп. 3.2); можливість визначення законом випадків, у яких не допускається забезпечення позову (від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011, пп. 3.2); поворот виконання рішення суду (від 2 листопада 2011 року № 13-рп/2011, пп. 3.2); судовий контроль за виконанням судових рішень (від 13 грудня 2011 року № 17-рп/2011, пп. 6.3).

ВИЩА РАДА ЮСТИЦІЇ (ВРЮ):

статус (від 21 травня 2002 року № 9-рп/2002, п. 2, 3);

член ВРЮ — притягнення до відповідальності за порушення присяги осіб, які входять до складу ВРЮ за посадою (від 21 травня 2002 року № 9-рп/2002, п. 5); припинення повноважень члена ВРЮ (від 17 квітня 2008 року № 7-рп/2008); відсутність вікових обмежень щодо перебування у складі ВРЮ (від 18 вересня 2008 року № 18-рп/2008, пп. 3.1, 3.2, п. 1 р.ч.); неможливість повторного обрання члена ВРЮ на посаду Голови, заступника Голови, секретаря секції протягом строку виконання ним повноважень (від 18 вересня 2008 року № 18-рп/2008, пп. 3.3, п. 1 р.ч.); недопустимість усунення члена ВРЮ від участі у голосуванні (від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011, пп. 3.6);

діяльність ВРЮ — оскарження актів, дій чи бездіяльності ВРЮ (від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011, пп. 3.3); правомочність засідань ВРЮ (від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011, пп. 3.3);

повноваження ВРЮ — неповноважність внесення подань ВРЮ про обрання суддів безстроково, призначення суддів на адміністративні посади в судах загальної юрисдикції та про звільнення їх з цих посад (від 16 жовтня 2001 року № 14-рп/2001, п. 4, 5, 7, 8, п. 2 р.ч.); окремі повноваження ВРЮ (від 21 травня 2002 року № 9-рп/2002, п. 4, 5, 8, 9, 10); допустимість ознайомлення члена ВРЮ з матеріалами судових справ, розгляд яких не закінчено (від 21 травня 2002 року № 9-рп/2002, п. 6); допустимість звернення члена ВРЮ до ВРЮ з пропозицією про прийняття подання про звільнення судді з посади (від 21 травня 2002 року № 9-рп/2002, п. 7); допустимість одержання ВРЮ інформації для підготовки матеріалів для розгляду питань, віднесених до її відання (від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011, пп. 3.2); неконституційність витребування ВРЮ матеріалів судових справ, розгляд яких не закінчено (від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011, пп. 3.2); оскарження до ВРЮ рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про результати кваліфікаційного іспиту кандидата на посаду судді, про відмову в рекомендуванні кандидата для обрання на посаду судді безстроково та про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності (від 21 червня 2011 року № 7-рп/2011, пп. 3.5).

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ — відшкодування шкоди державою (від 3 жовтня 2001 року № 12-рп/2001); відшкодування шкоди при запровадженні мораторію на примусову реалізацію майна (від 10 червня 2003 року № 11-рп/2003, пп. 3.5); відшкодування моральної шкоди Фондом соціального страхування (від 27 січня 2004 року № 1-рп/2004); шкода, що не спричинила втрати потерпілим професійної працездатності (від 27 січня 2004 року № 1-рп/2004, п. 5, п. 1 р.ч.).

ВЛАДА — одноразове уповноваження народом ВРУ на прийняття Конституції України (від 11 липня 1997 року № 3-зп, п. 4); установка, встановлена (від 3 жовтня 1997 року № 4-зп, п. 2); здійснення влади народом (від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005); узурпація державної влади (від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005, пп. 4.5, п. 3 р.ч.).

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ — нетотожність третейського самоврядування суддівському самоврядуванню, громадським організаціям (від 10 січня 2008 року № 1-рп/2008, пп. 5.1, 5.2); див. також: профспілка.

ДЕЛЕГУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ — правова природа (від 3 лютого 2009 року № 4-рп/2009, п. 8); делегування законом повноважень органам влади АРК та повернення їх органам виконавчої влади (від 3 лютого 2009 року № 4-рп/2009, п. 6, 7, 8, 9, 10); див. також: Верховна Рада України (повноваження ВРУ; делегування повноважень ВРУ).

ДЕРЖАВА — інтереси держави, їх представництво в суді прокуратурою України (від 8 квітня 1999 року № 3-рп/99); відповідальність держави перед людиною за свою діяльність (від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001, п. 2); відшкодування шкоди державою (від 3 жовтня 2001 року № 12-рп/2001); імунітет держави (від 6 грудня 2001 року № 17-рп/2001, пп. 3.2, 3.3); відмова держави від судового імунітету, імунітету щодо попереднього забезпечення позову та виконання судового рішення (від 6 грудня 2001 року № 17-рп/2001, пп. 3.2, 3.3); поняття «державна територія» (територія України) (від 16 січня 2003 року № 1-рп/2003, пп. 1.4).

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА (від 2 березня 1999 року № 2-рп/99, п. 2); засади внутрішньої і зовнішньої політики (від 2 березня 1999 року № 2-рп/99, п. 2); політика ціноутворення (від 2 березня 1999 року № 2-рп/99, п. 2; від 10 лютого 2000 року № 2-рп/2000, п. 2; від 16 березня 2004 року № 6-рп/2004, п. 7); забезпечення проведення політики соціального захисту (від 2 березня 1999 року № 2-рп/99; від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011, пп. 2.2); єдина податкова і бюджетна політика України (від 16 січня 2003 року № 1-рп/2003, пп. 4.1); принципи державної політики стосовно банкрутства щодо суб'єктів господарювання у комунальному секторі економіки (від 20 червня 2007 року № 5-рп/2007, пп. 3.1).

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА — атестація державних службовців (від 8 липня 2003 року № 15-рп/2003); допустимість встановлення граничного віку перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування (від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007, пп. 3.2, 3.3, 3.4, 3.5); проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, їх близьких та інших осіб (від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010, п. 4).

ДЕРЖАВНА СУДОВА АДМІНІСТРАЦІЯ — щодо розміру заробітної плати працівників (від 18 червня 2007 року № 4-рп/2007, пп. 3.5; від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008, пп. 7.6); повноваження визначати кількість суддів у суді (від 21 червня 2011 року № 7-рп/2011, пп. 3.3).

ДЕРЖАВНА ТА КОМУНАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ — розмежування правового статусу об'єктів державної і комунальної власності (від 1 липня 1998 року № 9-рп/98, п. 1); здійснення органами державної влади та органами місцевого самоврядування права власника (від 1 липня 1998 року № 9-рп/98, п. 3); приватизація державного та комунального майна (від 1 липня 1998 року № 9-рп/98); право територіальних громад районів у містах та районних у місті рад самостійно здійснювати місцеве самоврядування та бути самостійними суб'єктами права комунальної власності (від 9 лютого 2000 року № 1-рп/2000, пп. 1.1, 1.2); приватизація державного житлового фонду (від 28 вересня 2000 року № 10-рп/2000); мораторій на примусову реалізацію майна (від 10 червня 2003 року № 11-рп/2003); морський порт як державне підприємство (від 15 грудня 2004 року № 21-рп/2004, п. 3); можливість громадян

користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону (від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, пп. 5.2); управління об'єктами державної власності (від 5 жовтня 2005 року № 7-рп/2005, п. 4; від 29 вересня 2009 року № 22-рп/2009, п. 4, 6; від 17 лютого 2010 року № 6-рп/2010, пп. 3.4); щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності (від 20 червня 2007 року № 5-рп/2007); відчуження об'єктів державної власності (від 29 вересня 2009 року № 22-рп/2009, п. 4, 5, 6); переважне право наймача на придбання військового майна (від 10 грудня 2009 року № 31-рп/2009); повноважність держави при управлінні належним їй майном допускати цивільно-правові обтяження такого майна (від 10 грудня 2009 року № 31-рп/2009, пп. 3.5).

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ — порядок використання (від 16 червня 2011 року № 6-рп/2011, п. 4).

ДІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА В ЧАСІ (від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99, п. 2; від 27 травня 2008 року № 11-рп/2008, п. 6); див. також: закон (дія, чинність); правові акти; принцип незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів;

зупинення дії законів (від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002; від 17 березня 2004 року № 7-рп/2004, п. 4; від 1 грудня 2004 року № 20-рп/2004, п. 6, 7; від 18 червня 2007 року № 4-рп/2007, п. 3; від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007, пп. 3.1; від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008, пп. 5.4; від 27 листопада 2008 року № 26-рп/2008, п. 4; від 30 листопада 2010 року № 22-рп/2010, п. 2).

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ (від 31 травня 2011 року № 4-рп/2011; від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011, пп. 3.2); неможливість поновлення у виборчих правах через швидкоплинний виборчий процес без заходів забезпечення позову (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.12); можливість оскарження в апеляційному порядку окремо від рішення ухвали про забезпечення позову та щодо скасування забезпечення позову й ухвали, якою відмовлено в забезпеченні позову та скасуванні забезпечення позову (від 28 квітня 2010 року № 12-рп/2010, пп. 2.2, п. 1 р.ч.).

ЗАБОРОНА ВИДАЧІ ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ ІНШІЙ ДЕРЖАВІ — розмежування термінів «передача» і «видача» (від 11 липня 2001 року № 3-в/2001, пп. 2.3).

ЗАКОН — застосування терміна «закон» у Конституції України (від 11 липня 1997 року № 3-зп, п. 3); цілісний нормативно-правовий акт (від 7 липня 1998 року № 11-рп/98, п. 4); термін «законодавство» (від 9 липня 1998 року № 12-рп/98); визначення правового акта таким, що «має силу закону», не є тотожним поняттю «закон» (від 3 грудня 1998 року № 17-рп/98, п. 4, 5); закон про ратифікацію міжнародних договорів (від 11 липня 2001 року № 3-в/2001, пп. 2.5); закон про внесення змін до Конституції України (від 11 березня 2003 року № 6-рп/2003, п. 3, 4); передбачуваність законодавчої політики (від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005, п. 4); прийняття законів України на референдумі (від 16 квітня 2008 року № 6-рп/2008, п. 5, 6, 7, п. 2, 3, 4 р.ч.); див. також: закон про Державний бюджет України; правові акти;

ієрархія — субординація стосовно Конституції України (від 3 жовтня 1997 року № 4-зп, п. 2; від 23 грудня 1997 року № 7-зп, п. 1); верховенство закону в системі нормативно-правових актів (від 2 березня 1999 року № 2-рп/99, п. 2; від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008, пп. 4.2); недопустимість зміни закону шляхом прийняття підзаконного правового акта (від 19 квітня 2000 року № 6-рп/2000, п. 4; від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000, п. 3);

дія, чинність — набрання чинності законом (від 3 жовтня 1997 року № 4-зп, п. 2, 3); момент втрати чинності законами, іншими правовими актами або їх окремими положеннями, визнаними неконституційними (від 24 грудня 1997 року № 8-зп, п. 4; від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000, п. 2, 4); наслідки визнання неконституційним закону у зв'язку з порушенням процедури його розгляду, ухвалення, набрання чинності (від 12 липня 2000 року № 9-рп/2000, п. 2; від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010, п. 6); допустимість розмежування в законах моменту введення їх у дію і набрання ними чинності (від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010, пп. 3.1); зупинення дії законів (від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002; від 17 березня 2004 року № 7-рп/2004, п. 4; від 1 грудня 2004 року № 20-рп/2004, п. 6, 7; від 18 червня 2007 року № 4-рп/2007, п. 3; від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007, пп. 3.1; від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008, пп. 5.4, п. 6, 7; від 27 листопада 2008 року № 26-рп/2008, п. 4; від 30 листопада 2010 року № 22-рп/2010, п. 2); див. також: дія нормативно-правового акта в часі; принцип незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів.

ЗАКОН ПРО ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ УКРАЇНИ:

предмет та зміст — недопустимість зупинення законом про Державний бюджет України дії інших законів, їх скасування, внесення до них змін, встановлення іншого (додаткового) правового регулювання відносин, що є предметом інших законів (від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002; від 17 березня 2004 року № 7-рп/2004, п. 4; від 1 грудня 2004 року № 20-рп/2004, п. 6, 7; від 18 червня 2007 року № 4-рп/2007, п. 3; від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007, п. 4, 5; від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008, пп. 5.3, 5.4; від 27 листопада 2008 року № 26-рп/2008, пп. 3.3, п. 4; від 30 листопада 2010 року № 22-рп/2010, п. 2); дія в часі закону про Державний бюджет України (від 30 листопада 2010 року № 22-рп/2010, пп. 2.1); суб'єкт законодавчої ініціативи щодо внесення змін до закону про Державний бюджет України (від 17 травня 2001 року № 5-рп/2001; від 13 січня 2009 року № 1-рп/2009, пп. 3.4, п. 1 р.ч.);

конституційний контроль положень законів про Державний бюджет України (від 24 червня 1999 року № 6-рп/99; від 3 жовтня 2001 року № 12-рп/2001; від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002; від 17 березня 2004 року № 7-рп/2004; від 1 грудня 2004 року № 20-рп/2004; від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005; від 18 червня 2007 року № 4-рп/2007; від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007; від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008; від 20 травня 2009 року № 11-рп/2009; від 11 травня 2010 року № 13-рп/2010; від 30 листопада 2010 року № 22-рп/2010; від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011).

ЗАСАДИ СУДОЧИНСТВА (від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011, пп. 3.3); зміст судочинства (від 22 червня 2004 року № 13-рп/2004, п. 3); використання української мови, регіональних мов, мов національних меншин у судовому процесі (від 22 квітня 2008 року № 8-рп/2008, п. 5, 6; від 13 грудня 2011 року № 17-рп/2011, п. 4); принцип офіційності в адміністративному судочинстві (від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010, пп. 3.3); повне фіксування судового процесу технічними засобами (від 8 грудня 2011 року № 16-рп/2011, п. 4, 5, п. 1 р.ч.);

оскарження та перегляд рішень судів — забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом (від 11 грудня 2007 року № 11-рп/2007, п. 3; від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010, пп. 3.1; від 28 квітня 2010 року № 12-рп/2010, пп. 2.1; від 2 листопада 2011 року № 13-рп/2011, пп. 3.3); можливість оскарження в касаційному порядку рішень місцевих та апеляційних судів

щодо постанов про відмову в порушенні кримінальної справи, за винятком випадків, встановлених законом (від 11 грудня 2007 року № 11-рп/2007); апеляційне оскарження окремо від рішення суду ухвал суду про видачу дубліката виконавчого листа, про відмову в його видачі (від 27 січня 2010 року № 3-рп/2010); форми оскарження та перегляду рішень судів загальної юрисдикції (від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010, пп. 3.4, 3.5, п. 1 р.ч.); можливість оскарження в апеляційному порядку окремо від рішення ухвали про забезпечення позову та щодо скасування забезпечення позову й ухвали, якою відмовлено в забезпеченні позову та скасуванні забезпечення позову (від 28 квітня 2010 року № 12-рп/2010, пп. 2.2, п. 1 р.ч.); апеляційне оскарження ухвал про роз'яснення рішення суду та про відмову в його роз'ясненні (від 8 липня 2010 року № 18-рп/2010); можливість встановлення випадків, в яких не допускається апеляційне, касаційне оскарження рішення суду (від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011, пп. 3.3); апеляційне оскарження ухвал суду щодо повороту виконання судового рішення, про відмову в задоволенні заяви щодо повороту виконання судового рішення (від 2 листопада 2011 року № 13-рп/2011, пп. 3.3, п. 1 р.ч.); допуск вищим спеціалізованим судом справи до її провадження у Верховному Суді України (від 13 грудня 2011 року № 17-рп/2011, п. 5); див. також: виконання рішень суду; забезпечення позову.

ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ КРЕДИТНИХ ПОСЛУГ — договірні відносини між кредитодавцем та позичальником (від 10 листопада 2011 року № 15-рп/2011).

ЗОНА ВІДЧУЖЕННЯ (від 25 жовтня 2000 року № 12-рп/2000).

ІНФОРМАЦІЯ — право на інформацію (від 30 жовтня 1997 року № 5-зп); недопустимість звернення народного депутата України до керівників служби безпеки із запитом, що містить доручення про перевірку будь-якої інформації щодо окремих громадян (від 19 травня 1999 року № 4-рп/99, п. 4, пп. 1.2 р.ч.); запит, звернення народного депутата України, звернення комітетів ВРУ про надання інформації, що становить банківську таємницю (від 5 березня 2003 року № 5-рп/2003, пп. 4.1, 4.2); поширення відомостей (від 10 квітня 2003 року № 8-рп/2003, п. 3).

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ (КМУ):

статус КМУ, членів КМУ — межі підконтрольності КМУ Верховній Раді України (від 10 лютого 2000 року № 2-рп/2000, п. 4); правове регулювання статусу Прем'єр-міністра України, членів КМУ та інших посадових осіб (від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002, п. 4); суміщення службової діяльності керівників органів виконавчої влади (від 17 жовтня 2002 року № 16-рп/2002); порядок припинення повноважень членів КМУ (від 11 грудня 2007 року № 12-рп/2007); повноваження КМУ встановлюються Конституцією та законами України (від 11 листопада 2008 року № 25-рп/2008, пп. 3.1);

повноваження КМУ:

— забезпечення проведення цінової політики (від 2 березня 1999 року № 2-рп/99; від 10 лютого 2000 року № 2-рп/2000, п. 2, 3, 4); повноважність коригувати ціни (тарифи) у сфері надання послуг у визначених законодавцем межах (від 16 березня 2004 року № 6-рп/2004, п. 7); недопустимість надання повноважень КМУ обмежувати видатки Державного бюджету України на утримання судової влади (від 24 червня 1999 року № 6-рп/99, п. 3); неконституційність законодавчого закріплення порядку, згідно з яким розміри посадових окладів суддів встановлюються КМУ (від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008, пп. 7.2);

— забезпечення проведення політики соціального захисту (від 2 березня 1999 року № 2-рп/99); неповноважність визначати умови обчислення стажу наукової

роботи для надання підвищеної пенсії (від 19 червня 2001 року № 9-рп/2001, п. 4); відсутність повноважень щодо встановлення розмірів пенсій (від 8 вересня 2009 року № 19-рп/2009, пп. 3.2); повноваження КМУ визначати порядок та розміри соціальних виплат виходячи з наявного фінансового ресурсу бюджету Пенсійного фонду України (від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011, пп. 2.2);

— неповноважність врегулювання питань правового режиму власності (від 11 листопада 2008 року № 25-рп/2008); неповноважність встановлювати загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) або визначати окремі елементи їх правового механізму регулювання (від 23 червня 2009 року № 15-рп/2009, п. 6; від 20 травня 2010 року № 14-рп/2010, пп. 3.2);

— неповноважність скасовувати акти Служби безпеки України, в тому числі накази Голови Служби безпеки України (від 20 жовтня 2009 року № 27-рп/2009, пп. 3.4);

— здійснення управління об'єктами державної власності відповідно до закону (від 29 вересня 2009 року № 22-рп/2009; від 17 лютого 2010 року № 6-рп/2010, пп. 3.4); утворення, реорганізація та ліквідація господарських об'єднань, підприємств, установ та організацій для здійснення окремих функцій з управління об'єктами державної власності (від 12 січня 2010 року № 2-рп/2010, пп. 3.2); виконання існуючих договорів в умовах реорганізації процедури реалізації військового майна (від 12 січня 2010 року № 2-рп/2010, пп. 3.4);

— утворення КМУ допоміжного колегіального органу (від 6 грудня 2001 року № 17-рп/2001, пп. 1.2); припинення діяльності урядового органу державного управління у складі Міністерства оборони України (від 12 січня 2010 року № 2-рп/2010, пп. 3.5); затвердження положення про спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади (від 17 лютого 2010 року № 6-рп/2010, пп. 3.2); повноваження утворювати урядові органи (від 17 лютого 2010 року № 6-рп/2010, пп. 3.4);

— повноваження проводити державну політику у сфері державної служби (від 8 липня 2003 року № 15-рп/2003, пп. 5.1);

— можливість бути стороною колективних трудових спорів (конфліктів) на національному рівні (від 24 грудня 2009 року № 35-рп/2009, пп. 3.2, 3.3, 3.4, п. 1 р.ч.);

— неповноважність встановлювати порядок застосування мов (від 2 лютого 2010 року № 4-рп/2010, пп. 5.2);

акти КМУ — скасування актів КМУ, вирішення питання про їх законність, конституційність (від 1 жовтня 1998 року № 13-рп/98, п. 3); можливість визначення порядку реалізації повноважень КМУ у підзаконних актах КМУ (від 24 грудня 2009 року № 36-рп/2009, пп. 3.2); зупинення КМУ дії своїх актів (від 12 січня 2010 року № 2-рп/2010, пп. 3.3); відтворення змісту норм Конституції та законів України у нормативно-правових актах уряду (від 2 лютого 2010 року № 4-рп/2010, пп. 5.1); обов'язок керуватися законом і неможливість змінювати, доповнювати чи розширювати його зміст (від 28 жовтня 2009 року № 28-рп/2009, пп. 3.2; від 17 лютого 2010 року № 6-рп/2010, пп. 3.3).

КИЇВ — визначення строків та порядку проведення виборів депутатів місцевих рад та міських голів міст Києва і Севастополя (від 27 березня 1998 року № 5-рп/98); поняття «організація управління районами в місті Києві», «організація управління районами в містах» (від 13 липня 2001 року № 11-рп/2001, п. 3, п. 2 р.ч.); поняття «столиця» (від 16 січня 2003 року № 1-рп/2003, пп. 3.1); особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті Києві (від 25 грудня 2003 року № 21-рп/2003);

особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування в районах міста Києва (від 13 жовтня 2005 року № 9-рп/2005, п. 4, 5, 6, 7, п. 1 р.ч.).

КОЛЕКТИВНИЙ ТРУДОВИЙ СПІР (КОНФЛІКТ) — можливість КМУ бути стороною колективних трудових спорів (конфліктів) на національному рівні (від 24 грудня 2009 року № 35-рп/2009, пп. 3.2, 3.3, 3.4, п. 1 р.ч.).

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД — право народу визначати конституційний лад шляхом прийняття Конституції України на всеукраїнському референдумі, змінювати конституційний лад шляхом внесення змін до Основного Закону України (від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005, пп. 4.1, 4.3, п. 2 р.ч.); недопустимість узурпації належного виключно народові права визначати і змінювати конституційний лад в Україні (від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005, пп. 4.4); стабільність конституційного ладу (від 27 квітня 2000 року № 7-рп/2000, п. 4; від 11 грудня 2007 року № 12-рп/2007, п. 5); статус української мови як державної (від 22 квітня 2008 року № 8-рп/2008, пп. 5.1).

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ (КСУ):

повноваження — можливість зміни повноважень КСУ лише шляхом внесення змін до Конституції України (від 26 червня 2008 року № 13-рп/2008, пп. 3.1);

— межі юрисдикції КСУ (від 27 березня 2002 року № 7-рп/2002, п. 4, п. 1 р.ч.; від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002, п. 3, 5, пп. 1.1, 1.2 р.ч.); поширення юрисдикції на розгляд питань про відповідність Конституції України законів та інших нормативних актів, прийнятих до набуття чинності Конституцією України (від 23 червня 1997 року № 2-зп, п. 1, 3; від 27 грудня 2001 року № 20-рп/2001, п. 5); невідомість питань про відповідність Конституції України правових актів органів ВРУ, крім нормативних актів Президії ВРУ (від 23 червня 1997 року № 2-зп; від 27 грудня 2001 року № 20-рп/2001, п. 5); повноваження давати висновки щодо порушень Верховною Радою АРК Конституції або законів України, які можуть бути допущені шляхом прийняття нею правових актів як нормативного, так і ненормативного характеру (від 14 березня 2001 року № 1-в/2001, п. 11); невідомість КСУ питання щодо конституційності нечинного правового акта (від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001, п. 5; від 14 листопада 2001 року № 15-рп/2001, п. 5; від 14 червня 2007 року № 3-рп/2007, п. 5; від 22 квітня 2008 року № 9-рп/2008, пп. 5.1; від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008, п. 9; від 25 червня 2008 року № 12-рп/2008, пп. 6.3; від 8 жовтня 2008 року № 21-рп/2008, п. 3; від 3 лютого 2009 року № 4-рп/2009, п. 12; від 17 грудня 2009 року № 32-рп/2009, п. 4; від 11 травня 2010 року № 13-рп/2010, п. 4; від 12 липня 2011 року № 8-рп/2011, п. 5); неповноважність надавати консультації щодо застосування законодавства (від 9 жовтня 2007 року № 7-рп/2007, пп. 2.4; від 25 червня 2008 року № 12-рп/2008, пп. 6.1); невідомість питань щодо конституційності правових актів, які вичерпали свою дію (від 22 квітня 2008 року № 9-рп/2008, п. 5; від 16 жовтня 2008 року № 24-рп/2008, п. 7; від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, п. 4); відсутність повноваження здійснювати правовий контроль за законністю актів, прийнятих органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами (від 17 лютого 2010 року № 6-рп/2010, пп. 3.5);

— у сфері законотворчості — невідомість КСУ питань, які потребують законодавчого врегулювання (від 25 березня 1998 року № 3-рп/98, п. 2; від 27 травня 2008 року № 11-рп/2008, пп. 7.2; від 25 червня 2008 року № 12-рп/2008, пп. 6.1); невідомість КСУ перевірки змісту пропозицій Президента України до закону в разі його повернення на повторний розгляд ВРУ (від 11 березня 2003 року № 6-рп/2003, п. 4); неможливість усунення законодавчої прогалини шляхом тлумачення конституційних норм (від 15 жовтня 2008 року № 23-рп/2008, п. 4);

непідвідомчість КСУ питань, що належать до сфери законодавчого врегулювання і здійснюються на розсуд законодавця (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, п. 4);

конституційний контроль — попередній (превентивний), наступний (від 9 червня 1998 року № 8-рп/98, п. 2);

— конституційний контроль законопроекту про внесення змін до Конституції України — здійснення наступного конституційного контролю щодо закону про внесення змін до Конституції України (від 26 червня 2008 року № 13-рп/2008, пп. 3.2; від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010, пп. 3.3); здійснення попереднього (превентивного) конституційного контролю законопроекту про внесення змін до Конституції України (від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010, пп. 3.2); неповноважність вирішувати питання щодо неузгодженості положень законопроекту про внесення змін до Конституції України з положеннями Конституції України (від 25 березня 1999 року № 1-в/99, п. 4; від 16 березня 2004 року № 1-в/2004, п. 10);

— конституційний контроль актів КМУ (від 1 жовтня 1998 року № 13-рп/98, п. 3);

— конституційний контроль актів про обрання/призначення на посаду, звільнення з посади — підвідомчість КСУ питань про конституційність актів про обрання/призначення суддів на посади та про звільнення їх з посад, а не про їх законність (від 27 березня 2002 року № 7-рп/2002, п. 5, п. 1 р.ч.); підвідомчість КСУ актів про призначення або звільнення посадових осіб Президентом України, ВРУ (від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002);

рішення КСУ — обов'язковість виконання рішень, висновків КСУ (від 9 червня 1998 року № 8-рп/98, п. 2; від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000, п. 2, 3, 4; від 10 червня 2010 року № 16-рп/2010, пп. 3.3; від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010, п. 6); порядок виконання рішень КСУ (від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000).

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ — юридична природа (від 3 жовтня 1997 року № 4-зп, п. 2); верховенство конституційних норм (від 3 жовтня 1997 року № 4-зп, п. 2; від 23 грудня 1997 року № 7-зп, п. 1; від 16 січня 2003 року № 1-рп/2003, пп. 1.3); встановлення винятків з конституційних норм лише Конституцією України (від 30 жовтня 1997 року № 5-зп, п. 4 р.ч.; від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99, п. 4; від 12 липня 2000 року № 9-рп/2000, п. 3; від 4 червня 2009 року № 13-рп/2009, пп. 3.2; від 17 червня 2010 року № 2-в/2010, пп. 4.4); стабільність Конституції (від 2 червня 1999 року № 2-в/99, п. 4); Конституція України як єдиний, цілісний акт (від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99, п. 2; від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000, пп. 4.2; від 11 липня 2000 року № 2-в/2000, пп. 3.1); пряма дія норм Конституції України (від 28 березня 2001 року № 2-рп/2001, п. 3; від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001, п. 2; від 25 червня 2008 року № 12-рп/2008, пп. 6.1; від 15 жовтня 2008 року № 23-рп/2008, пп. 3.2; від 15 січня 2009 року № 2-рп/2009, пп. 3.1; від 8 грудня 2011 року № 16-рп/2011, пп. 4.2, п. 1 р.ч.);

прийняття, набуття чинності — прийняття Конституції України ВРУ (від 11 липня 1997 року № 3-зп, п. 4; від 3 жовтня 1997 року № 4-зп, п. 2); набуття чинності (від 3 жовтня 1997 року № 4-зп, п. 3, п. 2. р.ч.); прийняття нової Конституції України (від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000, пп. 4.4); прийняття Конституції на всеукраїнському референдумі (від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005, пп. 4.1, 4.3; від 16 квітня 2008 року № 6-рп/2008, п. 4, п. 1 р.ч.);

внесення змін до Конституції України — обов'язковість висновку КСУ щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам Конституції України (від 9 червня 1998 року № 8-рп/98, п. 3, п. 2 р.ч.; від 25 березня

1999 року № 1-в/99, п. 3; від 2 червня 1999 року № 2-в/99, п. 5); суб'єкт звернення та форма звернення до КСУ щодо законопроекту про внесення змін до Конституції України (від 9 червня 1998 року № 8-рп/98, п. 4, п. 2 р.ч.); збалансованість дій Президента України, народних депутатів України, ВРУ при внесенні змін до Конституції України (від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000, пп. 4.2); повноважність Центральної виборчої комісії, Президента України, інших державних органів здійснювати перевірку щодо відповідності Конституції України питань, які пропонуються ініціативними групами громадян для всеукраїнського референдуму за народною ініціативою (від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000, пп. 4.2); право вето на закон про внесення змін до Конституції України (від 11 березня 2003 року № 6-рп/2003, п. 3, 4); обов'язковість перевірки КСУ щодо відповідності вимогам Конституції України законопроекту про внесення змін до Конституції України та усіх поправок, внесених до нього (від 10 вересня 2008 року № 2-в/2008, п. 2); попередній (превентивний) конституційний контроль як стадія конституційної процедури внесення змін до Основного Закону України (від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010, пп. 3.2); додержання процедури внесення змін до Конституції України (від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010); наступний конституційний контроль щодо закону про внесення змін до Конституції України після набрання ним чинності (від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010, пп. 3.3); наслідки визнання неконституційним закону про внесення змін до Конституції України у зв'язку з порушенням процедури його розгляду та ухвалення (від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010, п. 6);

попередній конституційний контроль законопроектів про внесення змін до Конституції України:

— проекту Закону України «Про внесення змін до статті 98 Конституції України» (від 25 березня 1999 року № 1-в/99);

— проекту Закону України «Про внесення змін до статті 46 Конституції України» (від 2 червня 1999 року № 2-в/99);

— проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму за народною ініціативою» (від 27 червня 2000 року № 1-в/2000);

— проекту Закону України «Про зміни до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму 16.04.2000 року» (від 11 липня 2000 року № 2-в/2000);

— проекту Закону України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України» (від 5 грудня 2000 року № 3-в/2000);

— проекту Закону України «Про внесення змін до статті 98 Конституції України» (від 21 грудня 2000 року № 4-в/2000);

— проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (статей 84, 85, 89, 92, 93, 94, 106, 147, 150, 151 та пункту 6 розділу XV Конституції України)» (від 14 березня 2001 року № 1-в/2001);

— проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України» реєстр. № 6254 від 1 грудня 2000 року (від 4 липня 2001 року № 2-в/2001);

— проекту Закону України «Про внесення змін і доповнень до Конституції України» реєстр. № 7091 від 23 лютого 2001 року (від 16 жовтня 2002 року № 1-в/2002);

— проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України» № 3207-1 (від 30 жовтня 2003 року № 1-в/2003);

— проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України» реєстр. № 4105 (від 5 листопада 2003 року № 2-в/2003);

— проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України» реєстр. № 4180 (від 10 грудня 2003 року № 3-в/2003);

— проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України» реєстр. № 4105 (від 16 березня 2004 року № 1-в/2004);

— проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України» реєстр. № 4180 (від 12 жовтня 2004 року № 2-в/2004);

— проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України» реєстр. № 3207-1 (від 7 вересня 2005 року № 1-в/2005);

— проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України щодо удосконалення системи місцевого самоврядування» реєстр. № 3207-1 (від 15 січня 2008 року № 1-в/2008);

— проекту Закону України «Про внесення зміни до Конституції України (щодо обмеження депутатської недоторканності)» реєстр. № 1375 від 18 січня 2008 року (від 10 вересня 2008 року № 2-в/2008);

— проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо гарантії недоторканності для окремих посадових осіб)» реєстр. № 3251 від 3 жовтня 2008 року (від 1 квітня 2010 року № 1-в/2010);

— проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо строків повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів)» реєстр. № 4177 від 3 березня 2010 року (від 17 червня 2010 року № 2-в/2010);

— проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» реєстр. № 7265 (від 18 листопада 2010 року № 3-в/2010).

КРИМІНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО (від 30 червня 2009 року № 16-рп/2009, пп. 3.2, п. 6); справа про Римський статут (від 11 липня 2001 року № 3-в/2001); поняття «службовий злочин», «службова особа» (від 30 жовтня 2003 року № 18-рп/2003, п. 3, п. 1 р.ч.); допустимість доказів у кримінальній справі (від 20 жовтня 2011 року № 12-рп/2011).

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ — виконавчий орган ради (від 9 лютого 2000 року № 1-рп/2000, пп. 2.1, 2.2); субординація елементів у системі місцевого самоврядування (від 9 лютого 2000 року № 1-рп/2000, пп. 3.2); зміст інституту місцевого самоврядування (від 26 березня 2002 року № 6-рп/2002, п. 4); об'єднання, роз'єднання територіальних громад (від 18 червня 2002 року № 12-рп/2002); політико-правова природа органів місцевого самоврядування (від 16 квітня 2009 року № 7-рп/2009, п. 3); органи місцевого самоврядування як суб'єкти владних повноважень (від 1 квітня 2010 року № 10-рп/2010, пп. 3.2, п. 1 р.ч.); допустимість встановлення граничного віку перебування на службі в органах місцевого самоврядування (від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007, пп. 3.2, 3.3, 3.4, 3.5);

— поняття «організація управління районами в місті Києві», «організація управління районами в містах» (від 13 липня 2001 року № 11-рп/2001, п. 3, п. 2 р.ч.); особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті Києві (від 25 грудня 2003 року № 21-рп/2003, п. 7, 8, п. 1 р.ч.); особливості здійснення

виконавчої влади та місцевого самоврядування в районах міста Києва (від 13 жовтня 2005 року № 9-рп/2005, п. 4, 5, 6, 7, п. 1 р.ч.);

строки повноважень, вибори — строк здійснення повноважень складу представницького органу місцевого самоврядування чи посадової особи, обраної на позачергових виборах (від 4 червня 2009 року № 13-рп/2009, п. 3, пп. 3.2, п. 1 р.ч.); порядок обчислення скликань представницьких органів місцевого самоврядування (рад), що формуються за результатами проведення позачергових виборів (від 4 червня 2009 року № 13-рп/2009, п. 6); відсутність у ВРУ повноваження відмінити вже призначені нею чергові або позачергові вибори до органів місцевого самоврядування (від 10 червня 2009 року № 14-рп/2009, п. 4); строк повноважень сільської, селищної, міської, районної, обласної ради та сільського, селищного, міського голови, обраних на чергових виборах (від 17 червня 2010 року № 2-в/2010; від 18 листопада 2010 року № 3-в/2010, пп. 4.5); регулювання законодавцем правовідносин, пов'язаних із датою проведення голосування на виборах органів і посадових осіб місцевого самоврядування, а також з припиненням їх повноважень (від 17 червня 2010 року № 2-в/2010, п. 5);

повноваження — межі повноважень міських рад, зокрема щодо утворення і ліквідації районів у місті (від 13 липня 2001 року № 11-рп/2001, п. 4, п. 3, 4 р.ч.); предмети відання місцевого самоврядування (від 1 квітня 2010 року № 10-рп/2010, пп. 3.2);

— право територіальних громад районів у містах та районних у місті рад самостійно здійснювати місцеве самоврядування та бути самостійними суб'єктами права комунальної власності (від 9 лютого 2000 року № 1-рп/2000, пп. 1.1, 1.2); здійснення корпоративних прав органами місцевого самоврядування щодо господарських товариств (від 20 червня 2007 року № 5-рп/2007, пп. 3.5, 3.6, 3.7); повноваження відповідних рад органів місцевого самоврядування приймати рішення про незастосування положень Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» до комунальних унітарних підприємств (від 20 червня 2007 року № 5-рп/2007, пп. 3.6, 3.7, п. 4);

— здійснення обласними радами повноважень управління зоною безумовного (обов'язкового) відселення (від 6 жовтня 2009 року № 24-рп/2009);

— забезпечення виконання цінової політики органами місцевого самоврядування (від 10 лютого 2000 року № 2-рп/2000, п. 3); фінансування житлового будівництва та придбання житла для військовослужбовців (від 13 червня 2002 року № 11-рп/2002);

— бюджетні права — принцип самостійності місцевих бюджетів (від 9 лютого 2000 року № 1-рп/2000, пп. 5.1, 5.2; від 16 лютого 2010 року № 5-рп/2010, пп. 3.4, 3.5, п. 1 р.ч.); бюджетні права місцевого самоврядування в АРК (від 27 лютого 2001 року № 1-рп/2001, пп. 4.2); право обласних та районних рад на самостійне затвердження бюджетів відповідного рівня (від 20 травня 2009 року № 11-рп/2009, пп. 3.3);

акти органів місцевого самоврядування (від 16 квітня 2009 року № 7-рп/2009, п. 4, 5, п. 1 р.ч.); зміна, скасування актів органів місцевого самоврядування (від 16 квітня 2009 року № 7-рп/2009);

статус депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів — статус міського голови (від 6 липня 1999 року № 7-рп/99, п. 4, п. 1 р.ч.); сільський, селищний міський голова (від 9 лютого 2000 року № 1-рп/2000, пп. 3.2);

— непоширення на депутатів місцевих рад принципу несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності (від 13 травня 1998 року № 6-рп/98, п. 5, 6, п. 1 р.ч.); сумісництво посад народного депутата України і міського голови (від 6 липня

1999 року № 7-рп/99); поєднання посади в місцевій державній адміністрації з мандатом депутата місцевої ради (від 4 грудня 2001 року № 16-рп/2001); поєднання депутатського мандата депутата місцевої ради з посадами керівників органів виконавчої влади (від 4 липня 2002 року № 14-рп/2002, п. 2); несумісність посади сільського, селищного, міського голови з мандатом депутата Верховної Ради АРК (від 20 травня 2004 року № 12-рп/2004);

— дострокове припинення повноважень депутатів місцевих рад (від 13 травня 1998 року № 6-рп/98, п. 7, п. 2 р.ч.); дострокове припинення повноважень сільського, селищного, міського голови (від 9 лютого 2000 року № 1-рп/2000, пп. 3.2);

— недопустимість надання права вищому керівному органу політичної партії (виборчого блоку політичних партій) відкликати депутата відповідної ради з «інших підстав, встановлених вищим керівним органом політичної партії (виборчого блоку політичних партій)» (від 27 травня 2008 року № 11-рп/2008, п. 5);

— охорона трудових прав депутатів місцевих рад (від 26 березня 2002 року № 6-рп/2002);

оплата праці посадових осіб, працівників — розмір оплати праці посадових осіб місцевого самоврядування може регулюватися державою (від 20 травня 2009 року № 11-рп/2009, пп. 3.2); можливість зміни заробітної плати працівників виконавчого апарату районних і обласних рад залежно від конкретних обставин, які обумовлюють складові в оплаті їх праці (від 20 травня 2009 року № 11-рп/2009, п. 4).

МОВНІ ПРАВА — поняття державної мови (від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99, п. 3, п. 1 р.ч.); застосування української мови (від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99); застосування мов у галузі кінематографії (від 20 грудня 2007 року № 13-рп/2007); мова судочинства (від 22 квітня 2008 року № 8-рп/2008, п. 5, 6; від 13 грудня 2011 року № 17-рп/2011, п. 4); застосування української мови, застосування та вивчення мов національних меншин у навчальній і виховній роботі в загальноосвітніх навчальних закладах (від 2 лютого 2010 року № 4-рп/2010, п. 4); встановлення порядку застосування мов (від 2 лютого 2010 року № 4-рп/2010, пп. 5.2).

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ — представництво Українського народу (від 7 липня 1998 року № 11-рп/98, п. 2; від 3 грудня 1998 року № 17-рп/98, п. 3; від 6 квітня 2010 року № 11-рп/2010, п. 6);

статус (від 10 травня 2000 року № 8-рп/2000);

— обов'язок голосувати особисто (від 7 липня 1998 року № 11-рп/98; від 14 березня 2001 року № 1-в/2001, п. 6); особиста участь народного депутата України у засіданнях ВРУ та її органів, до складу яких його обрано (від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002, п. 3, 4);

— несумісність депутатського мандата (від 13 травня 1997 року № 1-зп; від 6 липня 1999 року № 7-рп/99; від 6 грудня 2001 року № 17-рп/2001, пп. 1.2; від 4 липня 2002 року № 14-рп/2002); звільнення з інших посад у разі суміщення (від 29 січня 2008 року № 2-рп/2008, п. 5, 6); зайняття особами, уповноваженими на виконання функцій держави, викладацькою, науковою, творчою діяльністю у робочий час (від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010, пп. 3.2, 3.2.2);

— обмеження повноважень народного депутата України (від 26 червня 2003 року № 12-рп/2003, п. 7, пп. 1.4 р.ч.); неповноважність Голови ВРУ обмежувати виконання народним депутатом України його конституційних повноважень (від 29 січня 2008 року № 2-рп/2008, пп. 6.3.4);

— дострокове припинення повноважень (від 13 травня 1997 року № 1-зп, п. 1, п. 1, 2, 3 р.ч.);

гарантії діяльності:

— гарантії депутатської недоторканності (від 27 жовтня 1999 року № 9-рп/99, п. 4, пп. 1.3, 1.4 р.ч.; від 27 червня 2000 року № 1-в/2000, пп. 3.2; від 11 липня 2000 року № 2-в/2000, пп. 3.2; від 5 грудня 2000 року № 3-в/2000, п. 3; від 11 липня 2001 року № 3-в/2001, пп. 2.2; від 10 квітня 2003 року № 7-рп/2003, п. 4, пп. 1.3 р.ч.; від 26 червня 2003 року № 12-рп/2003, п. 5, пп. 1.1 р.ч.; від 10 вересня 2008 року № 2-в/2008, п. 1, 4; від 1 квітня 2010 року № 1-в/2010, пп. 4.1, 4.3); строк, на який поширюється депутатська недоторканність (від 27 жовтня 1999 року № 9-рп/99, п. 4, пп. 1.4 р.ч.; від 10 квітня 2003 року № 7-рп/2003, п. 4; від 26 червня 2003 року № 12-рп/2003, п. 5); затримання, арешт народного депутата України (від 26 червня 2003 року № 12-рп/2003, п. 6, пп. 1.1, 1.2, 1.3 р.ч.); відповідальність за образи чи наклеп (від 1 квітня 2010 року № 1-в/2010, пп. 4.2); притягнення до адміністративної відповідальності (від 10 квітня 2003 року № 7-рп/2003, п. 4, пп. 1.3 р.ч.);

— право об'єднуватися в депутатські групи (фракції) (від 3 грудня 1998 року № 17-рп/98, п. 2, 3); перебування народного депутата України у депутатській фракції (від 25 червня 2008 року № 12-рп/2008); участь у формуванні коаліції депутатських фракцій (від 6 квітня 2010 року № 11-рп/2010, п. 6);

— право невідкладного прийому (від 10 квітня 2003 року № 7-рп/2003, п. 2, пп. 1.1 р.ч.); право народного депутата України безперешкодно відвідувати органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також право безперешкодного доступу на всі підприємства, в установи та організації, розташовані на території України (від 10 квітня 2003 року № 7-рп/2003, п. 3, пп. 1.2 р.ч.); відсутність обов'язку у Президента України невідкладно приймати народного депутата України з питань депутатської діяльності (від 10 квітня 2003 року № 7-рп/2003, п. 2, 3, пп. 1.1 р.ч.);

— право на запит (від 19 травня 1999 року № 4-рп/99; від 11 квітня 2000 року № 4-рп/2000; від 10 травня 2000 року № 8-рп/2000, п. 3, 4; від 14 жовтня 2003 року № 16-рп/2003, п. 6, 7, пп. 1.2 р.ч.); непоширення права народного депутата України на запит на питання, пов'язані із здійсненням правосуддя у конкретних справах (від 19 травня 1999 року № 4-рп/99, п. 2, 3, пп. 1.1 р.ч.; від 20 березня 2002 року № 4-рп/2002); право на запит та право на звернення (від 5 березня 2003 року № 5-рп/2003, пп. 4.1; від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008, п. 3); право на запит, право на звернення до органів дізнання і досудового слідства (від 20 березня 2002 року № 4-рп/2002); звернення до ВРЮ про наявність підстав для звільнення судді з посади, про факт дисциплінарного проступку судді Верховного Суду України або судді вищого спеціалізованого суду (від 21 травня 2002 року № 9-рп/2002, п. 7); запит, звернення народного депутата України до НБУ або його посадових осіб (від 5 березня 2003 року № 5-рп/2003, пп. 4.1, пп. 1.1, 1.2 р.ч.); направлення запиту до Президента України (від 14 жовтня 2003 року № 16-рп/2003);

— право народного депутата України і Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини вносити до ВРЮ подання про відкриття дисциплінарного провадження стосовно суддів Верховного Суду України і суддів вищих спеціалізованих судів та пропозиції про прийняття подання про звільнення суддів з посади (від 21 травня 2002 року № 9-рп/2002, п. 7);

— право використання засобів масової інформації (від 10 травня 2000 року № 8-рп/2000, п. 5);

— надання гарантій колишнім народним депутатам України (від 10 травня 2000 року № 8-рп/2000, п. 6).

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ (НБУ) — банківський нагляд (від 5 березня 2003 року № 5-рп/2003, п. 4); звернення народних депутатів України, комітетів ВРУ до НБУ, його посадових осіб (від 5 березня 2003 року № 5-рп/2003); призначення на посаду та звільнення з посади Голови НБУ (від 26 лютого 2009 року № 6-рп/2009, пп. 3.1, 3.3, п. 1 р.ч.); економічна самостійність (від 11 травня 2010 року № 13-рп/2010, пп. 3.2).

НЕДОТОРКАНИСТЬ ЖИТЛА, іншого володіння особи — примусове проникнення до житла чи іншого володіння боржника для виконання ухвали суду про забезпечення позову (від 31 травня 2011 року № 4-рп/2011).

ОБ'ЄДНАННЯ ГРОМАДЯН — невтручання держави у здійснювану в рамках закону діяльність об'єднань громадян (від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001, п. 4.3; від 13 грудня 2001 року № 18-рп/2001, п. 2, 3); тимчасове припинення та заборона діяльності Компартії України (від 27 грудня 2001 року № 20-рп/2001, п. 7, 8); принцип рівності всіх об'єднань громадян перед законом (від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007, п. 4, 11); див. також: політичні партії.

ОБЧИСЛЕННЯ СТРОКІВ (від 7 липня 1998 року № 11-рп/98, п. 3); строки підписання та офіційного оприлюднення законів України (від 7 липня 1998 року № 11-рп/98, п. 3); строки завчасного сповіщення про мирні зібрання (від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001); розумний строк досудового слідства (від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003, п. 8); строки оскарження порушень під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування (від 3 липня 2003 року № 13-рп/2003, п. 3); строки перебування на посту Президента України (від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003, п. 8, п. 1 р.ч.); обчислення строку, протягом якого пленарні засідання ВРУ не можуть розпочатися (від 19 травня 2004 року № 11-рп/2004, п. 4, п. 1 р.ч.); встановлення виключно законом строків звернення до суду (від 22 червня 2004 року № 13-рп/2004, п. 3); строк повноважень Генерального прокурора України та підпорядкованих йому прокурорів (від 2 квітня 2008 року № 5-рп/2008); обчислення строків повноважень представницьких органів (від 4 червня 2009 року № 13-рп/2009, пп. 3.2, п. 1 р.ч.); строк здійснення повноважень складу представницького органу місцевого самоврядування чи посадової особи, обраної на позачергових виборах (від 4 червня 2009 року № 13-рп/2009, пп. 3.2, п. 1 р.ч.); встановлення скорочених строків розгляду позовних заяв (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.8, 3.9); строки адміністративного затримання (від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011, пп. 3.5, 3.6, 3.7, 4.1, 4.2); встановлення строків у судовому процесі (від 13 грудня 2011 року № 17-рп/2011, пп. 6.1).

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ — принцип самостійності органів законодавчої і виконавчої влади у здійсненні покладених на них повноважень (від 23 грудня 1997 року № 7-зп, п. 2); надання Конституцією України державним органам спеціального статусу через особливості призначення посадових осіб (від 1 липня 1998 року № 9-рп/98, п. 3; від 28 січня 2003 року № 2-рп/2003, п. 3); попереднє погодження кандидатур на посади як засіб реалізації повноважень (від 15 січня 2009 року № 2-рп/2009, пп. 3.2, 3.3; від 24 грудня 2009 року № 36-рп/2009, пп. 3.2); періодичність обрання та призначення органів державної влади (від 28 квітня 2009 року № 8-рп/2009, пп. 3.1); попереднє погодження структури центрального апарату міністерства як засіб реалізації повноважень (від 24 грудня 2009 року

№ 36-рп/2009, пп. 3.2); фінансування державних органів (від 11 березня 2010 року № 7-рп/2010, пп. 3.2).

ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ — патентування підприємницької діяльності (від 21 грудня 2000 року № 16-рп/2000); право держави визначати механізм виплати і доставки пенсій та грошової допомоги (від 20 червня 2001 року № 10-рп/2001, п. 3); оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями (від 29 січня 2002 року № 1-рп/2002, п. 3, 4); організація розповсюдження поштових марок, маркованих конвертів і карток (від 28 травня 2003 року № 10-рп/2003); запровадження державної монополії у сфері контролю за виробництвом окремих видів продукції (від 31 березня 2004 року № 8-рп/2004); допустимість державного регулювання мінімальної ціни на цукор (від 15 квітня 2004 року № 10-рп/2004, п. 3, 4); морський порт як державне підприємство (від 15 грудня 2004 року № 21-рп/2004, п. 3).

ПОДАТКИ — оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями (від 29 січня 2002 року № 1-рп/2002; від 14 березня 2002 року № 3-уп/2002); звільнення від оподаткування операцій з передачі земельних ділянок (від 5 лютого 2004 року № 2-рп/2004, п. 5, п. 1 р.ч.); податкова застава (від 24 березня 2005 року № 2-рп/2005); право Верховної Ради АРК і сільських, селищних, міських рад встановлювати додаткові пільги щодо оподаткування у межах сум, які надходять до їх бюджетів (від 16 лютого 2010 року № 5-рп/2010, пп. 3.5, п. 1 р.ч.).

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ — всеукраїнський статус (від 3 березня 1998 року № 2-рп/98); право на свободу утворення (від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007, п. 4, пп. 5.1, п. 6, 8, 10); обмеження у фінансуванні (від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007, пп. 5.1); участь у виборчому процесі (від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007, п. 7); утворення та реєстрація партійних організацій (від 16 жовтня 2007 року № 9-рп/2007); див. також: об'єднання громадян.

ПОСАДОВІ ОСОБИ:

статус посадової особи — недоторканність посадових осіб (від 23 грудня 1997 року № 7-зп, п. 1; від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98, п. 11; див. також: народний депутат України (гарантії депутатської недоторканності); Президент України (гарантії недоторканності); статус суддів (заборона впливу на суддів у будь-який спосіб); надання Конституцією України державним органам спеціального статусу через особливості призначення посадових осіб (від 1 липня 1998 року № 9-рп/98, п. 3; від 28 січня 2003 року № 2-рп/2003, п. 3); сільський, селищний міський голова (від 9 лютого 2000 року № 1-рп/2000, пп. 3.2); правове регулювання статусу Прем'єр-міністра України, членів КМУ та інших посадових осіб (від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002, п. 4); притягнення до відповідальності за порушення присяги осіб, які входять до складу ВРЮ за посадою (від 21 травня 2002 року № 9-рп/2002, п. 5); керівник центрального чи місцевого органу виконавчої влади (від 17 жовтня 2002 року № 16-рп/2002, п. 2, п. 1 р.ч.); суміщення службової діяльності керівників органів виконавчої влади (від 17 жовтня 2002 року № 16-рп/2002); межі допустимої інформації щодо посадових та службових осіб (від 10 квітня 2003 року № 8-рп/2003, п. 3); особливості у статусі київського міського голови (від 25 грудня 2003 року № 21-рп/2003, п. 8); зайняття особами, уповноваженими на виконання функцій держави, викладацькою, науковою, творчою діяльністю у робочий час (від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010, пп. 3.2); див. також: представницький мандат;

призначення на посаду, звільнення з посади — допустимість встановлення кваліфікаційних вимог до претендентів на певні посади (від 18 квітня 2000 року № 5-рп/2000, п. 2); тимчасове виконання обов'язків та призначення на посади ВРУ, Президентом України посадових осіб (від 27 квітня 2000 року № 7-рп/2000); підвідомчість актів про призначення або звільнення посадових осіб Президентом України, ВРУ (від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002); допустимість встановлення граничного віку перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування (від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007, пп. 3.2, 3.3, 3.4, 3.5); заборона участі у передвиборчій агітації (від 24 березня 2005 року № 3-рп/2005, п. 4, п. 1 р.ч.); припинення повноважень члена ВРЮ (від 17 квітня 2008 року № 7-рп/2008); відсутність вікових обмежень щодо перебування у складі ВРЮ та підстав для дострокового припинення їх повноважень у зв'язку з досягненням певного віку (від 18 вересня 2008 року № 18-рп/2008, пп. 3.1, 3.2); попереднє погодження кандидатур на посади (від 15 січня 2009 року № 2-рп/2009, пп. 3.2, 3.3; від 25 лютого 2009 року № 5-рп/2009, пп. 2.2); звільнення з посади Голови НБУ (від 26 лютого 2009 року № 6-рп/2009); проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, їх близьких та інших осіб (від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010, п. 4);

оплата праці — можливість держави регулювати розмір оплати праці посадових осіб місцевого самоврядування (від 20 травня 2009 року № 11-рп/2009, пп. 3.2); можливість зміни заробітної плати працівників виконавчого апарату районних і обласних рад залежно від конкретних обставин, які обумовлюють складові в оплаті їх праці (від 20 травня 2009 року № 11-рп/2009, п. 4).

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА — винятки стосовно прав і свобод (від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99, п. 4); охоронюваний законом інтерес (від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004, п. 3, 4, п. 1 р.ч.); пріоритет природних прав людини (від 29 січня 2008 року № 2-рп/2008, пп. 6.1);

забезпечення прав і свобод (від 24 грудня 2004 року № 22-рп/2004, пп. 3.2; від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.15);

зміст, обсяг прав і свобод (від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, пп. 5.2; від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005, п. 4; від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.15);

звуження змісту та обсягу прав і свобод (від 22 квітня 2008 року № 8-рп/2008, пп. 6.2; від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008, пп. 5.4, п. 7; від 28 квітня 2009 року № 9-рп/2009, п. 5; від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.15); звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням (від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, пп. 5.2); звуження процесуальних прав і гарантій особи (від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010, пп. 3.3);

скасування конституційних прав і свобод (від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, пп. 5.2; від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008, пп. 5.4, п. 7);

обмеження конституційних прав і свобод (від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007, п. 10; від 1 квітня 2010 року № 1-в/2010, пп. 4.3; від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010, пп. 3.1; від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010, пп. 3.2.2; від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010, пп. 4.1); недопустимість обмеження нормами процесуального права норм матеріального права (від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, пп. 5.5); можливість встановлення обмеження (від 19 жовтня 2009 року

№ 26-рп/2009, пп. 3.3; від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010, пп. 3.1); недопустимість будь-яких обмежень у правах громадян за ознаками майнового стану, зокрема залежно від отримання працюючими пенсіонерами заробітної плати (від 18 червня 2007 року № 4-рп/2007, пп. 3.4); недопустимість зупинення дії положень законів, якими визначено права і свободи громадян, їх зміст та обсяг (від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007, пп. 3.1; від 8 жовтня 2008 року № 20-рп/2008, п. 5; від 1 квітня 2010 року № 1-в/2010, пп. 4.3; див. також: закон про Державний бюджет України).

ПРАВО БРАТИ УЧАСТЬ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНИМИ СПРАВАМИ — нетотожність праву на працю (від 29 січня 2008 року № 2-рп/2008, пп. 6.1.2); недопустимість позбавлення громадянина права брати участь в управлінні державними справами шляхом участі у роботі окружної або дільничної виборчої комісії у зв'язку з його проживанням за межами відповідного округу або міста (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.3).

ПРАВОВА ДЕРЖАВА (від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, пп. 4.2; від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, пп. 5.3, 5.4; від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010, п. 4, 5); ієрархія нормативних актів (від 19 червня 2001 року № 9-рп/2001, пп. 4.1); обов'язок невтручання у реалізацію громадянами права на свободу об'єднання, в діяльність об'єднання (від 13 грудня 2001 року № 18-рп/2001, п. 2); передбачуваність законодавчої політики (від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005, п. 4); недопустимість невиконання державою своїх соціальних зобов'язань щодо окремих осіб (від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007, пп. 3.2; від 28 квітня 2009 року № 9-рп/2009, п. 5; від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011, пп. 2.1); сприяння розвитку громадського самоврядування (від 10 січня 2008 року № 1-рп/2008, пп. 5.1); неможливість довільно відмовитися від взятих на себе фінансових зобов'язань (від 27 листопада 2008 року № 26-рп/2008, пп. 3.3); пропорційність (від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011, пп. 2.1).

ПРАВО ВЕТО (від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002, п. 2); право вето на закон про внесення змін до Конституції України (від 11 березня 2003 року № 6-рп/2003, п. 3, 4); юридичні наслідки застосування права вето (від 7 липня 2009 року № 17-рп/2009, п. 4; від 14 липня 2009 року № 46-уп/2009; від 14 липня 2009 року № 18-рп/2009, пп. 3.3; від 26 листопада 2009 року № 30-рп/2009, пп. 3.2); право вето як елемент механізму стримувань і противаг у здійсненні влади (від 10 вересня 2009 року № 20-рп/2009, п. 3).

ПРАВОВІ АКТИ:

ВИДИ — нормативні, ненормативні (від 23 червня 1997 року № 2-зп, п. 1); ознаки нормативності правових актів (від 27 грудня 2001 року № 20-рп/2001, п. 6); визначення нормативного регулювання (від 3 лютого 2009 року № 4-рп/2009, п. 7); акти правозастосовного характеру (від 10 червня 2009 року № 14-рп/2009, пп. 2.3); правові акти управління (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.14; від 14 грудня 2011 року № 19-рп/2011, пп. 4.1, 4.2);

ЗАКОНОДАВСТВО — термін «законодавство» (від 9 липня 1998 року № 12-рп/98); недопустимість визначення діяння як правопорушення будь-яким іншим нормативно-правовим актом, крім закону (від 19 квітня 2000 року № 6-рп/2000, п. 2, 4); визнання неконституційним правового акта, стосовно якого були порушені процесуальні вимоги (від 12 липня 2000 року № 9-рп/2000, п. 2); ієрархія нормативно-правових актів (від 19 червня 2001 року № 9-рп/2001, пп. 4.1; від 16 січня 2003 року

№ 1-рп/2003, пп. 1.3); недопустимість відтворення положень правових актів, визнаних неконституційними (від 10 червня 2010 року № 16-рп/2010, пп. 3.3); неконституційність одночасного прийняття самостійних правових актів, предмет регулювання та конституційно визначені процедури розгляду і ухвалення яких є різними (від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010, п. 5); наслідки визнання неконституційним закону у зв'язку з порушенням процедури його розгляду та ухвалення (від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010, п. 5, 6);

дія, чинність — дія однопредметних нормативних правових актів однакової сили (від 3 жовтня 1997 року № 4-зп, п. 3); момент втрати чинності законами, іншими правовими актами або їх окремими положеннями, визнаними неконституційними (від 24 грудня 1997 року № 8-зп, п. 4; від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000, п. 2, 4); дія нормативно-правового акта (від 13 травня 1997 року № 1-зп, п. 5; від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99, п. 2, 3, п. 1 р.ч.; від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001, п. 4; від 27 лютого 2003 року № 4-рп/2003, п. 5); див. також: дія нормативно-правового акта в часі; принцип незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів;

правові акти органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб:

ВРУ — див.: Верховна Рада України (акти та дії ВРУ, органів ВРУ);

Президента України — див.: Президент України (акти та дії Президента України);

КМУ — див.: Кабінет Міністрів України (акти КМУ);

АРК — див.: Автономна Республіка Крим (Конституція АРК; правові акти Верховної Ради АРК);

органів місцевого самоврядування — див.: місцеве самоврядування (акти органів місцевого самоврядування);

правові акти посадової особи — правові акти посадової особи — керівника виконавчого органу (від 17 жовтня 2002 року № 16-рп/2002, п. 2).

ПРАВО ВЛАСНОСТІ (від 12 лютого 2002 року № 3-рп/2002, пп. 3.1); правовий статус суб'єктів права різних форм власності (від 12 лютого 2002 року № 3-рп/2002, пп. 3.1; від 10 червня 2003 року № 11-рп/2003, пп. 3.3); непорушність права власності (від 11 листопада 2004 року № 16-рп/2004, п. 5); допустимість обмеження права власності (10 жовтня 2001 року № 13-рп/2001, пп. 5.4; від 11 травня 2005 року 4-рп/2005, пп. 4.2); примусове відчуження об'єкта права приватної власності (від 16 жовтня 2008 року № 24-рп/2008, п. 5); віднесення об'єктів права приватної власності до національного культурного надбання не має на меті зміну форми власності (від 16 жовтня 2008 року № 24-рп/2008, п. 6);

питання приватизації — допустимість внесення змін до переліку об'єктів права власності, які не підлягають приватизації (від 1 липня 1998 року № 9-рп/98, п. 2); безоплатна приватизація житла (від 10 червня 2010 року № 15-рп/2010, пп. 3.3, п. 1 р.ч.); див. також: приватизація;

окремі питання здійснення права власності фізичними та юридичними особами — збереження довіреною особам кандидатів у народні депутати України заробітної плати за останнім місцем роботи на час звільнення їх від виконання виробничих або службових обов'язків без згоди власника та компенсації йому витрат за рахунок коштів Державного бюджету України (від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98, п. 12); заощадження громадян (від 10 жовтня 2001 року № 13-рп/2001); реальність будь-якого суб'єктивного права власності (від 10 жовтня 2001 року № 13-рп/2001, пп. 5.1); запровадження порядку грошових взаєморозрахунків на енергоринку з викорис-

танням розподільчих рахунків в установах уповноваженого банку (від 12 лютого 2002 року № 3-рп/2002); захист права власності організацій споживчої кооперації (від 11 листопада 2004 року № 16-рп/2004); права акціонерів ЗАТ (від 11 травня 2005 року № 4-рп/2005, п. 4, п. 1 р.ч.); права співвласників на допоміжні приміщення багатоквартирних будинків (від 2 березня 2004 року № 4-рп/2004, п. 4, п. 1 р.ч.); право на допоміжні приміщення у будинку чи гуртожитку, технічне обладнання, елементи зовнішнього благоустрою (від 9 листопада 2011 року № 14-рп/2011);

право власності на землю — передача земельних ділянок (від 5 лютого 2004 року № 2-рп/2004, п. 5, п. 1 р.ч.); порядок переоформлення права власності або права оренди на земельні ділянки (від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005); правовий режим власності (від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, п. 6; від 11 листопада 2008 року № 25-рп/2008, пп. 3.4).

ПРАВО ГРОМАДЯН ЗБИРАТИСЯ МИРНО — строки завчасного сповіщення про мирні зібрання (від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001).

ПРАВО ГРОМАДЯН НА СВОБОДУ ОБ'ЄДНАННЯ — свобода утворення профспілок (від 18 жовтня 2000 року № 11-рп/2000); межі втручання держави в реалізацію права громадян на свободу об'єднання (від 13 грудня 2001 року № 18-рп/2001, п. 2, 3, 4, 5); право громадян України на свободу об'єднання у політичні партії (від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007, п. 2, 3, 4).

ПРАВО КОЖНОГО БУДЬ-ЯКИМИ НЕ ЗАБОРОНЕНИМИ ЗАКОНОМ ЗАСОБАМИ ЗАХИЩАТИ СВОЇ ПРАВА І СВОБОДИ ВІД ПОРУШЕНЬ І ПРОТИПРАВНИХ ПОСЯГАНЬ (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.7); досудове врегулювання спорів (від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002); звернення до третейського суду (від 10 січня 2008 року № 1-рп/2008, пп. 3.1).

ПРАВО КОЖНОГО НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я, МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ ТА МЕДИЧНЕ СТРАХУВАННЯ — платні медичні послуги (від 25 листопада 1998 року № 15-рп/98); добровільність медичного страхування громадян (від 29 травня 2002 року № 10-рп/2002, п. 4).

ПРАВО НА ЖИТЛО (від 10 червня 2010 року № 15-рп/2010, пп. 3.1).

ПРАВО НА ЖИТТЯ — смертна кара як вид покарання (від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99).

ПРАВО НА ОСВІТУ — обов'язковість повної загальної середньої освіти (від 21 листопада 2002 року № 18-рп/2002, п. 5); безоплатне користування шкільними підручниками (від 21 листопада 2002 року № 18-рп/2002, п. 5); доступність і безоплатність освіти (від 4 березня 2004 року № 5-рп/2004); автономія та самоврядування вищих навчальних закладів (від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004, пп. 4.4).

ПРАВО НАПРАВЛЯТИ ІНДИВІДУАЛЬНІ ЧИ КОЛЕКТИВНІ ПИСЬМОВІ ЗВЕРНЕННЯ АБО ОСОБИСТО ЗВЕРТАТИСЯ ДО ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ПОСАДОВИХ І СЛУЖБОВИХ ОСІБ ЦИХ ОРГАНІВ — заборона звертатися до ЦВК зі скаргами, що стосуються підготовки і проведення виборів Президента України, у день голосування і наступні дні виборчого процесу, заборона розглядати ЦВК такі скарги (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.6).

ПРАВО НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ (від 16 листопада 2000 року № 13-рп/2000; від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009); право вільного вибору захисника (від 16 листопада 2000 року № 13-рп/2000).

ПРАВО НА ПРАЦЮ (від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007, пп. 3.1); особливості правового регулювання трудових відносин (від 9 липня 1998 року № 12-рп/98); трудовий договір (контракт) (від 9 липня 1998 року № 12-рп/98, п. 4, 5, п. 1 р.ч.); зміст права на працю (від 9 липня 1998 року № 12-рп/98, п. 4); надання профспілкою згоди на розірвання трудового договору з працівником (від 29 жовтня 1998 року № 14-рп/98, п. 3, п. 1 р.ч.); свобода праці (від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004, пп. 4.1); невід’ємність права заробляти собі на життя від права на саме життя (від 29 січня 2008 року № 2-рп/2008, пп. 6.1.1, 6.1.2, 6.1.3); нетотожність права брати участь в управлінні державними справами праву на працю (від 29 січня 2008 року № 2-рп/2008, пп. 6.1.2);

право на працю окремих категорій громадян (від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004, пп. 4.1); охорона трудових прав депутатів місцевих рад (від 26 березня 2002 року № 6-рп/2002, п. 5, 6, 7); граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу (від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004); можливість зміни заробітної плати працівників виконавчого апарату районних і обласних рад залежно від конкретних обставин, які обумовлюють складові в оплаті їх праці (від 20 травня 2009 року № 11-рп/2009, п. 4).

ПРАВО НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ, ВІЛЬНИЙ ВИБІР МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ — недопустимість встановлення дозвільного порядку вибору особою місця проживання (прописки) (від 14 листопада 2001 року № 15-рп/2001, п. 4); недопустимість обмеження цього права через підозру у зайнятті бродяжництвом (від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010, пп. 3.3, 3.4).

ПРАВО НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНИСТЬ (від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011, пп. 3.3);

— затримання (від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011, пп. 3.5); затримання, арешт і тримання під вартою (від 26 червня 2003 року № 12-рп/2003, п. 6); необґрунтованість затримання за підозрою у діяннях, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010, пп. 3.2, 3.3; від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011, п. 5); обов’язок органів державної влади та їх посадових осіб забезпечувати дотримання норм матеріального та процесуального права при затриманні (від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010, пп. 3.2); доставлення правопорушника (від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011, пп. 4.2);

— врахування тяжкості злочину при застосуванні запобіжного заходу (від 8 липня 2003 року № 14-рп/2003).

ПРАВО НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ — визначення механізму виплати і доставки пенсій та грошової допомоги (від 20 червня 2001 року № 10-рп/2001, п. 2, 3); безоплатна медична допомога (від 29 травня 2002 року № 10-рп/2002); державне регулювання вартості оформлення передплати та доставки друкованих періодичних видань (від 16 березня 2004 року № 6-рп/2004, п. 6, 7); надання допомоги по тимчасовій непрацездатності (від 17 березня 2005 року № 1-рп/2005); щодо розміру заробітної плати працівників апарату судів та працівників державної судової адміністрації (від 18 червня 2007 року № 4-рп/2007, пп. 3.5); право застрахованих громадян, які потерпіли на виробництві від нещасного випадку або професійного захворювання, на відшкодування моральної шкоди за рахунок власника або уповноваженого ним органу (роботодавця) (від 8 жовтня 2008 року № 20-рп/2008, п. 5, 6); допомога по безробіттю звільненим за угодою сторін (від 28 квітня 2009 року № 9-рп/2009, п. 5); недопустимість звуження змісту та обсягу права на достатній

життєвий рівень (від 28 квітня 2009 року № 9-рп/2009, п. 5); розміри соціальних виплат (від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011, пп. 2.1);

пільги, компенсації, гарантії — недопустимість зупинення дії або обмеження пільг, компенсацій і гарантії (від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002; від 1 грудня 2004 року № 20-рп/2004, п. 6; від 11 жовтня 2005 року № 5-рп/2005, п. 5, 6; від 27 листопада 2008 року № 26-рп/2008, п. 4; див. також: закон про Державний бюджет України); соціальні гарантії громадян (від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007); недопустимість невиконання державою своїх соціальних зобов'язань щодо окремих осіб (від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007, пп. 3.2; від 28 квітня 2009 року № 9-рп/2009, п. 5; від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011, пп. 2.1); недопустимість довільної відмови держави від узятих на себе фінансових зобов'язань (від 27 листопада 2008 року № 26-рп/2008, пп. 3.3);

— право на житлово-комунальні пільги членів сім'ї окремих категорій громадян (від 3 червня 1999 року № 5-рп/99); пільги щодо оплати жилої площі, комунальних послуг та палива членам сімей працівників міліції, державної пожежної охорони, звільнених зі служби (від 6 липня 1999 року № 8-рп/99); забезпечення житлом військовослужбовців (від 13 червня 2002 року № 11-рп/2002); набуття статусу ветерана органів внутрішніх справ і надання встановлених пільг (від 27 лютого 2003 року № 4-рп/2003); соціальний захист військовослужбовців та працівників правоохоронних органів (від 17 березня 2004 року № 7-рп/2004); виокремлення Конституцією України категорій громадян України, які потребують додаткових гарантії соціального захисту з боку держави (від 17 березня 2004 року № 7-рп/2004, п. 3; від 1 грудня 2004 року № 20-рп/2004, п. 7; від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005, п. 5, 6);

право на пенсійне забезпечення (від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005, п. 5); право на соціальний захист громадян у старості (від 2 червня 1999 року № 2-в/99); визначення умов обчислення стажу наукової роботи для надання підвищеної пенсії (від 19 червня 2001 року № 9-рп/2001, п. 4); недопустимість обмеження розміру пенсії із солідарної системи (від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005, п. 5); рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання (від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005); перерахунок пенсій військовослужбовців (від 14 червня 2007 року № 3-рп/2007, п. 4); недопустимість встановлення законом граничного розміру щомісячного довічного грошового утримання чи пенсії (від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005, п. 7; від 18 червня 2007 року № 4-рп/2007, пп. 3.2, 3.4; від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008, пп. 7.5); додаткові гарантії соціального захисту з боку держави громадянам, яким пенсія призначається за спеціальними законами (від 18 червня 2007 року № 4-рп/2007, пп. 3.4); право на одержання пенсії громадянами, які виїхали на постійне проживання за кордон (від 7 жовтня 2009 року № 25-рп/2009).

ПРАВО НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ (від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001, п. 3, пп. 4.3; від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002, п. 3, 4); конституційне право кожного на безпосереднє звернення до суду (від 30 жовтня 1997 року № 5-зп, п. 2, 3, 4 р.ч.; від 25 листопада 1997 року № 6-зп, п. 1 р.ч.); недопустимість відмови у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства (від 25 грудня 1997 року № 9-зп, п. 2, п. 1, 2 р.ч.); залежність реалізації права від створення державою належних умов для діяльності судів (від 24 червня 1999 року № 6-рп/99, п. 3; від 3 жовтня 2001 року № 12-рп/2001, п. 4); можливість обмеження права на справедливий судовий розгляд (від 20 червня 2007 року № 5-рп/2007, п. 3); недійсність відмови від права на звернення до суду (від 13 грудня 2011 року № 17-рп/2011, пп. 6.2); судовий контроль за виконанням судових рішень (від

13 грудня 2011 року № 17-рп/2011, пп. 6.3); право особи на отримання повідомлення про виклик до суду (від 13 грудня 2011 року № 17-рп/2011, пп. 6.4);

оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (від 3 жовтня 1997 року № 4-зп, п. 3 р.ч.; від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001, п. 4); право на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи (від 25 листопада 1997 року № 6-зп); оскарження актів ВРЮ (від 27 березня 2002 року № 7-рп/2002, п. 6; від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011, пп. 3.3); оскарження актів ВРУ, Президента України про призначення на посади та звільнення з посад (від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002, п. 5); оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв і повідомлень про злочини (від 14 грудня 2011 року № 19-рп/2011); право на оскарження рішень, прийнятих суб'єктами владних повноважень, дій, вчинених ними під час здійснення управлінських функцій, а також невиконання повноважень, встановлених законодавством (від 14 грудня 2011 року № 19-рп/2011, пп. 4.2);

— право на судовий захист виборчих прав громадян — недопустимість встановлення обмежень захисту в судовому порядку виборчих прав громадян (від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98, п. 9); право на оскарження порушень під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування (від 3 липня 2003 року № 13-рп/2003, пп. 3.2); пов'язаність встановлення скорочених строків розгляду позовних заяв з характером виборчого процесу (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.9); право на оскарження до суду порушень, які можуть мати місце при підрахунку голосів та встановленні результатів виборів (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.10); поширення юрисдикції судів на правовідносини, які мали місце в процесі складання протоколів щодо встановлення підсумків голосування у межах територіального виборчого округу під час проведення виборів Президента України, а також протоколів про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.11);

— недопустимість обмеження права на судовий захист посадових осіб, які призначаються на посади та звільняються з посад Президентом України, ВРУ (від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002, п. 3);

— розгляд судом на стадії досудового слідства скарг на постанови слідчого та прокурора про порушення кримінальної справи щодо певної особи (від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003, п. 9); можливість оскарження в касаційному порядку рішень місцевих та апеляційних судів щодо постанов про відмову в порушенні кримінальної справи, за винятком випадків, встановлених законом (від 11 грудня 2007 року № 11-рп/2007, п. 3, п. 1 р.ч.); недопустимість розгляду судом справи за відсутності матеріалів, згідно з якими було прийнято рішення про порушення кримінальної справи (від 30 червня 2009 року № 16-рп/2009, п. 4);

— судовий захист охоронюваного законом інтересу акціонера, акціонерного товариства (від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004, п. 4, п. 2 р.ч.);

— процесуальні строки — визначення виключно законом строків звернення до суду (від 22 червня 2004 року № 13-рп/2004, п. 3); невиконання судом вимоги щодо розгляду справ у стислий строк не може бути підставою для залишення скарги без розгляду у зв'язку із закінченням строків (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.8); зв'язок встановлення скорочених строків розгляду позовних заяв з характером виборчого процесу (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.9);

допустимість скорочення строків здійснення окремих процесуальних дій (від 13 грудня 2011 року № 17-рп/2011, пп. 6.1).

ПРАВО РІВНОГО ДОСТУПУ ДО ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ, А ТАКОЖ ДО СЛУЖБИ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — допустимість встановлення граничного віку перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування (від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007, пп. 3.2, 3.3, 3.4, 3.5).

ПРАВОСУДДЯ (від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003, п. 9; від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.8; від 27 січня 2010 року № 3-рп/2010, пп. 3.1); третейський розгляд не є правосуддям (від 10 січня 2008 року № 1-рп/2008, п. 4);

— здійснення правосуддя (від 21 травня 2002 року № 9-рп/2002, п. 7); здійснення правосуддя судами, утвореними на підставі Конституції України та у визначеному законом порядку (від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010, пп. 3.1);

— недопустимість втручання у здійснення правосуддя (від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011, пп. 3.2); непоширення права народного депутата України на запит на питання, пов'язані із здійсненням правосуддя у конкретних справах (від 19 травня 1999 року № 4-рп/99, п. 2, 3, пп. 1.1 р.ч.; від 20 березня 2002 року № 4-рп/2002); допустимість ознайомлення члена ВРЮ з матеріалами судових справ, розгляд яких не закінчено (від 21 травня 2002 року № 9-рп/2002, п. 6); неконституційність витребування ВРЮ матеріалів судових справ, розгляд яких не закінчено (від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011, пп. 3.2).

ПРЕДСТАВНИЦЬКИЙ МАНДАТ (від 13 травня 1998 року № 6-рп/98, п. 5; від 6 липня 1999 року № 7-рп/99, п. 2, 3, 4, 5); несумісність представницького мандата з іншими видами діяльності (від 13 травня 1997 року № 1-зп; від 13 травня 1998 року № 6-рп/98, п. 5, 6, п. 1 р.ч.; від 6 липня 1999 року № 7-рп/99, п. 2, 3, 4, 5; від 4 грудня 2001 року № 16-рп/2001, п. 2, 3, 4; від 6 грудня 2001 року № 17-рп/2001, пп. 1.2; від 21 грудня 2001 року № 19-рп/2001, пп. 5.1, 5.2; від 4 липня 2002 року № 14-рп/2002, п. 2; від 20 травня 2004 року № 12-рп/2004; від 29 січня 2008 року № 2-рп/2008, п. 5, 6); встановлення Конституцією України та законами України однакових правових підходів до організації і діяльності органів, які мають представницький характер (від 27 лютого 2001 року № 1-рп/2001, пп. 2.2; від 20 травня 2004 року № 12-рп/2004, пп. 3.2; від 4 червня 2009 року № 13-рп/2009, пп. 3.2); реалізація набутого представницького мандата (від 20 травня 2004 року № 12-рп/2004, пп. 3.2); звільнення з інших посад у разі суміщення (від 29 січня 2008 року № 2-рп/2008, п. 5, 6).

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ:

статус — гарантії недоторканності (від 11 липня 2001 року № 3-в/2001, пп. 2.2; від 10 грудня 2003 року № 19-рп/2003, п. 3, пп. 1.1 р.ч.; від 1 квітня 2010 року № 1-в/2010, пп. 4.4); імпічмент (від 10 грудня 2003 року № 19-рп/2003, п. 4, пп. 1.2 р.ч.); відсутність обов'язку невідкладно приймати народного депутата України з питань депутатської діяльності (від 10 квітня 2003 року № 7-рп/2003, п. 2, 3, пп. 1.1 р.ч.); строки перебування на посту Президента України (від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003, п. 8, п. 1 р.ч.; від 12 травня 2009 року № 10-рп/2009, пп. 3.2); відповідальність за посягання на честь і гідність Президента України (від 1 квітня 2010 року № 1-в/2010, пп. 4.5); звання Президента України (від 1 квітня 2010 року № 1-в/2010, пп. 4.6);

вибори Президента України — забезпечення дотримання періодичності виборів Президента України (від 12 травня 2009 року № 10-рп/2009, пп. 3.1); визначення

дати чергових виборів Президента України (від 12 травня 2009 року № 10-рп/2009, пп. 3.2); зміна строків проведення чергових виборів (від 18 листопада 2010 року № 3-в/2010, пп. 4.3);

повноваження Президента України — повноваження визначаються виключно Конституцією України (від 10 квітня 2003 року № 7-рп/2003, п. 2; від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003, п. 6; від 7 квітня 2004 року № 9-рп/2004, пп. 4.2; від 16 травня 2007 року № 1-рп/2007, п. 6; від 11 грудня 2007 року № 12-рп/2007, п. 5; від 1 квітня 2008 року № 3-рп/2008, пп. 2.1; від 8 липня 2008 року № 14-рп/2008, пп. 2.1; від 2 жовтня 2008 року № 19-рп/2008, пп. 3.1; від 8 жовтня 2008 року № 21-рп/2008, пп. 2.1; від 7 липня 2009 року № 17-рп/2009, пп. 3.1; від 14 липня 2009 року № 46-уп/2009; від 15 вересня 2009 року № 21-рп/2009, п. 3; від 17 грудня 2009 року № 32-рп/2009, пп. 3.1); обмеження повноважень Президента України закріплюються виключно Конституцією України (від 7 липня 2009 року № 17-рп/2009, пп. 3.1; від 14 липня 2009 року № 46-уп/2009);

— повноваження у сфері законотворчості — строки підписання та офіційного оприлюднення законів України (від 7 липня 1998 року № 11-рп/98, п. 3, п. 3 р.ч.); право вето (від 7 липня 1998 року № 11-рп/98, п. 4);

— керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави — участь глави держави у доборі кадрів, у тому числі через попереднє погодження кандидатур на відповідні посади (від 15 січня 2009 року № 2-рп/2009, п. 3);

— керівництво у сферах національної безпеки і оборони держави (погодження кандидатур на посади, встановлення термінів надання пропозицій щодо структури, чисельності, визначення функцій військових формувань та МВС України, погодження планів і строків проведення навчань і тренувань) (від 25 лютого 2009 року № 5-рп/2009, п. 2);

— повноваження щодо органів виконавчої влади — утворення центральних органів виконавчої влади (від 6 липня 1998 року № 10-рп/98); реорганізація міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (від 28 січня 2003 року № 2-рп/2003); неповноважність змінювати визначені Конституцією України функції КМУ та підміняти цей орган у здійсненні його функцій (від 5 жовтня 2005 року № 7-рп/2005, п. 4); допустимість в межах конституційних повноважень давати вказівки (доручення) КМУ (від 5 жовтня 2005 року № 7-рп/2005, п. 4); участь у формуванні центральних органів виконавчої влади і регламентація їхньої діяльності (від 8 липня 2008 року № 14-рп/2008; від 2 жовтня 2008 року № 19-рп/2008, пп. 3.2; від 8 жовтня 2008 року № 21-рп/2008, пп. 2.2, 2.3); призначення і звільнення керівників центральних органів виконавчої влади (від 8 жовтня 2008 року № 21-рп/2008, пп. 2.3);

— повноваження щодо судової влади — відсутність конституційних повноважень призначати суддю на посаду голови суду, заступника голови суду та звільняти його з цієї посади (від 16 травня 2007 року № 1-рп/2007, п. 5, 6); призначення суддів КСУ (від 7 липня 2009 року № 17-рп/2009, пп. 3.1, 3.2; від 14 липня 2009 року № 46-уп/2009); ліквідація судів (від 21 червня 2011 року № 7-рп/2011, пп. 3.2); переведення судді, обраного безстроково, з одного суду до іншого суду того самого рівня і спеціалізації (від 21 червня 2011 року № 7-рп/2011, пп. 3.4);

— повноваження щодо місцевих державних адміністрацій — відсутність повноваження призначати перших заступників, заступників голів місцевих державних адміністрацій (від 24 грудня 1997 року № 8-зп, п. 3, 4); призначення на посаду і звільнення

з посади голів місцевих державних адміністрацій в АРК (від 27 лютого 2001 року № 1-рп/2001, пп. 3.4);

— інші повноваження — реалізація права на дострокове припинення повноважень ВРУ (від 19 травня 2004 року № 11-рп/2004, п. 5, п. 1 р.ч.); обов'язок Президента України проголосити всеукраїнський референдум за народною ініціативою (від 15 жовтня 2008 року № 23-рп/2008); повноваження у сфері телерадіомовлення (від 15 вересня 2009 року № 21-рп/2009, п. 3);

акти та дії Президента України (від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011, пп. 3.2); право вето (від 7 липня 1998 року № 11-рп/98, п. 4); право вето на закон про внесення змін до Конституції України (від 11 березня 2003 року № 6-рп/2003, п. 3, 4); акти Президента України (від 5 жовтня 2005 року № 7-рп/2005, п. 4); скріплення актів Президента України підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання (від 22 квітня 2008 року № 9-рп/2008, пп. 4.1, 4.2); правові акти ненормативного характеру (індивідуальної дії) (від 22 квітня 2008 року № 9-рп/2008, п. 5).

ПРИВАТИЗАЦІЯ — приватизація державного та комунального майна (від 1 липня 1998 року № 9-рп/98); допустимість внесення змін до переліку об'єктів права власності, що не підлягають приватизації (від 1 липня 1998 року № 9-рп/98, п. 2); приватизація державного житлового фонду (від 28 вересня 2000 року № 10-рп/2000); визначення способу малої приватизації (від 13 грудня 2000 року № 14-рп/2000); права співвласників на допоміжні приміщення багатоквартирних будинків (від 2 березня 2004 року № 4-рп/2004, п. 4, п. 1 р.ч.).

ПРИНЦИП БАГАТОМАНІТНОСТІ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ — поширення принципу на діяльність ВРУ (від 3 грудня 1998 року № 17-рп/98, п. 3); межі втручання держави в реалізацію права громадян на свободу об'єднання (від 13 грудня 2001 року № 18-рп/2001, п. 2, 3, 4).

ПРИНЦИП НЕЗВОРОТНОСТІ ДІЇ В ЧАСІ ЗАКОНІВ ТА ІНШИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ (від 13 травня 1997 року № 1-зп, п. 5; від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99, п. 2, 3; від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001, п. 4; від 2 липня 2002 року № 13-рп/2002, п. 4; від 27 лютого 2003 року № 4-рп/2003, п. 5; від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, пп. 5.5; від 12 травня 2009 року № 10-рп/2009, пп. 3.2); непоширення положення статті 58 Конституції України про зворотну дію в часі на юридичних осіб (від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99, п. 3, п. 1 р.ч.); див. також: дія нормативно-правового акта в часі;

зворотна дія кримінального закону в часі (від 19 квітня 2000 року № 6-рп/2000; від 26 січня 2011 року № 1-рп/2011, п. 4, 5, п. 1 р.ч.);

поширення принципу на Конституцію України (від 13 травня 1997 року № 1-зп, п. 5; від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003, п. 7);

щодо можливості поширення принципу на юридичних осіб (від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99, п. 3).

ПРИНЦИП ПОДІЛУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ (від 10 лютого 2000 року № 2-рп/2000, п. 2; від 27 квітня 2000 року № 7-рп/2000, п. 4; від 21 травня 2002 року № 9-рп/2002, п. 7; від 30 жовтня 2003 року № 1-в/2003, пп. 4.6.2; від 12 жовтня 2004 року № 2-в/2004, пп. 5.4; від 18 листопада 2004 року № 17-рп/2004, п. 4; від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008, пп. 4.1; від 11 березня 2010 року № 7-рп/2010, пп. 3.1; від 21 червня 2011 року № 7-рп/2011, п. 3, пп. 3.2); мета (від 24 червня 1999 року № 6-рп/99, п. 2); непов'язаність особливостей повноважень, організації та діяльності

органів АРК з принципом поділу влади (від 21 грудня 2001 року № 19-рп/2001, пп. 5.2); зміст принципу (від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002, п. 3).

ПРИНЦИП ПОЄДНАННЯ ЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ І ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ У ЗДІЙСНЕННІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ — щодо АРК (від 3 лютого 2009 року № 4-рп/2009, п. 9).

ПРИНЦИП ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ — недопустимість розгляду судом на стадії досудового слідства скарг на постанови слідчого і прокурора про притягнення як обвинуваченого (від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003, п. 10).

ПРИНЦИП РІВНОСТІ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН ТА ЇХ РІВНОСТІ ПЕРЕД ЗАКОНОМ (від 10 жовтня 2001 року № 13-рп/2001, пп. 5.5; від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007, пп. 3.2, 3.3, 3.4); винятки із загального принципу рівності прав і свобод громадян та їх рівності перед законом мають визначатися виключно Конституцією України (від 23 грудня 1997 року № 7-зп, п. 1; від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98, п. 11; від 5 грудня 2000 року № 3-в/2000, п. 3); недопустимість встановлення трудових гарантій колишнім народним депутатам України (від 10 травня 2000 року № 8-рп/2000, п. 6); допустимість обмеження (від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004, пп. 4.2);

принцип рівності (від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98, п. 8; від 5 квітня 2011 року № 3-рп/2011, п. 4); нетотожність понять «привілеї» і «пільги» (від 3 червня 1999 року № 5-рп/99, п. 4); допустимість встановлення кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду (від 18 квітня 2000 року № 5-рп/2000, п. 2; від 5 квітня 2011 року № 3-рп/2011, п. 4); вимога визначеності, ясності і недовозначності правової норми (від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, пп. 5.3); допустимість встановлення вікових обмежень на зайняття окремими видами трудової діяльності (від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007, пп. 3.3, 3.4, 3.5); необґрунтованість встановлення вікових обмежень для кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу (від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004, пп. 4.2, 4.3); принцип рівності громадян незалежно від місця проживання (від 28 вересня 2000 року № 10-рп/2000, п. 3; від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007, п. 11);

принцип рівності громадян перед законом (від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007, пп. 3.3); принцип рівності громадян перед законом незалежно від місця проживання (від 28 вересня 2000 року № 10-рп/2000, п. 3); можливість встановлення відмінностей у правовому регулюванні праці щодо осіб, які належать до різних за родом і умовами діяльності категорій (від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004, пп. 4.1); встановлення в законі єдиних засад застосування кримінальної відповідальності (від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, пп. 4.2); допустимість встановлення вимоги щодо різниці у віці між усиновлювачем та дитиною (від 3 лютого 2009 року № 3-рп/2009, пп. 3.3).

ПРОКУРАТУРА УКРАЇНИ — представництво прокуратурою України інтересів держави в суді (від 8 квітня 1999 року № 3-рп/99); запити народних депутатів України до прокуратури (від 11 квітня 2000 року № 4-рп/2000); недопустимість врегулювання правовими актами Верховної Ради АРК організації і порядку діяльності органів прокуратури, призначення на посаду та звільнення з посади прокурора АРК (від 27 лютого 2001 року № 1-рп/2001, пп. 3.1); неповноважність ВРУ здійснювати контроль за діяльністю прокуратури, давати їй доручення (від 14 червня 2001 року № 8-рп/2001, п. 3); підтримання прокуратурою України державного обвинувачення в суді (від 11 липня 2001 року № 3-в/2001, пп. 2.8); недопустимість визначення Дисциплінарним статутом прокуратури України підсудності справ та строків звернення до суду (від 22 червня 2004 року № 13-рп/2004, п. 3); виконання функції попереднього слідства (від 10 вересня 2008 року № 15-рп/2008, п. 4); право прокурора

оскаржувати до суду рішення органів місцевого самоврядування (від 16 квітня 2009 року № 7-рп/2009, п. 5); обов'язковість участі прокурора в процесі судового розгляду справи за скаргою на постанову про порушення кримінальної справи (від 30 червня 2009 року № 16-рп/2009, п. 5, 7); право на звернення до суду за захистом інтересів громадянина або держави (від 12 жовтня 2011 року № 11-рп/2011);

прокурор — межі повноважень ВРЮ при прийнятті рішень про дисциплінарну відповідальність прокурорів (від 21 травня 2002 року № 9-рп/2002, п. 4); гарантування державою обов'язкового державного страхування прокурорам незалежно від особливостей статусу їх певних категорій (від 25 жовтня 2007 року № 10-рп/2007); строк повноважень Генерального прокурора України та підпорядкованих йому прокурорів (від 2 квітня 2008 року № 5-рп/2008).

ПРОФСПІЛКА — профспілка, що діє на підприємстві (від 29 жовтня 1998 року № 14-рп/98); рівні права усіх професійних спілок, які діють на одному й тому самому підприємстві, в установі, організації (від 29 жовтня 1998 року № 14-рп/98, п. 3, п. 1 р.ч.); свобода утворення профспілок (від 18 жовтня 2000 року № 11-рп/2000); регулювання законодавством суспільних відносин за участю профспілок (від 18 жовтня 2000 року № 11-рп/2000, пп. 2.1).

РАХУНКОВА ПАЛАТА — сфера застосування повноважень (від 23 грудня 1997 року № 7-зп; від 21 грудня 2000 року № 4-в/2000, п. 3, 4; від 12 лютого 2002 року № 3-рп/2002, пп. 3.4).

РЕФЕРЕНДУМ — всеукраїнський референдум за народною ініціативою (від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000; від 15 жовтня 2008 року № 23-рп/2008); обов'язковість результатів народного волевиявлення (від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000, пп. 4.3; від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005, пп. 4.2, п. 1 р.ч.); можливість прийняття Конституції України на всеукраїнському референдумі (від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005, пп. 4.1, 4.3); прийняття Конституції та законів України на референдумі (від 16 квітня 2008 року № 6-рп/2008).

СИСТЕМА СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ (від 5 квітня 2011 року № 3-рп/2011, пп. 3.2); неможливість доповнення системи судів національної юрисдикції міжнародними судами (від 11 липня 2001 року № 3-в/2001, пп. 2.1); надзвичайні і особливі суди (від 11 липня 2001 року № 3-в/2001, пп. 2.1); поширення юрисдикції міжнародних судових органів на територію України (від 11 липня 2001 року № 3-в/2001, пп. 2.4); побудова системи судів загальної юрисдикції (від 11 грудня 2003 року № 20-рп/2003, п. 4; від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010, пп. 3.3); неконституційність утворення Касаційного суду України (від 11 грудня 2003 року № 20-рп/2003); здійснення правосуддя судами, утвореними на підставі Конституції України та у визначеному законом порядку (від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010, пп. 3.1); неконституційність існування двох касаційних інстанцій для перевірки рішень спеціалізованих судів (від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010, пп. 3.4, п. 1 р.ч.); принцип спеціалізації (від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010, п. 3; від 12 липня 2011 року № 9-рп/2011, пп. 3.2); принцип інстанційності (від 12 липня 2011 року № 9-рп/2011, пп. 3.2); принцип територіальності (від 12 липня 2011 року № 9-рп/2011, пп. 3.2).

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА — забезпечення розвитку та підтримки членів суспільства, громадських інститутів (від 13 грудня 2001 року № 18-рп/2001, п. 2; від 17 березня 2005 року № 1-рп/2005, пп. 4.1); недопустимість невиконання державою своїх соціальних зобов'язань щодо окремих осіб (від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007,

пп. 3.2; від 28 квітня 2009 року № 9-рп/2009, п. 5; від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011, пп. 2.1).

СТАТУС СУДДІВ (від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005, п. 7; від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011, пп. 3.4, п. 4; від 21 червня 2011 року № 7-рп/2011, пп. 3.4);

— порядок призначення, обрання суддів (від 16 жовтня 2001 року № 14-рп/2001); вирішення питань, пов'язаних з трудовими спорами суддів та оскарженням актів ВРЮ (від 27 березня 2002 року № 7-рп/2002, п. 6); недопустимість законодавчого розширення підстав звільнення судді з посади (від 21 травня 2002 року № 9-рп/2002, п. 10); діяльність суддів у викладацькій, науковій і творчій сферах (від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010, пп. 3.2, 3.2.1); вимоги щодо наявності стажу для зайняття посади судді в апеляційних, вищих спеціалізованих судах та Верховному Суді України (від 5 квітня 2011 року № 3-рп/2011, пп. 3.4, 3.5, п. 4); стаж для зайняття посади судді у Верховному Суді України (від 12 липня 2011 року № 8-рп/2011, пп. 3.2); призначення, обрання на посаду судді, переведення до суду іншого рівня або іншої спеціалізації (від 5 квітня 2011 року № 3-рп/2011, пп. 3.5);

— призначення судді на адміністративну посаду, звільнення з адміністративної посади (від 25 березня 2010 року № 9-рп/2010, п. 2); звільнення судді з адміністративної посади (від 16 травня 2007 року № 1-рп/2007); призначення судді на адміністративну посаду (від 22 грудня 2009 року № 34-рп/2009); повноваження Ради суддів України рекомендувати кандидатуру судді для призначення його на посаду голови суду, заступника голови суду (від 22 грудня 2009 року № 34-рп/2009, пп. 3.3);

присяга судді (від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011, пп. 3.4; від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011, пп. 3.4); порушення присяги судді (від 21 травня 2002 року № 9-рп/2002, п. 10; від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011, пп. 3.4);

принцип незалежності суддів (від 11 липня 2000 року № 2-в/2000, пп. 3.2; від 1 грудня 2004 року № 19-рп/2004; від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011, пп. 3.2, 3.3; від 12 липня 2011 року № 8-рп/2011, пп. 3.1; від 14 грудня 2011 року № 18-рп/2011, пп. 3.1);

— гарантії незалежності суддів (від 24 червня 1999 року № 6-рп/99, п. 2; від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005, п. 7, 8; від 18 червня 2007 року № 4-рп/2007; від 11 березня 2010 року № 7-рп/2010, пп. 3.2, 3.3); недопустимість надання повноважень КМУ обмежувати видатки Державного бюджету України на утримання судової влади (від 24 червня 1999 року № 6-рп/99, п. 3); недопустимість зменшення (в тому числі шляхом зупинення дії окремих нормативних актів) видатків Державного бюджету на фінансування судів і суддів (від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002, п. 5; від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008, пп. 7.1, 7.2, 7.3, 7.4, 7.5); недопустимість скасування чи звуження існуючих гарантій незалежності суддів (від 1 грудня 2004 року № 19-рп/2004, пп. 4.1; від 1 грудня 2004 року № 20-рп/2004, п. 7; від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005, п. 7, 8, п. 2 р.ч.); виокремлення законами окремих категорій громадян, які потребують додаткових гарантій соціального захисту з боку держави (від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005, п. 5, 6); надання суддям передбачених законом пільг, компенсацій і гарантій не може ставитися у залежність від грошових доходів суддів (від 18 червня 2007 року № 4-рп/2007, пп. 3.1); неконституційність законодавчого закріплення порядку, згідно з яким розміри посадових окладів суддів встановлюються КМУ (від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008, пп. 7.2);

— заборона впливу на суддів у будь-який спосіб (від 21 травня 2002 року № 9-рп/2002, п. 7; від 1 грудня 2004 року № 19-рп/2004, пп. 4.4, п. 2 р.ч.; від

12 липня 2011 року № 8-рп/2011, пп. 3.1); недоторканність суддів (від 11 липня 2001 року № 3-в/2001, пп. 2.2; від 1 грудня 2004 року № 19-рп/2004, пп. 4.2, 4.3, 4.4, пп. 1.2, 1.3, п. 2 р.ч.);

притягнення до відповідальності — право народного депутата України і Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини вносити до ВРЮ подання про відкриття дисциплінарного провадження стосовно суддів Верховного Суду України і суддів вищих спеціалізованих судів та пропозиції про прийняття подання про звільнення суддів з посади (від 21 травня 2002 року № 9-рп/2002, п. 7); можливість розгляду справи про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за його відсутності (від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011, пп. 3.5);

щомісячне грошове утримання, щомісячне довічне грошове утримання (від 14 грудня 2011 року № 18-рп/2011, пп. 3.2, 3.3, п. 1 р.ч.); рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання (від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005); щомісячне довічне грошове утримання (від 18 червня 2007 року № 4-рп/2007, пп. 3.2, 3.3); фінансування щомісячного довічного грошового утримання суддів за рахунок коштів Державного бюджету України, а не Пенсійного фонду України (від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005, п. 7; від 18 червня 2007 року № 4-рп/2007, пп. 3.3; від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008, пп. 7.7); недопустимість встановлення законом граничного розміру щомісячного довічного грошового утримання чи пенсії (від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005, п. 7; від 18 червня 2007 року № 4-рп/2007, пп. 3.2, 3.4; від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008, пп. 7.5).

СТРАХОВІ ВИПЛАТИ — право застрахованих громадян, які потерпіли на виробництві від нещасного випадку або професійного захворювання, на відшкодування моральної шкоди за рахунок власника або уповноваженого ним органу (роботодавця) (від 8 жовтня 2008 року № 20-рп/2008, п. 5, 6).

СУД — залежність реалізації права на судовий захист від створення державою належних умов для діяльності судів (від 24 червня 1999 року № 6-рп/99, п. 3); щодо розміру заробітної плати працівників апарату судів (від 18 червня 2007 року № 4-рп/2007, пп. 3.5; від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008, пп. 7.6); суддівське самоврядування (від 10 січня 2008 року № 1-рп/2008, пп. 5.1);

юрисдикція судів — межі юрисдикції Вищого арбітражного суду України (від 1 жовтня 1998 року № 13-рп/98, п. 3); недопустимість наділення суду повноваженням давати згоду на притягнення особи (включаючи і народного депутата України) до кримінальної відповідальності (від 11 липня 2000 року № 2-в/2000, пп. 3.2); підвідомчість будь-яких звернень фізичної особи щодо захисту своїх прав і свобод (неможливість відмовити у правосудді) (від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001, п. 3); підвідомчість скарг на акти, що стосуються забезпечення обороноздатності держави, державної безпеки, зовнішньополітичної діяльності держави, збереження державної, військової і службової таємниці (від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001, п. 4.1); підвідомчість скарг на акти і дії службових осіб органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду (від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001, п. 4.2); неможливість позасудового оскарження актів і дій суддів, які стосуються здійснення правосуддя (від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001, п. 4.2); підвідомчість актів про призначення або звільнення посадових осіб Президентом України, Верховною Радою України (від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002); підвідомчість господарським судам справ про визнання недійсними чинних нормативних і ненормативних актів (від 2 липня 2002 року № 13-рп/2002); визначення підсудності справ та строків звернення до суду (від 22 червня 2004 року № 13-рп/2004, п. 3); вирішення земельних спорів фізичних та юридичних осіб з органом місцевого самоврядування як суб'єктом владних повноважень (від 1 квітня 2010 року № 10-рп/2010, п. 5, п. 1 р.ч.);

— судовий контроль — судовий контроль досудового слідства (від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003, п. 9, 10); судовий контроль за правомірністю порушення кримінальної справи (від 30 червня 2009 року № 16-рп/2009, пп. 3.2, п. 4, 6); судовий контроль за виконанням судових рішень (від 13 грудня 2011 року № 17-рп/2011, пп. 6.3);

фінансове забезпечення діяльності судів (від 11 березня 2010 року № 7-рп/2010); недопустимість скорочення видатків на фінансування судів (від 24 червня 1999 року № 6-рп/99; від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002, п. 5); стале забезпечення фінансування судів (від 3 жовтня 2001 року № 12-рп/2001, п. 4); визначення окремо у Державному бюджеті України видатків на утримання судів (від 3 жовтня 2001 року № 12-рп/2001, п. 4; від 18 червня 2007 року № 4-рп/2007, пп. 3.5; від 11 березня 2010 року № 7-рп/2010, пп. 3.3, п. 1, 2 р.ч.; від 14 грудня 2011 року № 18-рп/2011, пп. 3.3).

СУДОВІ РІШЕННЯ — див.: виконання рішень суду.

ТРЕТЕЙСЬКИЙ СУД — виконання рішень третейських судів (від 24 лютого 2004 року № 3-рп/2004, п. 5, п. 1 р.ч.); завдання третейського суду (від 10 січня 2008 року № 1-рп/2008, п. 4); третейський розгляд не є правосуддям (від 10 січня 2008 року № 1-рп/2008, п. 4); третейське самоврядування не є тотожним суддівському самоврядуванню, громадським організаціям (від 10 січня 2008 року № 1-рп/2008, пп. 5.1, 5.2).

УПОВНОВАЖЕНИЙ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ — кваліфікаційні вимоги до кандидата на посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (від 18 квітня 2000 року № 5-рп/2000, п. 2); звернення до ВРІО про наявність підстав для звільнення судді з посади, про факт дисциплінарного проступку судді Верховного Суду України або судді вищого спеціалізованого суду (від 21 травня 2002 року № 9-рп/2002, п. 7).

УСИНОВЛЕННЯ — різниця у віці між усиновлювачем та дитиною (від 3 лютого 2009 року № 3-рп/2009).

ФОНД ДЕРЖАВНОГО МАЙНА УКРАЇНИ — статус (від 1 липня 1998 року № 9-рп/98, п. 3).

ЦЕНЗ — віковий ценз (від 18 квітня 2000 року № 5-рп/2000; від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004, пп. 4.1; від 18 вересня 2008 року № 18-рп/2008, пп. 3.1, 3.2); виборчий ценз (від 30 січня 2002 року № 2-рп/2002, пп. 4.1, 4.2).

ЦЕНТРАЛЬНА ВИБОРЧА КОМІСІЯ (ЦВК) — заборона звертатися до ЦВК зі скаргами, що стосуються підготовки і проведення виборів Президента України, у день голосування і наступні дні виборчого процесу, розглядати ЦВК такі скарги (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.6); повноваження ЦВК встановлювати порядок ведення Державного реєстру виборців (від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, пп. 3.13).

ЦЕНТРАЛЬНІ ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ — утворення центральних органів виконавчої влади (від 6 липня 1998 року № 10-рп/98); реорганізація міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (від 28 січня 2003 року № 2-рп/2003); участь Президента України у формуванні центральних органів виконавчої влади і регламентації їхньої діяльності (від 8 липня 2008 року № 14-рп/2008; від 2 жовтня 2008 року № 19-рп/2008, пп. 3.2; від 8 жовтня 2008 року № 21-рп/2008, пп. 2.2, 2.3); призначення і звільнення керівників центральних органів виконавчої влади (від 8 жовтня 2008 року № 21-рп/2008, пп. 2.3); повноваження Держфінпослуг щодо нагляду за страховою діяльністю (від 3 грудня 2008 року № 27-рп/2008).

ЦІНИ І ТАРИФИ — ціни і тарифи на житлово-комунальні та інші послуги (від 10 лютого 2000 року № 2-рп/2000); встановлення граничного рівня тарифу у сфері надання послуг щодо оформлення передплатних видань та доставки їх передплатникам (від 16 березня 2004 року № 6-рп/2004, п. 6, 7); допустимість регулювання законом мінімальної ціни на цукор (від 15 квітня 2004 року № 10-рп/2004, п. 3, 4).

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ — можливість настання відповідальності (від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99, п. 2); невизначеність мети призначення смертної кари як виду відповідальності (від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99, п. 5); принцип індивідуалізації юридичної відповідальності (від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, п. 4, 5); призначення судом більш м'якого покарання (від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004); принцип справедливості покарання (від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, п. 5);

окремі суб'єкти відповідальності — відповідальність юридичних осіб (від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99, п. 3; від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001); відповідальність держави перед людиною за свою діяльність (від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001, п. 2); відповідальність органів дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури і суду за завдану громадянам матеріальну і моральну шкоду незаконними діями цих органів (від 3 жовтня 2001 року № 12-рп/2001, п. 4, 5); конституційна відповідальність Президента України (від 10 грудня 2003 року № 19-рп/2003, п. 4, пп. 1.2 р.ч.);

кримінальна відповідальність (від 27 жовтня 1999 року № 9-рп/99, п. 2, 3, п. 1 р.ч.; від 26 січня 2011 року № 1-рп/2011); притягнення до кримінальної відповідальності (від 27 жовтня 1999 року № 9-рп/99, п. 3, п. 1 р.ч.); смертна кара як вид покарання (від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99); недопустимість наділення суду повноваженням давати згоду на притягнення особи до кримінальної відповідальності (від 11 липня 2000 року № 2-в/2000, пп. 3.2); встановлення в законі єдиних засад застосування кримінальної відповідальності (від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, пп. 4.2); заміна смертної кари довічним позбавленням волі (від 26 січня 2011 року № 1-рп/2011, п. 4, 5, п. 1 р.ч.);

адміністративна відповідальність — притягнення народного депутата України до адміністративної відповідальності (від 10 квітня 2003 року № 7-рп/2003, п. 2, 4, пп. 1.3 р.ч.); адміністративна відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху (від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010).

ЮРИДИЧНІ ОСОБИ — порядок підписання зовнішньоекономічних договорів (від 26 листопада 1998 року № 16-рп/98); можливість надання зворотної дії в часі законам у разі, якщо вони пом'якшують або скасовують відповідальність юридичних осіб (від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99, п. 3, п. 1 р.ч.); утворення профспілок (від 18 жовтня 2000 року № 11-рп/2000); відповідальність юридичних осіб (від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001); оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями (від 29 січня 2002 року № 1-рп/2002; від 14 березня 2002 року № 3-уп/2002); запровадження порядку грошових взаєморозрахунків на енергоринку з використанням розподільчих рахунків в установах уповноваженого банку (від 12 лютого 2002 року № 3-рп/2002); охоронюваний законом інтерес акціонера, акціонерного товариства (від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004, п. 4, п. 2 р.ч.); права і законні інтереси кредиторів суб'єктів господарювання у комунальному секторі економіки (від 20 червня 2007 року № 5-рп/2007, пп. 3.1); усунення члена виконавчого органу товариства від виконання своїх обов'язків (від 12 січня 2010 року № 1-рп/2010).

До уваги шановних авторів!

«Вісник Конституційного Суду України» є друкованим органом Конституційного Суду України, який постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 1 липня 2010 року включено до переліку видань, публікації в яких зараховуються у разі захисту дисертації як наукові роботи.

У журналі висвітлюється діяльність Конституційного Суду України; публікуються наукові статті, повідомлення, рецензії, анотації, коментарі тощо.

Нагадуємо, що наукова стаття повинна бути актуальною, мати доктринальний характер із чітко окресленою проблематикою, містити наукові положення, розроблені особисто автором, висновки про наукове та практичне значення наукової розробки.

До статей додається: коротка анотація та ключові слова російською й англійською мовами, а також довідка про автора із зазначенням прізвища, імені та по батькові, вченого ступеня, вченого звання, місця роботи і посади, контактних телефонів, електронної пошти. Примірник рукопису підписує автор.

Разом із рукописом до редакції подається його електронна копія, записана у вигляді окремого електронного документа.

Обсяг наукової статті — 12–15 сторінок, наукового повідомлення — 5–7 сторінок машинописного тексту через півтора інтервалу. Шрифт — *Peterburg*, розмір шрифту 14. Нумерація виносок — посторінкова.

Редакція залишає за собою право направляти наукові статті й повідомлення на рецензування, редагувати рукопис, скорочувати його, змінювати за погодженням з автором назву статті.

За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Подані матеріали редакція не повертає.

У разі передруку публікацій іншими виданнями посилання на «Вісник Конституційного Суду України» обов'язкове.

Запрошуємо до співпраці!

Матеріали для публікації надсилайте за адресою:

01033, м. Київ, вул. Жилианська, 14, Конституційний Суд України,

редакція «Вісника Конституційного Суду України»,

e-mail: court@ccu.gov.ua

тел.: 0 (44) 238-11-54, 238-11-55

Завідувач
редакційно-видавничого відділу
Секретаріату
Конституційного Суду України
С. Сидоренко
тел.: 0 (44) 238-10-32

Відповідальний
секретар
К. Пігнаста
тел.: 0 (44) 238-11-54
e-mail: court@ccu.gov.ua

Видавець
Видавничий Дім «Ін Юре»
Україна, 04107, Київ-107, вул. Багговутівська, 17-21
Тел./факс: 0 (44) 537-51-07
E-mail: info@inyure.kiev.ua
www.inyure.kiev.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
Серія ДК № 2191 від 20.05.2005 р.

Над випуском працювали:
Пазенко О. С.,
Горбаченко О. В.,
Тюфякіна О. В.,
Пінчук Л. Я.,
Карташова О. Р.

Підписано до друку 15.08.2012.
Формат 70 x 100 ¹/₁₆. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 9,1. Обл. вид.-арк. 7,35.
Зам. № 12-685.
Наклад 570.
Ціна договірна.

Віддруковано у ПАТ «ВІПОЛ»
Україна, 03151, м. Київ, вул. Волинська, 60
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 752 від 27.12.2001 р.